

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of crime prevention

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 37

Харків
«Право»
2019

Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України (постанова № 4/1 від 17.04.2019 р.)

*Мова видання: українська, англійська, російська.
Сфера розповсюдження: загальнодержавна, зарубіжна*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 23672-13512ПР
від 21.11.2018 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Харків : Право, 2019. – Вип. 37. – 186 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргареєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), К. Аплетон (Велика Британія), Ю. В. Баулін, Л. Бахмайер Вінтер (Іспанія), І. І. Бондаренко (Словаччина), К. Віак (Польща), В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Г.-Г. Гюне (Німеччина), Л. М. Демидова, В. А. Журавель, Н. В. Нетеса, Б. М. Нургалієв (Казахстан), С. Райс (Сполучені Штати Америки), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Тудор (Молдова), О. Г. Шило, І. С. Яковець

Науковий редактор: В. С. Батиргареєва, Д. П. Євтєєва
Відповідальна за випуск: А. Є. Симкіна

Адреса редакційної колегії: вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
тел.: (057) 715-62-08, 700-65-81

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, 2019
© Видавництво «Право», 2019

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Голіна В. В., Шрамко С. С.

Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів –
напрямок мінімізації умов злочинних проявів..... 9

Гребенюк М. В., Швець В. К.

Посилення спроможностей підрозділів Національної поліції
у сфері боротьби з організованою злочинністю 22

Батиргарєєва В. С.

Самогубства дітей і підлітків в Україні:
вплив інтернет-мережі..... 35

Колодяжний М. Г.

Ситуаційне запобігання злочинності 47

Новіков О. В.

Проблеми участі громадськості у запобіганні корупції
в Україні 58

Степанюк А. Ф.

Право на особистий простір
у кримінально-виконавчих установах..... 73

Карелін В. В., Єрмак О. В.

Щодо проблем перебування засуджених
до позбавлення волі в дільниці карантину,
діагностики та розподілу 92

Шило О. Г., Верхогляд-Герасименко О. В., Марочкін О. І.

До питання якості кримінального процесуального
законодавства, що регулює порядок
апеляційного оскарження ухвал слідчого судді..... 103

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

Білоус К. С. Досвід деяких країн із підготовки засуджених
до звільнення з місць позбавлення волі..... 120

Муха С. О.

Передумова звільнення від кримінальної
відповідальності у зв'язку з передачею особи
на поруки 134

Панова С. В.

Поняття крадіжки, поєднаної
з проникненням у житло, інше приміщення
чи сховище..... 151

Сергієвський С. К.

Гене́за вітчизняного законодавства
про кримінальну відповідальність за державну зраду 168

СОДЕРЖАНИЕ

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Голина В. В., Шрамко С. С.

Стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений – направление минимизации условий преступных проявлений 9

Гребенюк М. В., Швец В. К.

Усиление возможностей подразделений Национальной полиции в сфере борьбы с организованной преступностью 22

Батыргареева В. С.

Самоубийство детей и подростков в Украине: влияние интернет-сети 35

Колодяжный М. Г.

Ситуационное предупреждение преступности 47

Новиков О. В.

Проблемы участия общественности в предотвращении коррупции в Украине 58

Степанюк А. Ф.

Право на личное пространство в уголовно-исполнительных учреждениях 73

Карелин В. В., Ермак О. В.

О проблемах пребывания осужденных к лишению свободы в участке карантина, диагностики и распределения 92

Шило О. Г., Верхогляд-Герасименко Е. В., Марочкин А. И.

К вопросу о качестве уголовного процессуального законодательства, регулирующего порядок апелляционного обжалования определений следственного судьи 103

**Трибуна докторанта,
аспіранта і соискателя*****Билоус К. С.***

Опыт некоторых стран по подготовке осужденных
к освобождению из мест лишения свободы 120

Муха С. А.

Предпосылка освобождения от уголовной ответственности
в связи с передачей лица на поруки 134

Панова С. В.

Понятие кражи, соединенной с проникновением в жилье,
иное помещение или хранилище 151

Сергиевский С. К.

Генезис отечественного законодательства об уголовной
ответственности за государственную измену 168

CONTENS

SCIENTIFIC RESEARCH

Holina V. V., Shramko S. S.

Crime reducing strategy – the direction of minimizing
the conditions for crime manifestations 9

Hrebeniuk M. V., Shvets V. K.

Strengthening the capacities of the National Police units
in the sphere of combating organized crime 22

Batyrgareieva V. S.

Suicide of the children and adolescents
in Ukraine: the influence of the Internet 35

Kolodiazhnyi M. G.

Situational crime prevention 47

Novikov O. V.

Problems of public participation
in the prevention of corruption in Ukraine 58

Stepanuk A. F.

The right to personal space in criminal-enforcement agencies 73

Karelin V. V., Yermak O. V.

Concerning the problems of staying convicts in quarantine,
diagnostic and distribution area 92

Shylo O. G., Verkhogliad-Herasymenko O. V., Marochkin O. I.

On the issue of the quality of criminal
procedural legislation that regulates the procedure
for appealing the decisions of the investigating judge 103

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Bilous K. S.

The experience of some countries in preparing convicts
for release from prison 120

<i>Mukha S. O.</i>	
The precondition of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail	134
<i>Panova S. V.</i>	
The concept of theft, coupled with the penetration of housing, other premises or storage	151
<i>Sergiievskiy S. K.</i>	
The Genesis of Domestic Legislation on Criminal Liability for High Treason	168

УДК 343.9.01

DOI: 10.31359/2079-6242-2019-37-9

СТРАТЕГІЯ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ – НАПРЯМ МІНІМІЗАЦІЇ УМОВ ЗЛОЧИННИХ ПРОЯВІВ

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України;
С. С. Шрамко, кандидат юридичних наук, в. о. вченого секретаря Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Запобігання та протидія злочинності будуються як на далекоглядних, випереджаючих дію її криміногенних детермінант, так і обмежуючих її злочинні прояви заходами, спрямованими на мінімізацію умов їх учинення. Зазначене потребує подальшої розробки теоретико-прикладних аспектів запобіжних стратегій, однією з яких є стратегія зменшення можливостей вчинення, різних за кримінологічною характеристикою, об'єктом посягання, «технікою» виконання тощо злочинів (далі – Стратегія). Ця Стратегія як напрям запобігання злочинності, передбачає нові підходи впливу на криміногенну ситуацію за допомогою різних

моделей превенції, які у зарубіжній кримінологічній літературі і публікаціях отримали назву «нові кримінології повсякдення» (Д. Гарланд). Основна їх ідея – обмеження або навіть усунення будь-яких потенційних можливостей вчинення злочинів. Недивлячись на певні успіхи ситуаційного запобігання злочинності, у неординарних випадках, як відмічається у наукових публікаціях, превентивні зусилля не досягли позитивного ефекту (хоча є й інші приклади) – замість зниження злочинності, спостерігалось її зростання [1, с. 211]. Тому виникає низка проблем і питань: умови імплементації/запозичення в українську запобіжну теорію і практику зазначеної та інших стратегій, розроблених у зарубіжній кримінології; критерії оцінки діяльності суб'єктів запобігання злочинності (наприклад, поліції); доцільність паралельно розробляти Державну програму запобігання злочинності на тривалий строк та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів у межах неокласичної теорії раціонального вибору і теорії економічного аналізу права і злочинності інтенсивно обговорювалася й обговорюється (більше того, реалізується) у публікаціях зарубіжних і вітчизняних кримінологів, як-от: О. Бандурки, В. Батиргареевої, Д. Гарланда, О. Гуринської, В. Голіни, В. Дрьоміна, Р. Кларка, Л. Коена, М. Колодяжного, О. Костенка, О. Литвинова, Р. Ньюмана, В. Тулякова, М. Фелсона, В. Шакуна, Д. Шелі, С. Шрамко та ін. Зазначена Стратегія є фундаментальною темою розвідки відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

Мета статті – дослідити відповідність теорії і практики стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів вимогам запобігання та протидії сучасним проявам злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кінець ХХ і початок ХХІ ст. характеризуються поступовим оновленням (особливо для вітчизняної кримінології) теоретичних і методологічних підходів до розуміння злочинності (особливо до форм і методів її запобігання). Зростання злочинності, ускладнення криміногенної обстановки майже в усіх країнах світу, поява нових і модернізо-

ваних традиційних видів злочинних проявів і кримінальних схем (організована, транснаціональна, біохімічна, комп'ютерна та інші різновиди злочинності), професіоналізація злочинців, використання ними безлічі – різних за походженням – недоліків і вад держави, суспільства, індивіда як умов, що формують злочинну мотивацію, підживлюють кримінальну ідеологію, сприяють або полегшують вчинення злочинів (у тому числі ситуативно) та їх латентизацію тощо, підштовхують (переважно зарубіжних, аніж вітчизняних) кримінологів до більш уважного вивчення генези злочинної поведінки особи, ролі в ній раціоналізму, впливу навколишнього середовища, захищеності й дизайну простору, стандартів злочинних дій, кримінальних схем, віктимності жертв злочинів та ін. Відповідно зазначене спонукає до винайдення та розробки нових запобіжних заходів і стратегій. Ідея пошуку й усунення «докорінних причин злочинності», у тому числі з ідеологічним присмаком, і побудові на цих кримінологічних постулатах теоретичних моделей ліквідації злочинності в «окремо узятій країні», виглядала щонайменше нереалістичною. Хоча «суспільство без злочинності» – невмируща мрія людства...

Після проголошення незалежності в Україні почали створюватися на державному, обласному й місцевому рівнях строкові громіздкі комплексні програми протидії злочинності (назви були різними) з довільним, часто непрофесіональним, набором заходів і відповідних їм суб'єктів, без ресурсного забезпечення, які майже у повному обсязі залишилися невиконаними, що підірвало довіру політиків і суспільства до кримінологічного напрямку запобігання та протидії злочинності, а так само кримінологічних експериментів у цій сфері. До речі, дійсно, доволі складно було втілити у практику запобігання злочинності ті заходи, що пропонувала наука (зниження рівня безробіття, підвищення добробуту громадян, покращення освіти й медичного обслуговування, подолання корупції, створення системи ранньої діагностики небезпечних психічних захворювань, справжня ресоціалізація злочинців, ефективне лікування від алкоголізму і наркоманії тощо), що, по-перше, вимагало довгих років здійснення і серйозних фінансових витрат, однак надії

на успіх не було, і, по-друге, при сучасному соціально-економічному й політичному становищі в Україні ці заходи, на жаль, нереальні. Разом із тим злочинність кількісно й якісно змінювалась і змінюється, злочинністю охоплені всі сфери народного господарства та управління, розкрадання державних коштів сягає вже мільярдних сум. Як приклад, у звіті про діяльність НАБУ за II півріччя 2018 р. зазначається таке: «Тривають розслідування щодо зловживань та розкрадань на понад 30 держпідприємствах. Збитки, що завдали корупційні схеми, за попередніми оцінками, перевищують 18 млрд грн. Ця сума набагато більша за транші, які ми отримуємо від МВФ» [2, с. 1, 3]. Все це вимагає постійного моніторингу за злочинними проявами, винаходу нових стратегій щодо їх зменшення, а за можливості, й усунення.

Однією з таких стратегій, яка для національних практик протидії злочинності була рекомендована у 1985 р. Сьомим Конгресом ООН по запобіганню злочинності і поводженню з правопорушниками (нині – кримінальному правосуддю), є стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів. Слід зауважити, що державами-членами вкладався не однаковий зміст у практику її реалізації, так само різнилася й кінцева мета. Первинно ця Стратегія мислилася її розробниками як соціальний метод містобудування, архітектурного забезпечення промислових підприємств, житлових приміщень, освітлення банків, вулиць, маркування товарів, цінних речей, використання систем контролю, патрулювання поліції разом із громадськістю та ін. Згодом потенціал цієї Стратегії був використаний узагалі для створення «захисного простору і фізичних бар'єрів для злочинців» (просторова профілактика), спрямованих на: ускладнення, обмеження, а нерідко й усунення технічних та організаційно-управлінських умов, що мотивують і сприяють діяльності злочинців; посилення патрулювання в тих населених пунктах і районах міст, сільської місцевості, що найбільш уразливі для злочинних проявів; створення поліцейських моторизованих частин із метою мобільного реагування на факти можливих чи здійснюваних правопорушень (вчинків і злочинів); створення за складних криміногенних ситуацій загонів колективної самооборони громадян за місцем проживання,

розташування дачних ділянок, садиб, місць стоянок автотранспорту; організацію запобіжної системи за типом «Під наглядом сусідів» або «Сусідська варта»; введення спеціальної підготовки співробітників поліції (груп) для професійного реагування на найбільш поширені і небезпечні злочинні прояви (захоплення заручників, тероризм, домашнє насильство, торгівля людьми, бандитизм та ін.); запровадження в державі заходів віктимологічної безпеки тощо. Наведені заходи запобіжних можливостей Стратегії не є вичерпаними. Поле для експериментування у цій сфері необмежене. Необхідно лише діяти і в теорії і на практиці професійно, спеціалізовано і креативно.

Вивчення фахівцями відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України зарубіжного і вітчизняного досвіду застосування окремих напрямів Стратегії свідчить, що за допомогою низки технічних, технологічних, організаційних, інформаційних, комунікативних та інших заходів «можна зменшити можливості для учинення багатьох злочинів, таких як: крадіжки, у тому числі поєднані з проникненням у житло; грабежі; розбої; хуліганство; угони автотранспорту; вандалізм; інші прояви вуличної злочинності» [3, с. 24]. За даними Дослідницького центру травматизму Каліфорнійського університету США цей напрям здатний знизити рівень грабежів на 30–80%, розбоїв – до 90%, спричинення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості – до 60% [4, цит. за: 3, с. 24]. Застосування на практиці теорії «розбитих вікон», яку сформулювали американські кримінологи Д. Вілсон і Д. Келлінг ще у 1982 р. у протидії злочинності у м. Нью-Йорку (США), дала позитивний результат, коли у 1994 р. його мером став Д. Джуліані. Як відмічається у публікаціях, у 80-х роках ХХ ст. у цьому місті щоденно вчинялося понад 1,5 тис. тяжких злочинів, з яких 6–7 складали вбивства. Д. Джуліані відразу розпочав боротьбу з організованою та економічною злочинністю. За час його роботи кількість злочинів зменшилася на 65%. Рівень злочинності у м. Нью-Йорку почав знижуватися завдяки запровадженню в діяльність із протидії злочинності низки інноваційних запобіжних

заходів як-от: боротьба з дрібними правопорушниками (графіті, безквітковий проїзд пасажирів у транспорті, дрібне хуліганство, вандалізм та ін.); жорсткість позиції поліції щодо незначних правопорушників, які порушували громадський порядок; введення у діяльність поліції інформаційних систем Compstat, що базувалася на таких складових, як: збір інформації, оперативне реагування, визначення жорстких засобів протидії, узагальнення результатів проведеної роботи; відкритий доступ до баз даних статистики учинених злочинів як для всіх співробітників поліції із використанням смартфонів, що дозволяє значно покращити оперативність їх роботи, так і для будь-якого громадянина, що забезпечує його поінформованість про стан злочинності у певному районі міста; тижневі звіти дільниць поліції про такі злочини, як: умисні й неумисні вбивства, згвалтування, грабежі, крадіжки зі зломом, викрадення автотранспортних засобів, учинених на підвідомчих територіях, для чого застосовуються комп'ютерна система «Computerized Statistics System», завдяки яким проводиться аналіз основних передумов і тенденцій розвитку криміногенної ситуації; моніторинг стану злочинності в місті; внутрішня оцінка діяльності поліції за певними критеріями [5, с. 63–65]. Кожна з цих складових має своє змістовне наповнення, конкретизацію, навіть спеціалізацію, що, у свою чергу, потребує креативного підходу.

Як підтверджують наші дослідження, є позитивні приклади використання окремих елементів Стратегії у запобіжній практиці України. Так, низкою органів місцевого самоврядування та Головним управлінням Національної поліції систематично вживаються заходи щодо обмеження умов, які сприяють або полегшують вчинення правопорушень, зокрема: у громадських місцях на вулицях населених пунктів, у закладах торгівлі, аптеках, автозаправках, ломбардах, розважальних закладах, об'єктах комунальної власності, маршрутних таксі тощо встановлюються системи відеоспостереження; обстежуються об'єкти на предмет наявності справної охоронної сигналізації; використовується Інтернет для обміну інформацією між громадськістю (населенням), органами

місцевого самоврядування та поліцією; щотижнево розміщується інформація про роботу поліції у друкованих виданнях; розробляються листівки-застереження та соціальні відеоролики; практикуються виступи поліції у ЗМІ; створюються окремо команди патрульних поліцейських та дільничних інспекторів, що пройшли спеціальний вишкіл, для «вгамування сімейних тиранів»; приймаються разом із місцевою владою обласні місцеві програми сприяння поліції у підвищенні рівня безпеки громадян, що фінансуються за рахунок регіональних бюджетів; здійснюються презентації програми «Під наглядом сусідів» та ін. Так, наприклад, у м. Кропивницькому стартував проект Національної поліції «Сусідська варта». Голови ОСББ, керівники житлово-експлуатаційних організацій та ЖКГ домовилися про тісну співпрацю задля забезпечення правопорядку в населених пунктах [6]. Про запровадження цього проекту сповіщають оригінальні повідомлення: «Тут діє сусідська варта. Ми миттєво повідомляємо поліцію про всі підозрілі дії на нашій території. Навіть не думай!».

Варто зазначити, що за останні роки в Україні поступово змінюються уявлення про систему протидії злочинності і виробляються нові підходи реагування на її виклики. Використовуючи зарубіжний досвід, Харківською міською радою 14.09.2016 р. затверджено Програму «Безпечне місто Харків» на 2016–2020 рр., основним завданням якої є забезпечення об'єктів захисту та критично важливих об'єктів шляхом зниження ймовірності реалізації загроз природного, техногенного, криміногенного, терористичного та іншого характеру, встановлення сучасних систем безпеки, застосування засобів зовнішнього контролю (спостереження) та швидкого реагування.

Кримінологічно значущими для теорії і практики запобігання і протидії злочинності стали Стратегії реформування органів внутрішніх справ України від 22 жовтня 2014 р. № 1118 і Стратегія розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ України від 15 листопада 2017 р. № 1023-р, якими МВС України реформовано в головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у таких сферах: протидія злочинності, підтримання публічної безпеки і по-

рядку; забезпечення безпеки дорожнього руху та ін. Цими документами нібито обмежується монополія держави у сфері боротьби зі злочинністю. Усе переконливіше стає розуміння того, що лише інноваційна, наполеглива, системна, постійна, керована, ресурсно забезпечена, партнерська творча діяльність «тріумвірату» «влада/ громада – правоохоронні органи – громадськість/населення/суспільство», здатна суттєво зменшити можливості вчинення злочинів. Ставити більш глобальні завдання на сучасному етапі розвитку України – утопія.

Висновки. Дослідження сучасного зарубіжного і вітчизняного досвіду теорії і практики «нової кримінології повсякдення» (Д. Гарланд) дозволяє відповісти на запитання, що були поставлені на початку цієї статті, а саме:

1. До умов імплементації в Україні стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів можна віднести, зокрема: готовність «тріумвірату» до скерованої, партнерської співпраці; найбільша ефективність Стратегії досягається на місцевому рівні (селище, район, місто, ОСББ); необхідність стабільного та високопрофесійного кадрового складу, отримання ними знань, вмінь, навичок у превентивній діяльності; ресурсне забезпечення; чіткі критерії оцінок і самооцінок роботи; прозорість і підзвітність діяльності та ін.

2. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів у сучасному вигляді є по суті, «просторовою профілактикою», а тому вона не здатна вплинути на умови злочинів і мінімізувати їх у сфері економіки, торгівлі, кредитно-фінансовій сфері, зовнішній торгівлі тощо. Тому виникає потреба у теоретичній розробці й експериментуванні відповідних цим сферам стратегій.

3. Діяльність суб'єктів-виконавців, відповідальних за виконання Стратегії, слід оцінювати за такими критеріями, як: зменшення та території кількісно-якісних показників злочинності, особливо тяжких злочинів; відсутність організованої злочинності; зниження рівня кримінологічної віктимізації; забезпечення безпеки в публічних місцях; послаблення криміногенного потенціалу; зростання довіри до правоохоронних органів; підвищення рівня розкриття злочинів та ін.

4. Мінімізація умов вчинення злочинів здійснюється не лише шляхом спеціально розроблених стратегій, а й завдяки використанню владою антикриміногенного потенціалу держави й суспільства. Ніяка спеціальна стратегія не замінить стратегії подолання бідності в Україні, зменшення масштабного безробіття, пияцтва, алкоголізму, наркотизму, не запропонує законів, що обмежували б свавілля чиновників-розкрадачів державного бюджету, не покращить освіту й медичне обслуговування населення, не зупинить демографічну кризу в країні та ін. А саме ці та інші, так звані «фонові» для злочинності явища, у багатьох випадках стимулюють злочинну й деліктну мотивацію і віктимізацію громадян. Отже, загальносоціальне запобігання злочинності є необхідним як мудра державна соціальна політика, оскільки тільки вона здатна суттєво вплинути на ці криміногенні явища. Воно також є основою для успішного здійснення стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів.

Перелік літератури

1. Гуринская А. Л. Развитие теории рационального выбора в зарубежной криминологии и ее влияние на уголовную политику. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2010. № 120. С. 203–216.
2. Шевчук Ю. Є дуже цинічні схеми розкрадання. *Голос України*. 2019. 12 лютого. С. 1, 4.
3. Колодяжний М. Г. Просторова профілактика злочинності: зарубіжний досвід і шляхи упровадження в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків, 2017. Вип. 35. С. 20–29.
4. Castel C., Peek-Asa C. Effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED) in reducing robberies. *American Journal of Preventive Medicine*. 2000. Vol. 18. Issue 4. Supplement 1. P. 99–115.
5. Гребенюк М. В. Американська модель запобігання злочинності (на прикладі роботи поліції міста Нью-Йорк). *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків, 2018. Вип. 36. С. 61–70.
6. Мельник П. Злочинності протидіятиме «Сусідська варта». *Голос України*. 2019. 31 січня. С. 6.

Транслітерація переліку літератури

1. Gurinskaya, A. L. (2010). Razvitie teorii ratsionalnogo vyibora v zarubezhnoy kriminologii i ee vliyanie na ugovnuyu politiku. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena. № 120, 203–216* [in Russian].
2. Shevchuk, Yu. (2019) E duzhe tsinIchnI shemi rozkradannya. *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 2019, 12 lyut., 1, 4* [in Ukrainian].
3. Kolodyazhniy, M. G. (2017). Prostorova profilaktika zlochinnosti: zarubIzhniy dosvid I shlyahi uprovadzhennya v UkraYinI. *Pitannya borotbi zI zlochinnIstyu – Issues of Crime Prevention, issue 35, 20–29* [in Ukrainian].
4. Castel C., Peek-Asa C. (2000). Effectiveness of crime prevention through environmental design (CPTED) in reducing robberies. *American Journal of Preventive Medicine. Vol. 18, issue 4, 99–115* [in American].
5. Grebenyuk, M. V. (2018). Amerikanska model zapobIgannya zlochinnosti (na prikladI roboti polltsIYi mIsta Nyu-York). *Pitannya borotbi zI zlochinnIstyu – Issues of Crime Prevention, issue 36, 61–70* [in Ukrainian].
6. Melnik, P. (2019). Zlochinnosti protidIyatime «SusIidska varta». *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 6* [in Ukrainian].

Голіна В. В., Шрамко С. С. Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів – напрям мінімізації умов злочинних проявів

Запобігання та протидія злочинності – одна з головних функцій держави та її інституцій, якою забезпечується громадська безпека і правопорядок. Вітчизняною доктриною кримінологічної теорії запобігання злочинності розглядається як далекоглядна, випереджаюча запобіжна діяльність щодо виникнення віддалених криміногенних детермінант. Така діяльність має здійснюватися в межах перспективної державної кримінологічної політики, спрямованої на мінімізацію умов учинення злочинів шляхом розробки і впровадження короткострокових, але невпинних запобіжних напрямів – стратегій, які у зарубіжній кримінології отримали назву «нові кримінології повсякдення» (Д. Гарланд).

Однією з таких стратегій повсякдення є стратегія зменшення можливостей (безпосередніх умов) вчинення злочинів. У статті продовжується висвітлення результатів дослідження фахівцями Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України запобіжного потенціалу цієї Стратегії, а також умов її впровадження в український запобіжний простір, достатності ресурсного забезпечення і готовності головних суб'єктів запобігання злочинності: влади – правоохоронних органів – громадськості до скоординованої, безперервної співпраці у цій сфері. Підкреслюється, що мобільність і винахідливість сучасного криміналітету щодо проникнення до будь-якої ланки

органів влади, управління, самоврядування, підприємств, організацій тощо, поява нових і модернізованих «старих» видів злочинних проявів загально потребують швидкої реакції на них держави/влади та її інституцій, зокрема, правоохоронних органів та громадськості. Тому у статті стратегію зменшення можливостей вчинення злочинів та її варіанти пропонується розглядати і використовувати не лише щодо ситуаційної та деяких інших видів злочинності, а взагалі проти будь-яких її проявів (економічної, організованої, транснаціональної та іншої злочинності), що потребує від розробників винахідливості і креативності. Саме з цих вимог наводяться позитивні приклади застосування Стратегії в зарубіжній і вітчизняній практиці (США, Україна). Наголошується, що до умов імплементації подібної стратегії належать: готовність «тріумвірату» (влада – правоохоронні органи – населення) до скерованої, партнерської співпраці; професійність кадрів; прозорість і підзвітність діяльності; чіткі критерії її оцінки і самооцінки.

Ключові слова: стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів; мінімізація детермінант злочинності; імплементація зарубіжного досвіду використання стратегії.

Голина В. В., Шрамко С. С. Стратегія уменшення возможностей совершения преступлений – направление минимизации условий преступных проявлений

Предупреждение и противодействие преступности – одна из основных функций государства и его институций, обеспечивающая общественную безопасность и правопорядок. Отечественной доктриной криминологической теории предупреждение преступности рассматривается как дальновидная, упреждающая предупредительная деятельность относительно возникновения отдаленных криминогенных детерминант. Такая деятельность должна осуществляться в рамках перспективной государственной криминологической политики, направленной на минимизацию условий совершения преступлений путем разработки и внедрения краткосрочных, но постоянно действующих предупредительных направлений – стратегий, которые в зарубежной криминологии называются «новые криминологии повседневности» (Д. Гарланд).

Одной из таких стратегий повседневности является стратегия уменшения возможностей (непосредственных условий) совершения преступлений. В статье продолжается изложение результатов исследования ученых Научно-исследовательского института изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины предупредительного потенциала этой Стратегии, а именно: условий ее реализации в Украине; достаточности ресурсного обеспечения и готовности основных субъектов предупреждения преступности (власти – правоохранительных органов – общественности) к скоординированной, непрерывно осуществляемой работе в данной сфере. Подчеркивается, что мобильность и изобретательность современного криминалитета к проникновению в любое звено органов власти, управления, самоуправления, предприятий, организаций и т. д., появление новых и модернізованих «старых» видов преступных про-

явлений настоятельно требуют быстрой реакции на них государства/власти и его институтов, в частности правоохранительных органов и общественности. Поэтому в статье стратегию уменьшения возможностей совершения преступлений и ее вариаций предлагается рассматривать и использовать не только относительно ситуативной и некоторых других видов преступности, а вообще против любых ее проявлений (экономической, организованной, транснациональной и другой преступности), что требует от их разработчиков изобретательности и креативности. В связи с этим приводятся положительные примеры применения рассматриваемой Стратегии в зарубежной и отечественной практике (США, Украина). Отмечается, что условиями имплементации подобных стратегий являются: готовность «триумвирата» (власть – правоохранительные органы – население) к урегулированному, партнерскому сотрудничеству; профессионализм кадров; прозрачность и подотчетность деятельности; четкие критерии ее оценки и самооценки.

Ключевые слова: стратегия уменьшения возможностей совершения преступлений; минимизация детерминант преступности; имплементация зарубежного опыта использования стратегии.

Golyna V. V., Shramko S. S. Crime reducing strategy – the direction of minimizing the conditions for crime manifestations

Crime prevention and combating is one of the main functions for state and its institutions, which provide public security, law and order. National doctrine of criminological theory considers crime prevention as a far-sighted, forward-looking preventive activity regarding the emergence of remote criminal determinants within the framework of perspective state criminological policy, as well as minimization of the terms for crime committing through the development and implementation of short-term, but incessant preventive directions – strategies, which in foreign criminology have been called “everyday life criminology” (D. Garland).

One of such everyday strategies is the crime (direct conditions) reducing strategy. The article continues the coverage of research results by Academician Stashis SRISCP NALS of Ukraine specialists preventive potential of this Strategy, conditions for its implementation into the Ukrainian security space, the sufficiency of resource support and readiness of the main actors to prevent crime: the authorities – law enforcement agencies – the public to coordinated, ongoing work on this field. It is emphasized that the mobility and ingenuity of modern criminality in penetrating any level of government, administration, self-government, enterprises, organizations, etc., the emergence of new and modernized “old” crime manifestations types urgently require a rapid reaction to it by the state/authorities and its institutions, in particular, law enforcement agencies and the public. Therefore, in this article, the crime reducing strategy and its variants is proposed to be considered and used not only for situational and some other types of crime, but in general against any of its manifestations (economic, organized, transnational, etc.), which requires ingenuity and creativity from their developers. Of these requirements are given positive examples in the application of the Strategy on foreign and domestic practice (USA, Ukraine). It is noted that the conditions for the

implementation of such strategies include: the “triumvirate” (power – law enforcement agencies – the population) readiness for the directed, partnership cooperation; territorial local limitations; professionalism of staff; transparency and accountability of activities; clear criteria for its evaluation and self-evaluation.

Key words: *crime reducing strategy; minimizing the crime determinants; implementation of foreign experience in the using of strategy.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 4 від 12 березня 2019)

ПОСИЛЕННЯ СПРОМОЖНОСТЕЙ ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ БОРТЬБИ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ

М. В. Гребенюк, кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України, керівник Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України;

В. К. Швець, заступник начальника організаційно-аналітичного відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю

Постановка проблеми. Сучасні зміни соціально-економічних і політико-правових передумов функціонування вітчизняної правоохоронної системи, курс на євроінтеграцію вимагають не лише рішучого реформування правоохоронної сфери, а й підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів, адже саме на них покладено важливі завдання щодо боротьби з організованою злочинністю. Саме реформа правоохоронних органів повинна стати фундаментом для подальших демократичних перетворень у нашій державі. У зв'язку із цим реформи, започатковані останнім часом у правоохоронній сфері й які втілюються у практичну площину, передбачають підвищення ефективності функціонування системи правоохоронних органів, а також повинні сприяти підвищенню довіри населення та громадських інституцій до останніх, утвердженню справедливості, законності, слугувати додатковими гарантіями забезпечення прав громадян.

Загальновідомо, що в сучасних умовах відбувається масштабне реформування правоохоронних органів, яке супроводжується розробкою нормативно-правових актів, та впроваджуються заходи організаційно-інституційного характеру. Зокрема, згідно із базовими положеннями Концепції розвитку сектору безпеки та оборони України, затвердженої Указом Президента України від 14 березня 2016 р. №92 [1], основні зусилля з розвитку сектору безпеки і оборони мають зосереджуватися на поетапному та узгодженому нарощуванні оперативних спроможностей сил безпеки й оборони та рівня їх готовності до невідкладного реагування на виклики й загрози національній безпеці України. Зокрема, Концепція розвитку сектору безпеки та оборони України має певні методологічні відмінності від попередніх стратегічних документів у цьому напрямі. Позитивним моментом Концепції є проведення детального аналізу безпекового середовища України, що дало можливість визначити найпотужніші загрози для національної безпеки, які перешкоджають нормальному функціонуванню Української держави і на подолання яких мають спрямовуватися наразі основні зусилля держави. На цьому фоні головною вадою реформ у правоохоронній сфері є їх стихійність та схематичність, замість послідовної та виваженої державної безпекової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладене формує актуальність цього дослідження, зумовлює проведення аналізу поточного стану та сучасних тенденцій реформування деяких вітчизняних правоохоронних органів, зокрема підрозділів Національної поліції України, які відповідають за боротьбу з організованою злочинністю. Питання реформування правоохоронної системи України досліджували у своїх працях такі науковці, як: В. І. Литвиненко [2], І. М. Паньонко [3], В. Л. Ортинський [4] та ін. Проте висвітлення проблемних питань реформування такого важливого й стратегічного напрямку, як боротьба з організованою злочинністю в контексті реформування кримінального блоку Національної поліції України, вказані науковці не здійснювали, що посилює актуальність обраної тематики цієї статті.

Мета статті. Автори поставили собі за мету дослідити результативність вжитих організаційно-правових заходів в умовах рефор-

мування правоохоронної системи України, зокрема, висвітлити новий формат кримінального блоку Національної поліції України за напрямом «боротьба з організованою злочинністю».

Виклад основного матеріалу. У листопаді 2017 р. Уряд ухвалив Стратегію розвитку системи Міністерства внутрішніх справ до 2020 р. [5]. Цим фундаментальним документом визначено пріоритети подальшої роботи органів усіх складових системи МВС України, якот: створення безпечного середовища для життєдіяльності кожної людини і громадянина, підтримання публічної безпеки та порядку, протидія злочинності, інтегроване управління кордонами, якість і доступність послуг, прозорість і підзвітність та розвиток кадрового потенціалу та соціальний захист працівників. Із метою посилення спроможностей держави у сфері боротьби з організованою злочинністю, важливе місце відводиться реформуванню кримінального блоку Національної поліції України, що має згодом призвести до її «якісної трансформації» за європейськими стандартами.

Зокрема, 3 лютого 2018 р. відповідно до наказу Міністра МВС України було утворено Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України, який є окремим структурним підрозділом у складі кримінальної поліції і до компетенції якого належить боротьба із суспільно небезпечними організованими групами та злочинним організаціям, зокрема, кримінальним авторитетами та «злочодіями у законі», які мають вплив на суспільно важливі сфери життя. Очікується, що формування цього підрозділу, який був би дієвим механізмом протидії організованій злочинності, мало завершитися до кінця 2018 р.

На сучасному етапі формування вказаного Департаменту актуальними питаннями залишаються:

1) уточнення його функцій та повноважень, у тому числі територіальних підрозділів. Убачається, що одним з основних напрямів діяльності цього підрозділу має бути:

боротьба із суспільно небезпечними організованими злочинними угрупованнями, «злочодіям в законі» та іншими кримінальними авторитетами;

протидія етнічному організованому криміналу, що включає осіб без громадянства, які створюють найбільш небезпечні групи, котрі

намагаються, окрім перерозподілу впливу в кримінальному середовищі, дестабілізувати соціально-економічну ситуацію в країні;

2) визначення у законодавчому порядку Департаменту стратегічних розробок статусу спеціального суб'єкта по боротьбі з організованою злочинністю шляхом підготовки та внесення відповідних змін до законодавчих та інших нормативно-правових актів, що сприятиме ефективному виконанню складних оперативно-службових завдань;

3) створення ефективної системи критеріїв оцінки результативності діяльності Департаменту та його територіальних підрозділів;

4) налагодження дієвої взаємодії із правоохоронними органами та посилення співпраці з інститутами державної влади з питань протидії організованій злочинності та її впливу на соціально-економічні та політично-управлінські аспекти життєдіяльності суспільства та держави;

5) створення потужної інфраструктури та матеріально-технічної бази, що мають сприяти ефективній діяльності як центрального апарату, так і територіальних підрозділів;

6) створення захищеної інформаційно-аналітичної системи Департаменту та територіальних підрозділів, яка має поповнюватися та використовуватися усіма підрозділами, що протидіють організованій злочинності;

7) організація підготовки (перепідготовки) кваліфікованих кадрів;

8) налагодження взаємовідносин із міжнародними інституціями, а також аналогічними підрозділами закордонних партнерів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю. Проведення спільних практичних операцій, навчань, обмін досвідом та професійне навчання;

9) налагодження співпраці з науково-дослідними та начальними закладами задля напрацювання методичних рекомендацій, обґрунтування рекомендацій нормативно-правових змін, опрацювання системи дієвих заходів протидії організованій злочинності на загальнодержавному рівні;

10) вирішення питання щодо отримання доступу до банків даних ДФС, реєстрів Мін'юсту (актів цивільного стану громадян та

довіреностей), Пенсійного Фонду України, а також реєстрів ДМС, який дасть можливість без розшифровки, автономно здійснювати повний та всебічний аналіз діяльності суспільно небезпечних організованих злочинних груп, незаконних збройних формувань, осіб із числа «злочинців у законі» та «кримінальних авторитетів», їх економічного підґрунтя;

11) підготовка пропозицій внести зміни до ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» щодо віднесення Національної поліції до системи органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю.

Тобто основний стратегічний задум при створенні Департаменту стратегічних розслідувань НПУ – об'єднати інформацію інших підрозділів і спрямувати зусилля оперативників на документування та системну боротьбу з найбільш небезпечними організованими злочинними угрупованнями.

Протягом 2017 р. правоохоронними органами України, що здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, було виявлено 210 організованих груп та злочинних організацій. У 2018 р. правоохоронними органами України виявлено 288 організованих груп та злочинних організацій, то тільки за три місяці 2019 р. компетентні органи НПУ виявили вже 109 організованих злочинних угруповань. Отже, як демонструє статистика, саме відповідальні підрозділи НПУ проводять найбільшу кількість розслідувань у напрямі системної протидії організованій злочинності в Україні. Таким чином, спостерігається загрозлива тенденція до щорічного збільшення кількості виявлених організованих злочинних угруповань, адже ефективність діяльності відповідальних підрозділів НПУ неможлива без налагодження ефективного механізму побудови довірчих стосунків між громадськістю та демократичним суспільством.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» [6] рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, діяльність яких здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства. Оскільки одним із ключових аспектів реформи

правоохоронних органів, зокрема в частині діяльності Національної поліції України, є законодавчо врегульований обов'язок поліції діяти в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, Кабінетом Міністрів України прийнято постанову «Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції» від 7 лютого 2018 р. № 58 [7]. Відповідно до вказаного документа визначено механізм, основні завдання та принципи проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції, передбачається регулярне отримання інформації про оцінку населенням якості виконання органами і підрозділами Національної поліції покладених на них завдань і функцій, відповідність роботи органів і підрозділів НПУ очікуванням населення, виявлення тенденцій зміни рівня довіри населення до Національної поліції та факторів, що на них впливають. Також встановлено, що комплексна оцінка на загальнодержавному рівні має проводитися щорічно. Нормативно задекларовано, що оцінка має проводитися незалежною соціологічною службою, яка готує програму проведення дослідження, питальник за визначеними Національною поліцією запитаннями, проводить дослідження рівня довіри населення до Національної поліції, узагальнює та аналізує його результати, готує та надає підсумкову узагальнену аналітичну інформацію за результатами проведеного дослідження. У зв'язку з цим Національна поліція України у липні 2018 р. оголосила тендер з метою пошуку соціологічної служби, яка здійснить оцінку рівня довіри населення до неї. Його мета – з'ясувати рівень довіри громадян до поліції. Це єдиний критерій, який дасть можливість оцінити діяльність поліції та побудувати подальший план роботи відомства.

Слід вказати, що наказом МВС України «Про встановлення індикаторів, за якими здійснюється проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції України» від 9 листопада 2018 р. № 900 [8], нормативно закріплено, що проведення оцінки рівня довіри населення до НП України здійснюється за такими базовими індикаторами: стан злочинності; результативність діяльності поліції та недоліки поліцейської діяльності; довіра до поліції та стосунки з населенням.

З огляду на викладене з метою удосконалення системних заходів у сфері боротьби з організованою злочинністю відповідальним підрозділам Національної поліції України, особливо в умовах реформування, необхідно вжити низку заходів.

По-перше, Національна поліція України на сьогодні має найвищий за останні роки показник виявлення та направлення до суду кримінальних проваджень стосовно організованих злочинних груп і злочинних організацій. Тобто саме Департамент стратегічних розробок НПУ та відповідні структурні підрозділи територіальних органів поліції повинні формувати державну політику у сфері протидії організованій злочинності. Крім того, зважаючи на функціональні завдання Департаменту стратегічних розробок, існує потреба внесення змін до ст. 5 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [10] в частині визначення Департаменту стратегічних розробок спеціально створеним органом по боротьбі з організованою злочинністю, що, у свою чергу, сприятиме розширенню повноважень працівників Департаменту стратегічних розробок НПУ відповідно до ст. 12 цього Закону.

По-друге, посилення спроможностей правоохоронних органів – суб'єктів боротьби з організованою злочинністю неможливе без запровадження до їх діяльності системи кримінального аналізу та аналізу ризиків організованої злочинності, сумісної зі стандартами ЄС, що передбачає розробку та впровадження стандартизованої методології оцінки загроз організованої злочинності та тяжких злочинів (SOCTA), її використання для оцінки реальної ситуації у цій сфері та визначення прогалів у системі отримання відповідної оперативної інформації.

По-третє, необхідним є посилення співпраці та визначення нових ефективних форм взаємодії Національної поліції України з іншими правоохоронними органами та інститутами державної влади, спрямованої на протидію організованій злочинності та її впливу на соціально-економічні та політично-управлінські аспекти життєдіяльності суспільства і держави. Адже у сфері налагодження взаємодії існують невирішені проблеми організаційно-правового характеру, у зв'язку з чим стан взаємодії по багатьох напрямках

потребує змін на краще. Так, усе ще чинною залишається Інструкція про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю, затверджена спільним наказом МВС та Служби безпеки України від 10 червня 2011 р. № 317/235 [9], яка є застарілою і не враховує інституційні новели сучасності, зокрема, створення Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України, який є окремим структурним підрозділом у складі кримінальної поліції і до компетенції якого належить боротьба із суспільно небезпечними організованими групами та злочинними організаціями, зокрема, кримінальними авторитетами та «злодіями у законі», які мають вплив на суспільно важливі сфери життєдіяльності. Отже, чинний порядок організації міжвідомчої взаємодії потребує удосконалення та підготовки нового спільного акта про взаємодію між Службою безпеки України і Міністерством внутрішніх справ України у сфері боротьби з організованою злочинністю з урахуванням функціональних завдань та компетенції Департаменту стратегічних розробок Національної поліції України.

По-четверте, практичне впровадження індикаторів оцінки рівня довіри населення до Національної поліції України, зокрема, щодо підрозділів кримінального блоку, має бути визначальним фактором та загальнодержавним явищем, яке має стимулювати позитивну динаміку стану криміногенної ситуації у нашій країні як загалом, так і в окремо взятому регіоні.

По-п'яте, потребує прискорення схвалення на державному рівні Стратегія боротьби з організованою злочинністю, яка мала ще бути прийнятою у липні 2018 р. як декларативний документ, що визначає порядок та особливості формування ефективної системи організаційно-інституційного забезпечення боротьби з організованою злочинністю. На її виконання вбачається доцільним запровадити дієвий механізм стратегічних комунікацій у сфері боротьби з організованою злочинністю, спрямований на підтримку суспільством дій органів, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю; збільшення активності інститутів громадянського суспільства; відмову від практики толерування владою та суспільством дій організованої злочинності.

Висновки. У сучасних умовах організована злочинна діяльність створює значну небезпеку для суспільства та несе серйозну загрозу її проникненню практично в усі сфери суспільних відносин. На цьому фоні головним завданням анонсованої реформи у правоохоронній сфері залишається формування виваженого та послідовного підходу в контексті реалізації безпекової державної політики, яка має ґрунтуватися на принципах відкритості, публічності, плановості, системності. Саме підрозділам Національної поліції відводиться важлива роль у протидії такому ганебному явищу, як організована злочинність. Оскільки в нашій державі відсутній стратегічний системний підхід на загальнонаціональному рівні щодо протидії організованій злочинності, то формування державою засад забезпечення функціонування ефективної правоохоронної діяльності має передбачати оновлення та удосконалення вітчизняного законодавства, адаптацію кращих практик європейського досвіду щодо організації засобів, інструментів і методів діяльності правоохоронних органів. В умовах здійснення євроінтеграційної політики нашою державою необхідним є вивчення та опанування досвіду Європолу щодо проведення комплексної оцінки стану організованої злочинності. Тобто є всі підстави стверджувати, що в країні триває перехідний етап реформування правоохоронних органів. Крім того, й досі відсутня сучасна система оцінювання їх діяльності. Це зумовлює концентрацію зусиль саме в цьому напрямі, посилення можливостей та повноважень правоохоронних органів, виходячи із кращих практик європейського досвіду у напрямі координації боротьби з організованою злочинністю. Забезпечення належної реалізації правоохоронної діяльності, її механізму, впровадження в Україні відповідних європейських стандартів і позитивного європейського досвіду мають відбуватися з урахуванням специфіки національної правової системи, рівня розвитку суспільства та інтересів народу України. Проблемним питанням для всіх правоохоронних органів України, і зокрема НПУ, залишається впровадження у практичну площину критеріїв оцінки їх діяльності та прискорення внесення змін до нормативно-правових актів, якими регламентується правоохоронна діяльність, спрямована на системну боротьбу з організованою злочинністю.

Перелік літератури

1. Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 р.
2. Литвиненко В. І. Концептуальні засади реформування правоохоронних органів України. *Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 1. С. 7–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupn_2017_1_4.
3. Паньонко І. М. Причини та заходи щодо реформування правоохоронних органів України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 801. С. 195–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_36.
4. Ортинський В. Л. Реформування правоохоронної системи у контексті соціально-правового механізму забезпечення прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2014. № 810. С. 38–42.
5. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ до 2020 року. URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm
6. Про Національну поліцію: Закон України від 02 липня 2015 року № 580. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. ст. 379.
7. Про затвердження Порядку проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції: постанова Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2018 р. № 58. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF>.
8. Про встановлення індикаторів, за якими здійснюється проведення оцінки рівня довіри населення до Національної поліції України: наказ МВС України від 9 листопада 2018 р. № 900. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32810.html.
9. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю: спільний наказ МВС України та СБУ від 10 червня 2011 р. № 317/235. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11>.
10. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: Закон України від 30 червня 1993 року № 3341. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 35. ст. 358.

Транслітерація переліку літератури

1. Decree of the National Security and Defense Council of Ukraine as of March 04, 2016, which was enacted by the Decree of the President of Ukraine dated March 14, 2016 No. 92/2016. [in Ukrainian].

2. Lytvynenko, V. I. (2017) Kontseptualni zasady reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Conceptual framework for the reform of law enforcement agencies of Ukraine]. Scientific works of MAUP. Series: Jurisprudence. Vol. 1. Pp. 7–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npmaupun_2017_1_4 [in Ukrainian].
3. Panonko, I. M. (2014) Prychyny ta zakhody shchodo reformuvannia pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [Reasons and measures for reforming the law -enforcement agencies of Ukraine]. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Law Sciences. No. 801., 195–201. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_801_36 [in Ukrainian].
4. Ortynskyi, V. L. (2014) Reformuvannia pravookhoronnoi systemy u konteksti sotsialno-pravovoho mekhanizmu zabezpechennia prav liudyny [Reforming the law enforcement system in the context of the social and legal mechanism for ensuring human rights]. Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Law Sciences. No. 810, 38–42. [in Ukrainian].
5. Stratehiia rozvytku systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav do 2020 roku. [Strategy of Development of the Ministry of Internal Affairs System until 2020]. (official web-site of the MIA of Ukraine). URL: http://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy (2015) Pro Natsionalnu politsiiu vid 02 lypnia 2015 roku No.580 [Law of Ukraine On National Police as of July 2, 2015, No. 580]. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. No. 40–41, 379. [in Ukrainian].
7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 07 liutoho 2018 roku No. 58 Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia otsinky rivnia doviry naselennia do Natsionalnoi politsii [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approving the Procedure for conducting an assessment of the level of public confidence in the National Police as of February 7, 2018, No. 58]. (official web-site). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/58-2018-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Nakaz MVS Ukrainy vid 09.11.2018 roku No. 900: Pro vstanovlennia indyikatoriv, za yakymy zdiisniuietsia provedennia otsinky rivnia doviry naselennia do Natsionalnoi politsii Ukrainy. [Order of the MIA of Ukraine as of 09.11.2018 No.900: On the establishment of indicators for conducting an evaluation of the level of public confidence in the NPU]. Liga-zakon. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE32810.html [in Ukrainian].
9. Spilnyi nakaz MVS Ukrainy ta SBU vid 10 chervnia 2011 roku #317/235: Pro zatverdzhennia Instruksii pro vzaiemodiiu pravookhoronnykh orhaniv u sferi borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu. [Joint order of the MIA of Ukraine and the SSU of June 10, 2011 No.317/235: On Approval of the Instruction on the interaction of law enforcement agencies in the sphere of

combating organized crime]. (official web-site). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy (1993) Pro orhanizatsiino-pravovi osnovy borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu vid 30 chervnia 1993 roku #3341. [Law of Ukraine On the organizational and legal foundations of combating organized crime as of June 30, 1993, No.3341:]. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine. No.35. p. 358. [in Ukrainian].

Гребенюк М. В., Швець В. К. Посилення спроможностей підрозділів Національної поліції у сфері боротьби з організованою злочинністю

Стаття присвячена проблемним питанням реформування правоохоронної системи України за напрямом «боротьба з організованою злочинністю». Авторами проаналізовано базові положення Концепції розвитку сектору безпеки та оборони України, досліджується результативність реформування правоохоронних органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, зокрема компетентних підрозділів Національної поліції України. Визначено актуальні питання удосконалення діяльності й функціональності підрозділів Департаменту стратегічних розробок Національної поліції України. Особлива увага приділяється автором питанням оцінки рівня довіри населення до підрозділів Національної поліції України на базі критеріїв, основним із яких є стан злочинності.

Ключові слова: організована злочинність, реформування правоохоронної системи, організаційно-правовий аспект, правоохоронна діяльність, оцінка стану криміногенної ситуації, державна безпекова політика.

Гребенюк М. В., Швець В. К. Усиление возможностей подразделений Национальной полиции в сфере борьбы с организованной преступностью

Статья посвящена проблемным вопросам реформирования правоохранительной системы Украины по направлению «борьба с организованной преступностью». Авторами проанализированы базовые положения Концепции развития сектора безопасности и обороны Украины, исследуется результативность реформирования правоохранительных органов, осуществляющих борьбу с организованной преступностью, в частности компетентных подразделений Национальной полиции Украины. Определены актуальные вопросы совершенствования деятельности и функциональности подразделений Департамента стратегических разработок Национальной полиции Украины. Особое внимание уделяется автором вопросам оценки уровня доверия населения к подразделениям Национальной полиции Украины на базе критериев, основным из которых является состояние преступности.

Ключевые слова: организованная преступность, реформирование правоохранительной системы, организационно-правовой аспект, правоохранительная деятельность, оценка состояния криминальной ситуации, государственная политика безопасности.

Hrebeniuk M. V., Shvets V. K. Strengthening the capacities of the National Police units in the sphere of combating organized crime

The article is devoted to problematic issues of reforming the law enforcement system of Ukraine in the fight against organized crime. The authors analyzed the basic provisions of the Concept for the Development of the Security and Defense Sector of Ukraine, examined the effectiveness of the reform of law enforcement agencies engaged in the fight against organized crime, in particular the authorized units of the National Police of Ukraine. Current issues of improving the activities and functionality of the units of the Strategic Development Department of the National Police of Ukraine are identified. The author pays special attention to the issues of evaluating the level of public confidence in the units of the National Police of Ukraine based on criteria, the main of which is the state of crime. The author believes that the main task of the announced reform in law enforcement remains the formation of a balanced and consistent approach in the context of the implementation of public policy security, which should be based on the principles of openness, publicity, planning, systematic. The author believes that the main task of the announced reform in law enforcement remains the formation of a balanced and step-by-step approach in the context of the implementation of state security policy, which should be based on the principles of openness, publicity, planning, and systematic. It is precisely the National Police that plays an important role in countering such a shameful phenomenon as organized crime. Since in our country there is no strategic systems approach at the national level to counter organized crime, the state should form the basis for ensuring the functioning of effective law enforcement activities to update and improve domestic legislation and adapt the best European practices in organizing tools, instruments and methods for law enforcement agencies. In the context of the implementation of the European integration policy by our state, it is necessary to study and capture the Europol experience in conducting a substantive evaluation of the state of organized crime.

Key words: *organized crime, reform of the law-enforcement system, organizational and legal aspect, law enforcement activities, assessment of the crime situation, state security policy.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 05.02.2019 р.)

САМОГУБСТВА ДІТЕЙ І ПІДЛІТКІВ В УКРАЇНІ: ВПЛИВ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

В. С. Батиргарєєва, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, в. о. директора Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, суїцид на планеті вчиняється кожні 40 секунд, а найуразливішими є підлітки та молодь [1, с. 3]. Щороку закінчують життя самогубством близько 800 тис. осіб. При цьому невдалі спроби суїциду відбуваються у двадцять разів частіше [7]. У розвинутих країнах, як це не парадоксально, суїцид посідає другу сходинку серед причин смертей дітей, підлітків і молоді.

Найвищою соціальною цінністю Українська держава визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку. Проте у 2017 р. Україна, які в попередні роки, знов увійшла у перелік 25 країн світу із найвищими показниками смертності внаслідок суїциду. Цей показник склав 15,3 випадків на 100 тис. населення країни [2], тобто шість з половиною тисяч українців добровільно пішли із життя. У 2018 р. ця цифра склала 15,8 випадків на 100 тис. осіб [10]. І хоча рівень суїциду порівняно з 2005 р., коли зафіксовано 22,6 самогубств на 100 тис., істотно знизився, однак ситуація в Україні залишається все ще тривожною та не виявляє стійкої тенденції до зниження кількості подібних випадків.

Як зазначається у багатьох засобах масової інформації, по Україні йде хвиля дитячих суїцидів. При цьому у відкритому доступі в Інтернеті можна знайти лише короткі повідомлення-звіти регіо-

нальних управлінь МВС [11], однак загальних даних про смертність серед дітей та підлітків в офіційній статистиці не наводиться. Лише у звітності ВООЗ вдалося знайти таку інформацію, згідно з якою коефіцієнт смертності від самогубств дітей у віці від 5 до 14 років в Україні склав 1,4 [1, с. 97]. За іншими іноземними інтернет-джерелами, цей показник дорівнює 1,3 [10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема суїциду як фонового явища злочинності у сучасній кримінологічній і психологічній науках на теренах незалежних держав нерідко стає предметом окремого вивчення, на противагу часам СРСР, коли «стародавня і трагічна тема самогубства протягом багатьох десятиліть (з кінця 20-х років до горбачовської «перебудови») знаходилася під найсуворішою забороною» [3, с. 257]. Чимало дослідників-кримінології та представників інших галузевих дисциплін зверталися до цієї теми. Серед них: Ю. В. Александров, С. В. Бородін, Я. І. Гілінський, В. О. Глушков, В. В. Кощинець, М. П. Мелентьев, О. Р. Ратінов, М. В. Хайкіна, Л. М. Шестопалова, Д. І. Шустов, П. І. Юнацкевич, С. І. Яковенко, Н. М. Ярмиш та ін.

Однак ще й сьогодні бракує в Україні навіть точних кількісних характеристик явища суїциду. Максимально, що робиться при виявленні факту самогубства, так це те, що на підставі незначної кількості документів, недостатньої інформації виноситься висновок про відсутність як події, так і складу злочину доведення до самогубства [12, с. 1]. Разом із тим проблема суїциду стосовно дітей і підлітків виглядає ще більш ускладненою, адже чимало випадків суспільство «списує» на цікавість, ризикованість, невеликий життєвий досвід, необачність тощо. І зовсім не розроблено внаслідок незначного часу існування аналізованого питання залишається проблема самогубств підлітків під впливом спілкування в мережі Інтернет. Водночас не можна не відзначити, що випадки суїцидів, про які йдеться, насамперед є проблемою українських міст. Адже падіння з висоти, що нерідко підлітки «практикують» як спосіб покінчення із життям, стає можливим в умовах міського середовища. Тому розробка проблематики цієї статті спрямована, зокрема, на реалізацію завдань фундаментальної теми під назвою «Стратегія зменшення

можливостей вчинення злочинів: теорія та практика», що за постановою Президії Національної академії правових наук України №97/7 від 21 червня 2016 р. та постановою вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України №6/4 від 28 грудня 2016 р. розробляється в НДІ.

Метою статті є привернення уваги науковців до проблеми дитячого та підліткового суїциду з урахуванням особливостей та ризиків інтернет-спілкування з тим, щоб ця проблема згодом не перетворилася на масштабне явище. Водночас аби упередити таку ситуацію, вже зараз виникає необхідність опрацювання деяких перспективних напрямів запобігання цьому загрозливому явищу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У лютому 2018 р. на підставі Закону України «Про внесення зміни до статті 120 Кримінального кодексу України щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства» зазначену статтю доповнили відповідним положенням. Справа в тому, що в інтернет-просторі, якому належить особливо роль в утворенні та підтриманні культу суїциду, стало набирати обертів небезпечне явища, сутність якого полягала у схиланні певними особами за допомогою використання можливостей соціальних мереж підлітків до суїциду. Це схилання мало вигляд гри для підлітків, останнім завданням у якій мало б стати самогубство. Йдеться про так звані інтернет-спільноти «групи смерті», що з'явилися у 2016 р. у соціальній мережі «ВКонтакте» у російському інтернет-сегменті. У таких групах, яких сьогодні існує безліч та в яких з'явилися смертельні ігри, про які йтиметься далі, підлітків об'єднує ідеалізація культу смерті як такого. У таких спільнотах можна знайти докладні інструкції щодо можливих способів суїцидів – від добре всім відомих до надто «екзотичних». При цьому підлітки у подібних групах підтримують один одного в своєму бажанні піти із життя, обговорюючи, як це краще зробити.

Саме в цих групах, повторимося, підліткам було «запропоновано» зіграти у смертельну гру, яка має свої назви «Море китів», «Синий кит», «Тихий дім», «Розбуди мене о 4:20», «Червона сова»,

«Рожева фея», «Момо» та ін. і популярність цих ігор настільки зросла, що розповсюдилася принаймні на Україну, Казахстан та Киргизію. Це явище стало новим викликом з боку злочинців.

Деякий час ми лише спостерігали за розвитком подій в інших країнах. Однак ця проблема знов застала про себе говорити на теренах нашої держави, коли протягом двох днів на початку жовтня 2018 р. в Україні у різних регіонах одразу п'ять дітей вчинили самогубства. Спосіб однаковий – падіння з висоти. Раніше, у березні 2017 р., слідче управління Національної поліції України звітувало про виявлення понад 400 подібних груп, сотня з них були заблоковані. У цілому в цих пабліках перебувало майже 35 тис. підписників з України [9]. Психологи і правоохоронці вважають, що найбільш вразливою до дій зловмисників, які адмініструють в мережі Інтернет ці «групи смерті», є категорія підлітків віком 13–17 років. Переважно це діти з не зовсім благополучних родин [8]. Штовхати дітей на пошук таких груп якраз і можуть проблеми у взаєминах із батьками, однолітками, «об'єктом» симпатії. До того ж майже всі діти і підлітки, як указують фахівці, незалежно від соціального походження, статі, віку, хочуть бути прийнятими у будь-які групи, відчувати себе потрібними і грати. І на це так само розраховують зловмисники.

У який же саме спосіб діти і підлітки затягуються до таких груп? Принаймні існує два способи. Один із них діти свідомо шукають за так званими хештегами подібні спільноти, на кшталт, «#синийкит», «#явигре» (рос.) або публікують картинки з китами і текстом «розбуди мене о 4:20». Другий полягає в тому, що «куратори» виявляють у соціальних мережах Інтернету сторінки підлітків, з яких явно випливає, що підліток із тих чи інших причин перебуває у депресивному стані. Щоб вступити у відповідну групу в особистій переписці з так званим адміністратором, або «куратором» треба пройти своєрідний відбір за схильністю до суїциду. При цьому є думка, що у соціальних мережах діють кваліфіковані психологи, які доводять дітей до самогубства. Коли відбувається контакт з «куратором», і цей «куратор» доходить висновку, що підліток готовий зіграти у смертельну гру, останньому видаються «завдання», ви-

конання яких треба фіксувати за допомогою фото-, відеозасобів. Як правило, цільова аудиторія таких «кураторів» – підлітки, повторимося, з проблемами у стосунках з однолітками чи батьками.

«Відомо, що фанати таких спільнот називають себе китами, тому що тварини асоціюються у них зі свободою. Ці кити можуть літати, і цим, можливо, пояснюється те, що цей вид ссавців – один із небагатьох, представники якого добровільно можуть звести рахунки з життям. Тому у всіх шанувальників «моря китів» і «тихих будинків» на особистих сторінках зображені відео або малюнки з китами, що літають» [5], – повідомляють фахівці Департаменту кіберполіції України.

Завдань за числом п'ятдесят. Починається із найпростішого – намалювати або надряпати на руці кита; прокинутися о 4:20 і дивитися «страшне» кіно; порізати вздовж вен руку; написати у соціальному статусі своєї сторінки в Інтернеті «#я кит»; слухати музику, яка надсилається; стояти на краю даху і т. д. Поступово підлітки мають відмовитися від спілкування з будь-ким, окрім свого «куратора». Фінальне завдання – покінчити життя самогубством в обговорений спосіб та зафіксувати цей момент на смартфон у режимі онлайн. Якщо дитина намагається перервати цю гру, її починають залякувати смертю близьких. «Куратори» стверджують, що можуть знайти дитину за IP-адресою. Встановити адресу дійсно просто – підлітку, що почав грати у небезпечну гру, надсилають посилання, перейшовши за яким він автоматично повідомляє свою IP-адресу.

Тут виникає запитання: якою є дійсна мета цієї смертельної гри? Відповідаючи на це запитання, можна зробити припущення: організаторами гри цей контент продається на закритих форумах, цільовою аудиторією яких є ті, кому подобається спостерігати за каліцтвом або смертю підлітків у режимі онлайн. Крім того, організатори можуть отримувати гроші від соціальних мереж за кількість запитів, що робляться пошукачами на відповідну тему, і за кількість переглядів. Однак підлітки вважають, що це лише гра, фотографуючи та знімаючи на відео те, що роблять.

Чи існує протиотрута такому небезпечному явищу? Насамперед зауважимо, що ми вже давно «програли» дітей та підлітків феноме-

ну під назвою Інтернет. А тому повинні рахуватися з його впливом на уми й душі підлітків. У ситуації, що склалася, має діяти система тотального контролю над відповідним контентом інтернет-простору. Як мінімум, слід постійно відслідковувати подібні групи, звертатися до власників соціальних мереж з тим, щоб блокувати всіх адміністраторів і модераторів цих груп. Однак доводиться констатувати, зауважимо блокування подібних груп, які мають такі романтичні й загадкові назви, як «Синій кит» або «Рожева фея», не допомагає. У той самий час в Україні є приклади затримання адміністраторів подібних груп. Так, ще кілька років тому були затримані два студента Київського медичного університету. Свої дії вони пояснили тим, що проводили експерименти над дітьми. До речі, їх відпустили, оскільки на час їх затримання ст. 120 КК не дозволяла притягти до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства шляхом використання соціальних мереж. І дотепер серйозних кримінальних процесів в Україні так і не відбулося.

Через підвищений інтерес до так званих груп смерті у соціальних мережах фахівці кіберполіції дають поради, як вберегти дітей від небезпечних ігор. Правоохоронці наголошують, що батькам слід більш пильно ставитися до інтересів та способу життя своїх дітей, а за наявності тривожних ознак радять пояснювати підлітку необхідні правила власної безпеки і поведінки, паралельно інформувавши правоохоронців [4].

Отже, іграм у суїцид необхідно протиставляти батьківський контроль і батьківську опіку, коли дитині слід розпитувати не лише про те, що відбувається у школі, спортивній секції, компанії та ін., а й питати про те, що відбувається в соцмережах, у яких перебуває дитина. Саме на віддалення дітей від батьків роблять ставку «куратори» груп смерті. А тому не випадково перше їх «завдання» – визначити слабкі місця підлітка, будь-які проблеми у спілкуванні між дитиною і батьками, а потім неістотні життєві труднощі перетворити на такі, що не можна вирішити.

Незайвим стане перевірка батьками акаунтів дитини в соціальних мережах та груп, до яких входять ці акаунти, а так само змісту спілкування в приватних чатах. Вимушеним заходом у ситуаціях, що

викликають занепокоєння батьків, має ставати обов'язковий контроль за тим, які фото та відеофайли є в гаджетах дитини, з установленням відповідної функції відстеження цього контенту. Водночас дорослим і в першу чергу батькам треба звертати увагу на будь-які зміни у поведінці підлітків. Основними поведінковими ознаками участі в «групах смерті» є такі: відчуженість, втома, дитина постійно хоче спати, забороняє дорослим «вторгатися» у власний простір, спілкується з кимось в інтернет-мережі посеред ночі, з'являються порізи на тілі. Дитина може зникнути з дому на деякий час. До речі, кіберполіція щодня отримує близько 70 повідомлень щодо зникнення дітей, які можуть бути причетними до так званих «груп смерті» у соціальних мережах. Близько 15–20% таких повідомлень підтверджуються [4]. У цілому за даними правоохоронців, протягом 2015 р. було зафіксовано 4,5 тис. зникнень дітей, у 2016 р. – 6 тис. У 2017 р. було зареєстровано 8 124 заяви про зникнення дітей [6].

Якщо дорослі помітили наведені вище прояви, в жодному разі не можна дитину дорікати. Одразу треба розпочинати відверту розмову з приводу того, з якою проблемою вона зіштовхнулася. Дитина має відчувати, що їй допоможуть вийти з гри та її захистять від зловмисників. Якщо не вдається встановити контакт, то треба негайно звертатися до кваліфікованого психолога. Вельми корисним, на наш погляд, є створення і соціальна реклама «телефонів довіри» для дітей і підлітків як екстреної допомоги, спрямованої на вжиття заходів із негайного відвернення суїцидальних спроб.

Сьогодні в інтернет-просторі спостерігається цікаве явище – громадськість сама віднаходить способи протидії розглядуваному явищу. Зокрема, в соціальній мережі з'являються групи під назвами «Антикіт», «Дельфіни» та ін., які встановлюють кураторів груп смерті та спрямовують відомості у кіберполіцію.

Це лише небагато з того, що можна запропонувати для того, щоб підліток не перетворився на «синього кита».

Висновки. Діти та підлітки сьогодні є вагомою групою ризику, на які потрібно зорієнтувати заходи запобігання самогубству. До традиційних способів доведення людини до актів самогубства останнім часом додалися ще й нові. Одним із таких і є використання можли-

востей сучасного інформаційного простору. При цьому не виключається, що за такою самою схемою можуть діяти й зловмисники щодо дорослих осіб. Отже, за проблемою суїциду як фонового явища злочинності стоїть серйозна проблема тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи.

Цей напрям запобіжної роботи є достатньо специфічним і відносно новим для суб'єктів запобіжної діяльності. Існують складнощі в установленні осіб, причетних до доведення дітей і підлітків до самогубства. Тому до цієї справи мають залучатися не лише правоохоронці з відповідною освітою, а й висококваліфіковані кадри у галузі комп'ютерних технологій. Неабияка роль у запобіганні цьому негативному явищу належить так само громадськості, яка у багатьох випадках виявляється мобільнішою за правоохоронні органи.

Перелік літератури

1. Preventing suicide: a global imperative. Geneva: World Health Organization; 2014. 102 p.
2. В Україні озвучили плачевну статистику самоубийств. URL: <https://bdzhola.com/news/v-ukraine-ozvuchili-plachevnuju-statistiku-samoubijstv> (дата звернення: 07.03.2019).
3. Глобализация и девиантность / науч. ред. Я. И. Гишинский. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2006. 393 с.
4. «Групи смерті»: у кіберполіції шокували кількістю щоденних повідомлень про зникнення дітей. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/grupi-smerti-u-kiberpolitsiyi-shokuvali-kilkisty-schodennih-povidomlen-pro-zniknennya-ditey-889229.html> (дата звернення: 07.03.2019).
5. «Море китів»: Кіберполіція застерігає, як вберегти дитину від «груп смерті» у соцмережах. URL: https://zik.ua/news/2017/02/13/more_kytiv_kiberpolitsiya_zasterigaie_yak_vberegty_dytnu_vid_grup_smerti_1042581 (дата звернення: 07.03.2019).
6. Моторошна статистика: скільки дітей зникає в Україні щодня. URL: <https://narodna-pravda.ua/2018/07/19/motoroshna-statystyka-skilky-ditej-znykae-v-ukrayini-shhodnya> (дата звернення: 07.03.2019).
7. Павлюк Е. Оpublikovana shokiruyushchaya statistika samoubijstv v Ukraine. URL: <https://uanova.net/society/1809-opublikovana-shokirujuschaja-statistika-samoubijstv-v-ukraine.html> (дата звернення: 01.02.2019 р.).

8. Правоохоронці визначили категорію підлітків, які найуразливіші до впливу «груп смерті». URL: <https://www.0342.ua/news/1564753/pravoohoronci-viznacili-kategoriu-pidlitkiv-aki-najurazlivisi-do-vplivu-grup-smerti> (дата звернення: 07.03.2019).

9. Роман Крістіна. Піти з життя: в Україні зростає кількість дитячих самогубств. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ukraine-rastet-chislo-detskih-samoubiystv-1505233130.html>.

10. Суїцид – 2018: статистика, причини, знаки небезпеки. URL: <https://www.b17.ru/blog/suicid18> (дата звернення: 07.03.2019).

11. Україною іде хвиля дитячих самогубств: як запобігти, як зупинити? URL: https://nnovosti.info/articles/ukrajinoju_ide_hvilja_ditjachih_samogubstv_jak_zapobigti_jak_zupiniti-62.html (дата звернення: 07.03.2019).

12. Шестопалова Л. М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2001. 22 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Preventing suicide: a global imperative (2014). Geneva: World Health Organization.

2. V Ukraine ozvuchili plachevnuju statistiku samoubivstv. URL: [https://bdzhol.com/news/v-ukraine-ozvuchili-plachevnuju-statistiku-samoubijstv\[in-Russian\]](https://bdzhol.com/news/v-ukraine-ozvuchili-plachevnuju-statistiku-samoubijstv[in-Russian]).

3. Globalizacija i deviantnost'. Ja. I. Gilinskij (Ed.) (2006). Sankt-Peterburg: Jurid. centr Press [in Russian].

4. «Hrupy smerti»: u kiberpolitsii shokuvaly kilkistiu shchodennykh povidomlen pro znyknennia ditei. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/grupi-smerti-u-kiberpolitsiyi-shokuvali-kilkistyu-schodennih-povidomlen-pro-znyknennya-ditey-889229.html> [in Ukrainian].

5. «More kytyv»: Kiberpolitsiia zasterihaie, yak vberehty dytynu vid «hrup smerti» u sotsmerezkhakh. URL: https://zik.ua/news/2017/02/13/more_kytyv_kiberpolitsiya_zasterigaie_yak_vberegty_dytynu_vid_grup_smerti_1042581 [in Ukrainian].

6. Motoroshna statystyka: skilky ditei znykaie v Ukraini shchodnia. URL: <https://narodna-pravda.ua/2018/07/19/motoroshna-statystyka-skilky-ditej-znykaye-v-ukrayini-shhodnya> [in Ukrainian].

7. Pavljuk, E. Opublikovana shokirujushhaja statistika samoubijstv v Ukraine. URL: <https://uanova.net/society/1809-opublikovana-shokirujushhaja-statistika-samoubijstv-v-ukraine.html> [in Russian].

8. Pravookhorontsi vyznachyly katehoriuu pidlitkiv, yaki naiurazlyvishi do vplyvu «hrup smerti». URL: <https://www.0342.ua/news/1564753/pravookhorontsi-vyznacili-kategori-pidlitkiv-aki-najurazlivisi-do-vplyvu-grup-smerti> [in Ukrainian].

9. Roman Kristina. Pity z zhyttia: v Ukraini zrostaie kilkist dytiachykh samohubstv. URL: <https://daily.rbc.ua/ukr/show/ukraine-rastet-chislo-detskih-samoubiystv-1505233130.html>. [in Ukrainian].

10. Suicid – 2018: statistika, prichiny, znaki opasnosti. URL: <https://www.b17.ru/blog/suicid18> [in Russian].

11. Ukrainoiu ide khvyliya dytiachykh samohubstv: yak zapobihyty, yak zupynyty? URL: https://nnovosti.info/articles/ukrajinoju_ide_hvilja_ditjachih_samogub_stv_jak_zapobigti_jak_zupiniti-62.html [in Ukrainian].

12. Shestopalova, L. M. (2001). Samohubstvo ta dovedennia do samohubstva: zakhody protydii. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

Батургарєєва В. С. Самогубства дітей і підлітків в Україні: вплив інтернет-мережі

Статтю присвячено дитячому і підлітковому суїциду як фоновому явищу злочинності, за яким стоїть серйозна проблема тяжкої насильницької злочинності проти життя та здоров'я особи. Підкреслюється, що в Українській державі ще й на сьогодні бракує навіть точних кількісних характеристик явища суїциду. Разом із тим проблема суїциду стосовно дітей і підлітків виглядає ще більш ускладненою, адже чимало випадків суспільство «списує» на цікавість, ризикованість, невеликий життєвий досвід, необачність тощо. І зовсім не розроблено внаслідок незначного часу існування аналізованого питання залишається проблема самогубств підлітків під впливом спілкування в мережі Інтернет. У зв'язку із зазначеним автором статті поставлено завдання привернути увагу науковців до проблеми дитячого та підліткового суїциду з урахуванням особливостей та ризиків інтернет-спілкування з тим, щоб ця проблема згодом не перетворилася на масштабне явище. Водночас у статті наголошується, що з метою упередження подібної ситуації вже зараз виникає необхідність опрацювання деяких перспективних напрямів запобігання цьому загрозливому явищу. Автором наводяться нескладні поради для своєчасного виявлення дорослими проблемної ситуації, в якій дитину або підлітка зловмисники методично доводять до самогубства з використанням мережі Інтернет. Акцентується увага на тому, що попереджувальна робота в аналізованій сфері є достатньо специфічною і відносно новою для суб'єктів запобіжної діяльності. До цієї справи мають залучатися не лише правоохоронці з відповідною освітою, а й висококваліфіковані кадри у галузі комп'ютерних технологій. Крім того, велике значення у запобіганні цьому негативному явищу відводиться громадськості, яка іноді виявляється мобільнішою за правоохоронні органи.

Ключові слова: фонове явище злочинності, самогубство, Інтернет, інтернет-спільнота, «Синій кит».

Батыргареєва В. С. Самоубийство дітей и подростков в Україні: вплив интернет-сети

Стаття посвячена дитячому и подростковому суїциду як фоновому явленню преступности, за котрым стоить серйозна проблема тяжкой насильственной преступности против жизни и здоровья человека. Подчеркивается, что в Украинском государстве еще и в настоящее время не хватает даже точных количественных характеристик явления суицида. Вместе с тем проблема суицида детей и подростков выглядит еще более сложной, ведь немало случаев общество «списывает» на любопытство, рискованность, небольшой жизненный опыт, неосмотрительность и т. п. И совсем не разработанной вследствие незначительного времени существования рассматриваемого вопроса остается проблема самоубийств подростков под влиянием общения в интернет-сети. В связи с указанным автором статьи поставлена задача – привлечь внимание ученых к проблеме детского и подросткового суицида с учетом особенностей и рисков интернет-общения с тем, чтобы эта проблема со временем не превратилась в масштабное явление. В то же время в статье отмечается, что с целью предупреждения подобной ситуации уже сейчас возникает необходимость отработки некоторых перспективных направлений предотвращения этого угрожающего явления. Автором приводятся несложные советы для своевременного выявления взрослыми проблемной ситуации, в которой ребенка или подростка злоумышленники методично доводят до самоубийства с использованием интернет-сети. Акцентируется внимание на том, что предупредительная работа в анализируемой сфере является достаточно специфической и относительно новой для субъектов подобной деятельности. К этому делу должны привлекаться не только правоохранители с соответствующим образованием, но и высококвалифицированные кадры в области компьютерных технологий. Кроме того, большое значение в предотвращении этого негативного явления отводится общественности, которая иногда оказывается мобильнее правоохранительных органов.

Ключевые слова: фоновое явление преступности, самоубийство, Интернет, интернет-сообщество, «Синий кит».

Batyrgareieva V.S. Suicide of the children and adolescents in Ukraine: the influence of the Internet

The article is devoted to the childhood and adolescent suicide as a background phenomenon of crime, which is faced with a serious problem of grievous violent crime against human life and health. It is emphasized, that nowadays in Ukraine there isn't even correct quantitative characteristics of the phenomenon of suicide. At the same time, the problem of suicide of children and adolescents is more complicated, because in many cases the society "writes off" these facts on a curiosity, a riskiness, a little life experience, a carelessness, etc. The problem of suicide of adolescents under the influence of communication in the Internet network remains is not researched because of an

insignificant period of existence of this issue. In connection with the mentioned, the author's task is to draw the attention of scientists to the problem of childhood and adolescent suicide, taking into account the peculiarities and risks of Internet communication, before this problem will turn into a large-scale phenomenon over the time. Simultaneously, the author highlights, that on the current period it is urgent to develop some perspective directions of prevention of this threatening phenomenon. The simple recommendations for the timely identification of a problem situation, which is created by adults for methodically leading a child or adolescent to do a suicide using the Internet, are proposed in the article. It is underlined, that the preventive work in the analyzed sphere is quite specific and relatively new for the subjects of such activities. In this activity should be involved not only law enforcement officers with the appropriate education, but also highly qualified personnel in the field of computer technologies. In addition, the great importance in prevention of this negative phenomenon is given to the public, which sometimes turns out to be more mobile than law enforcement agencies.

Key words: *the background phenomenon of crime, suicide, the Internet, Internet community, «Blue Whale».*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 4 від 12 березня 2019)

СИТУАЦІЙНЕ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

М.Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Сучасний стан злочинності в Україні характеризується її реальним збільшенням останніми роками. Хоча офіційні статистичні дані вказують на «стабільність» і навіть певне «зменшення» загального рівня злочинності (529 тис. злочинів у 2014 р. проти 487 тис. – у 2018 р.), проте вони суперечать законам статистики, не сумісні з соціологічними закономірностями й не узгоджуються зі станом соціально-економічного розвитку держави. Адже в Україні 60% населення (за методологією ООН) перебуває за межею бідності. Про це свідчить і зростання протягом 2014–2017 рр. злочинів проти власності (+7,9%) й крадіжок (+15,2%), як найбільш поширених корисливих злочинів. Указані злочини обґрунтовано вважаються науковцями своєрідними індикаторами посилення криміногенності у державі.

Незважаючи на намагання реформування Національної поліції України, як головного суб'єкта запобігання злочинності, її діяльність є недостатньо ефективною. У роботі органів внутрішніх справ простежується певна статичність, що виявляється у неспроможності надати вчасну й адекватну відповідь на структурні зміни злочинності. Наразі поліція традиційно реагує на злочинні прояви. Профілактиці злочинності та правопорушенням здебільшого відводиться другорядна роль. При цьому у діяльності Національної поліції про-

стежуються й інші недоліки: зменшення в українців довіри до неї; поширеність корупції та інших службових зловживань; нав'язування керівництвом кількісних показників при оцінці діяльності підлеглих; недостатня взаємодія з громадськими організаціями правоохоронної спрямованості й окремими громадянами тощо.

Перелічені та інші обставини свідчать про необхідність зміни існуючої моделі запобігання злочинності в Україні. Це пропонується здійснити, окрім іншого, шляхом звернення уваги на відносно нові напрями профілактики злочинності, які вже десятиліттями успішно реалізуються у західних країнах світу. Йдеться про ситуаційне запобігання злочинності, яке малодосліджене у вітчизняній кримінології й лише фрагментарно застосовується у правоохоронній діяльності нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти ситуаційного запобігання злочинності досліджували переважно західні кримінологи, такі як: Т. Беннетт, Р. Вортлі, Д. Гарленд, Д. Гіллінг, Е. Дафф, Р. Кларк, Д. Корніш, Р. Спаркс, М. Тонрі, А. Уейкфілд, Д. Феррінгтон, Е. Хірш, Р. Хомель, Дж. Шапланд, К. Шерінг та ін.

Метою статті є визначення сутності й особливостей ситуаційного запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу. Фундатором ситуаційного запобігання злочинності (Situational Crime Prevention – SCP) вважається британський учений Р. Кларк. Він запропонував зазначену концепцію протидії злочинності на початку 80-х рр. XX ст. Її напрями і заходи спрямовані на зменшення можливостей учинення злочинів і підвищення ризику зайняття злочинною діяльністю [1; 2]. Практичний досвід роботи Р. Кларка у поліції Лондона, розуміння ним проблем, що виникають у правоохоронних органів при запобіганні злочинності, посприяв практичності запропонованої концепції й можливості її запровадження у діяльності поліції.

Ситуаційне запобігання злочинності засновується на кількох кримінологічних теоріях:

– теорії раціонального вибору, яка вказує, що злочинці під час учинення злочину зважують різноманітні ризики (затримання «на гарячому», очевидність злочинних дій);

– теорії рутинної діяльності – злочин учиняється за збігом відповідних обставин у виді перебування злочинця й жертви в один і той самий час й в одному місці. Тому присутність сторонньої особи на місці потенційного злочину може мати для злочинця стримуючий характер;

– теорії способу життя, що обґрунтовує зв'язок стилю життя, способів проведення дозвілля з віктимізацією особи.

На відміну від багатьох теорій запобігання злочинності, які свою увагу зосереджують на конкретній особі, теорія ситуаційного запобігання наголошує на криміногенності територій, абстрагуючись від потенційного злочинця чи жертви. Тому SCP (Situational Crime Prevention) можна назвати практичним підходом запобігання злочинності. Адже в основі ситуаційного запобігання злочинності лежить теорія раціонального вибору. Вона обґрунтовує, що злочинець, як правило, учиняє злочин лише тоді, коли ризики для нього будуть мінімальними або коли перспективний злочинний дохід значно перевищуватиме наявні ризики [3].

Існує також думка, що злочин завжди є результатом специфічного «трикутника», сторонами якого є злочинець, жертва злочину й відсутність своєрідного захисника (опікуна) у момент кримінального посягання. Останнім може бути людина (очевидець, поліцейський) або предмет матеріального світу, що ускладнює вчинення злочину. Життя показує, що нерідко «захисниками» як елементами механізму вчинення злочину є поліцейські патрулі, охоронники, схеми спостереження за сусідами, надійні запірні пристрої на дверях, огорожі, освітлення, системи сигналізації, друзі потенційних потерпілих, системи відеонагляду тощо. І чим ближчими один до одного стають умовні сторони трикутника у виді ймовірного злочинця, привабливої «мішені» (жертви, його майна) й відсутності захисника (опікуна), тим більшими є шанси настання злочинного результату [4]. Так спрощено виглядає схема вчинення великої кількості злочинів, на яку можна впливати різноманітними засобами ситуаційного запобігання злочинності.

Багатьма західними кримінологами ситуаційне запобігання злочинності пов'язується зі зменшенням фізичних можливостей учи-

нення злочинів, зміною зовнішнього середовища й посиленням ризикованості злочинної діяльності [5]. Однак найбільш докладний і вдалий аналіз напрямів ситуаційного запобігання злочинності надав саме Р. Кларк. Він запропонував п'ять його складових, кожна з яких включає п'ять відповідних заходів, а саме:

1. *Створення умов для ускладнення вчинення злочину.* Велика частка злочинів мають ситуаційний характер. І особи, виношуючи злочинну мотивацію за збігу криміногенних обставин, можуть здійснити кримінальне посягання. Ускладнення вчинення злочинів може здійснюватись у такий спосіб: а) зміцнення «мішені» (обмеження доступу до предмета посягання); б) контроль доступу; в) додаткова перевірка осіб на виході з магазинів та інших закладів; г) створення альтернативи антисоціальній поведінці; д) обмеження обігу зброї й спеціального обладнання.

2. *Збільшення ризиків учинення злочину.* Практика показує, що у разі розуміння злочинцем великої ймовірності бути затриманим під час учинення злочину, останній у більшості випадків вчиняється не буде. Вказаний напрям ситуаційного запобігання включає таке: а) посилення опіки; б) сприяння природному спостереженню; в) скорочення анонімності; г) використання допоміжного персоналу; д) посилення формального спостереження.

3. *Зниження вигідності вчинення злочину* робить його недоцільним. Це досягається завдяки низці методів: а) укриття предметів посягання; б) видалення злочинної «мішені»; в) маркування майна; г) заважання обігу викрадених речей; д) виключення вигідності злочинного посягання.

4. *Скорочення провокацій.* Різноманітні провокації можуть виражатися у недоліках роботи муніципалітетів, комунальних служб і поліцейських підрозділів. Із метою їх недопущення рекомендується: а) мінімізувати розчарованість і стрес громадян; б) відвернення спорів; в) скорочення емоційного збудження; г) нейтралізація негативного тиску однолітків; д) відмова від наслідування (напряму, що тісно пов'язаний із теорією «розбитих вікон»).

5. *Недопущення поширеної практики виправдань.* Чимало злочинців зазначають на досудовому розслідуванні та у суді, що вони

не знали про протиправність вчинених дій, виправдовуючи себе у такий спосіб. Тому органи влади мають попереджати громадян про заборону певних дій у громадських місцях шляхом: а) встановлення правил поведінки, що дисциплінують громадян; б) монтаж у забороняючих знаків і табличок; в) звернення до совісті громадян; г) сприяння у дотриманні людьми чистоти і громадського порядку; д) недопущення вживання наркотиків і зловживання алкоголем [6].

Різноманітні заходи ситуаційного запобігання злочинності доволі часто застосовуються на практиці у західних країнах (Великій Британії, США, Канаді, Австралії, багатьох країнах-членах ЄС). Зокрема, у межах напряму щодо ускладнення вчинення злочинів шляхом укріплення потенційної «мішені» у Великій Британії, починаючи з 80-х рр. XX ст., поширилася практика монтажу захисних екранів між продавцем і покупцем у магазинах, торгових центрах. Через кілька років запровадження таких підходів рівень грабежів скоротився аж на 40%.

Ще наприкінці 60-х рр. XX ст. у Великій Британії з метою недопущення крадіжок товарів із супермаркетів було застосовано метод електронного відстеження. Він полягає у наклеюванні на товар у непомітному місці електронного датчика, який, якщо його касир не розмагнітить у визначений спосіб на спеціальному обладнанні, приводить у дію сигналізацію. На сьогодні такі датчики називаються RFID-технологією (Radio Frequency IDentification – радіочастотна ідентифікація). Такі засоби ситуаційного запобігання злочинам, як відомо, широко застосовуються у багатьох країнах світу, включаючи й Україну.

Важливим компонентом ситуаційної профілактики злочинності є функціонування систем відеоспостереження. Завдяки їм значно підвищується цілеспрямований контроль органами поліції ситуації у громадських місцях. Наприклад, спеціальне кримінологічне дослідження, здійснене і профінансоване МВС Великої Британії, показало, що розширення мережі камер відеоспостереження дозволяє зменшити кількість крадіжок з автомобілів, а також угонів автотранспорту на 41% [4, с. 20, 21]. Як відомо, системи сучасного ві-

деоспостереження із застосуванням технологій штучного інтелекту у багатьох країнах світу є частиною програм «Безпечне місто» (Safe City) і «Розумне місто» (Smart City).

Ураховуючи широкі профілактичні можливості ситуаційного запобігання злочинності, можна виділити перспективні напрями його упровадження у правотворчій і правозастосовній діяльності в Україні:

– для ускладнення вчинення різних злочинів, особливо які поєднані зі зберіганням і застосуванням вогнепальної зброї й вибухових речовин, рекомендується: не допустити прийняття Закону України «Про зброю», проект якого вже кілька років перебуває у відповідному комітеті Верховної Ради України, оскільки прийняття вказаного Закону лише зумовить збільшення кількості злочинів, поєднаних із застосуванням зброї; ускладнити процедуру офіційного придбання зброї шляхом додаткової перевірки професійного статусу майбутніх покупців;

– для ускладнення вчинення хуліганств, актів вандалізму з боку футбольних уболівальників слід посилити взаємодію із ватажками футбольних ультрас з метою недопущення з їх боку незаконної поведінки до, під час та після матчів; покращити охорону і постійний супровід поліцією фанатів інших команд;

– з метою збільшення ризикованості злочинної діяльності: проводити роз'яснювальні заходи віктимологічної профілактики щодо недопустимості переміщення громадянам, у першу чергу неповнолітнім, жінкам, особам похилого віку, наодинці у громадських місцях у вечірні й нічні години; організувати роботу консьєржів у під'їздах багатоквартирних будинків; посилювати формальне спостереження шляхом поширення практики встановлення органами місцевого самоврядування, поліцією або громадянами за власні кошти камер відеоспостереження у під'їздах будинків;

– для зниження вигідності злочинної поведінки: здійснювати органами поліції агітаційну роботу серед громадян про недопустимість залишення коштовних речей у салоні автомобіля, а також про небезпечність перебування жінок із ювелірними прикрасами

у нелюдних місцях; формувати в Україні модель безготівкової економіки, що передбачає відмову від розрахунку громадянами готівкою за придбані товари; посилювати поліцією роботу щодо оперативного відпрацювання тіньового ринку викрадених речей;

– щодо скорочення провокацій: покращувати освітлення на вулицях українських міст; налагоджувати роботу громадського транспорту, особливо у містах у часи пік, для мінімізації можливих міжособистісних конфліктів; забороняти роботу МАФів біля навчальних закладів, де реалізуються алкогольні напої;

– з метою блокування поширеної так званої виправдовувальної психології громадян варто повсюдно розміщати у громадських місцях інформаційні табло, об'яви, де нагадується про заборону вживання спиртних напоїв, паління у громадських місцях, проявів дрібного хуліганства, порушень пішоходами правил дорожнього руху й конкретизується розмір стягнення у разі таких правопорушень.

Висновки:

1) ситуаційне запобігання злочинності є основою сучасної профілактики злочинності багатьох західних країн світу;

2) указаний напрям – окрема складова стратегії зменшення можливостей учинення злочинів, що тісно пов'язана зі стратегією «community policing» (громадська поліцейська діяльність) [7; 8];

3) сутність ситуаційного запобігання злочинності полягає у діяльності поліції, органів місцевого самоврядування, окремих громадян, спрямованої переважно на ускладнення вчинення злочинів, збільшення ризикованості й вигідності злочинної поведінки;

4) особливостями ситуаційного запобігання злочинності є: а) некаральний (профілактичний) характер; б) абстрагування від можливих злочинців і зосередження на потенційних місцях учинення різних злочинів, які внаслідок певних обставин є «зручними» для кримінального посягання; в) суб'єктами реалізації є органи поліції, інші органи державної влади і місцевого самоврядування, громадські формування правоохоронної спрямованості, окремі громадяни, підприємці, юридичні особи сфери торгівлі й надання послуг; г) висока ефективність, що досягається, з одного боку, комплексним підходом у здійсненні різних за характером запобіжних заходів, а з дру-

гого – залученням до їх реалізації великої кількості державних і недержавних суб'єктів; д) відносно швидке настання запобіжного ефекту, особливо порівняно із загальносоціальним запобіганням злочинності, позитивні результати якого є більш відстроченими у часі; е) передбачення активної участі громадськості у здійсненні різноманітних заходів; є) можливість заощадження бюджетних коштів через залучення недержавних джерел фінансування; ж) пов'язаність з іншими напрямками стратегії зменшення можливостей учинення злочинів;

5) ситуаційне запобігання злочинності потребує подальшого кримінологічного пізнання на предмет дослідження його антикримінотичних можливостей та застосування у практичній діяльності правоохоронних органів в Україні.

Перелік літератури

1. Clarke R. V. «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*. 1980. Vol. 20, №. 2. P. 136–147.
2. Clarke R. V. Situational Crime Prevention. In *Building a safer society: Strategic approaches to crime prevention. Crime and Justice*. 1995. Vol. 19. P. 91–150.
3. Clarke R. V. Situational Crime Prevention: Its Theoretical Basis and Practical Scope. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*. 1983. Vol. 4. P. 225–256.
4. Crime reduction through situational crime prevention: A study in the United Kingdom. Leicester: Department of Criminology. 2003. 94 p.
5. Gilling D. Crime Prevention: Theory, Policy And Practice. London: Routledge. 1997. 240 p.
6. Cornish D. B., Clarke R. V. Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Crime Prevention. *Crime Prevention Studies*. 2003. Vol. 16. P. 41–96.
7. Колодяжний М. Г. Сучасний зарубіжний досвід громадського впливу на злочинність: монографія / за ред. В. В. Голіни. Харків: Право, 2017. 252 с.
8. Громадськість у запобіганні і протидії злочинності: вітчизняний та міжнародний досвід: монографія / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний, С. С. Шрамко та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни, М. Г. Колодяжного. Харків: Право, 2017. 284 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Clarke, R. V. (1980). «Situational» crime prevention: Theory and practice. *British Journal of Criminology*, Vol. 20, 2, 136–147.
2. Clarke, R. V. (1995). Situational Crime Prevention. In *Building a safer society: Strategic approaches to crime prevention. Crime and Justice*, Vol. 19, 91–150.
3. Clarke, R. V. (1983). Situational Crime Prevention: Its Theoretical Basis and Practical Scope. *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, Vol. 4, 225–256.
4. Crime reduction through situational crime prevention: *A study in the United Kingdom*. (2003). Leicester: Department of Criminology.
5. Gilling, D. (1997). *Crime Prevention: Theory, Policy And Practice*. London: Routledge.
6. Cornish, D. B., Clarke R. V. (2003). Opportunities, Precipitators and Criminal Decisions: A Reply to Wortley's Critique of Situational Crime Prevention. *Crime Prevention Studies*, Vol. 16, 41–96.
7. Kolodiazhnyi, M. H. (2017). Suchasnyi zarubizhnyi dosvid hromadskoho vplyvu na zlochynnist: monohrafiia; za red. V. V. Holiny. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Holina, V. V., Kolodiazhnyi, M. H., Shramko, S. S. (2017). Hromadskist u zapobihanni i protydii zlochynnosti: vitchyzniani ta mizhnarodnyi dosvid. Holina, V. V., Kolodiazhnyi, M. H. (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Колодяжний М. Г. Ситуаційне запобігання злочинності

У статті на підставі ознайомлення із зарубіжною літературою, вивчення сучасного досвіду низки західних країн щодо профілактики злочинності аналізується один із напрямів стратегії зменшення можливостей учинення злочинів у виді ситуаційного запобігання. Вказуються західні вчені, доробок яких дозволив сформулювати теорію ситуаційного запобігання злочинності. Перелічено теорії, що складають основу вказаного напрямку обмеження злочинності. Висвітлено магистральні складові ситуаційного запобігання, якими є: ускладнення вчинення злочину; збільшення ризикованості злочинної діяльності; зниження вигідності злочинної поведінки; скорочення провокацій; недопущення практики виправдань. Наведені конкретні приклади застосування заходів ситуаційного запобігання злочинності у західних державах із зазначенням показників їх ефективності. Пропонуються відповідні пропозиції і рекомендації щодо упровадження досвіду інших країн із ситуаційного запобігання злочинності у правотворчій і правозастосовній діяльності в Україні. Виділено низку особливостей указаного різновиду стратегії

зменшення можливостей учинення злочинів. Вони стосуються суб'єктів, об'єктів запобіжного впливу, результативності, форм та інших параметрів ситуаційного запобігання. Наголошується, що ситуаційне запобігання має становити основу нової моделі правоохоронної діяльності в Україні.

Ключові слова: запобігання злочинності, профілактика злочинності, ситуаційне запобігання, стратегія зменшення можливостей для учинення злочинів.

Колодяжний М. Г. Ситуационное предупреждение преступности

В статье на основании ознакомления с зарубежной литературой, изучения современного опыта ряда стран относительно профилактики преступности анализируется одно из направлений стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений в виде ситуационного предупреждения. Указываются западные ученые, наработки которых позволили сформировать теорию ситуационного предупреждения преступности. Перечислены теории, составляющие основу указанного направления ограничения преступности. Освещены магистральные составляющие ситуационного предупреждения, которыми являются: усложнение совершения преступления; увеличение рискованности преступной деятельности; снижение выгоды преступного поведения; сокращение провокаций; недопущение практики оправданий. Приведены конкретные примеры применения мер ситуационного предупреждения преступности в западных государствах с указанием показателей их эффективности. Предлагаются соответствующие предложения и рекомендации относительно внедрения опыта других стран по ситуационному предупреждению преступности в правоохранительной и правоприменительной деятельности в Украине. Выделен ряд особенностей указанного вида стратегии уменьшения возможностей совершения преступлений. Они касаются субъектов, объектов предупредительного воздействия, результативности, форм и иных параметров ситуационного предупреждения. Отмечается, что ситуационное предупреждение должно составлять основу новой модели правоохранительной деятельности в Украине.

Ключевые слова: предупреждение преступности, профилактика преступности, ситуационное предупреждение, стратегия уменьшения возможностей для совершения преступлений.

Kolodiazhnyi M. G. Situational crime prevention

Based on the familiarization with foreign literature, study of the modern experience of a number of Western countries on crime prevention, the article analyzes one of the directions of a crimes reducing strategy in the form of situation-centered prevention. There are references to Western scholars, whose works helped to create the theory of situation-centered crime prevention. The article contains basic theories of this direction of crime reduction. There have been highlighted the key components of situation-centered prevention, namely: complication of crime commitment; increasing the riskiness of criminal activity; reduction of the advantages of criminal behavior; provocations reduction; avoidance of the practice of discharge. There have been given special examples and effectiveness of the use of situation-centered crime prevention measures

in Western countries. There have been provided offers and recommendations on the introduction of experience of other countries on situation-centered crime prevention in law-making and law-enforcement activity in Ukraine. There have been found features of the abovementioned type of crimes reducing strategy. They are associated with subjects, objects of preventive influence, effectiveness, forms and other peculiarities of situation-centered prevention. It has been noted that situation-centered prevention should be the foundation of a new model of law-enforcement practice in Ukraine.

Key words: *crime prevention, crime prophylaxis, situational prevention, crimes reducing strategy.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 13.02.2019 р.)

ПРОБЛЕМИ УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ У ЗАПОБІГАННІ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

«...Запобігати корупції та викоринювати її – це обов’язок усіх держав і для забезпечення ефективності своїх зусиль у цій галузі вони повинні співпрацювати одна з одною за підтримки й участі окремих осіб і груп, які не належать до державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад...»

Преамбула Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції

Постановка проблеми. Вагомий потенціал антикорупційної функції громадянського суспільства є не тільки загальноновизнаним фактом. Всебічна підтримка з боку держави та належне законодавче забезпечення участі громадськості у сфері запобігання корупції є важливим міжнародним стандартом антикорупційної діяльності. Так, зокрема, у ст. 13 Конвенції Організації Об’єднаних Націй проти корупції зазначається, що кожна Держава-учасниця (серед яких і Україна) вживає належних заходів для сприяння активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як гро-

мадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та для поглиблення розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечного характеру корупції, а також загроз, що створюються нею [1]. Окрім цього, слід зазначити, що досвід багатьох країн свідчить про те, що активність громадян, зацікавлених у подоланні корупції, є взагалі головною передумовою подолання корупції [2].

У той же час, незважаючи на значні кроки, які останнім часом зробила Україна у реалізації та законодавчому закріпленні антикорупційних вимог і положень міжнародно-правового характеру, громадськість у нашій державі так і не змогла стати потужним інструментом контролю за діяльністю осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та не відіграє значної ролі в боротьбі з корупцією. У зв'язку з цим виникає необхідність визначення основних проблем, з якими стикається громадськість у справі запобігання корупції та запропонувати шляхи їх розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій в Україні свідчить про поступове збільшення кількості наукових досліджень та публікацій, присвячених питанням протидії корупції, у тому числі й за участю представників громадськості. Зазначеній проблематиці присвячені праці таких вчених, як: О. Ю. Бусол, В. М. Гаращук, Б. М. Головкін, О. О. Дудоров, Ю. В. Ковбасюк, М. Г. Колодяжний, Д. С. Машлякевич, М. І. Мельник, В. Я. Настюк, Є. В. Невмержицький, О. В. Нестеренко, В. Ф. Несторович, В. І. Осадчий, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк, О. Ю. Шостко та ін. Ці науковці, розробляючи правові механізми протидії корупції, наголошували на потужній ролі громадськості у запобіганні корупції та пропонували окремі шляхи підвищення спроможностей громадянського суспільства у цій сфері.

До того ж в Україні нещодавно була захищена низка дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, присвячених проблемам участі громадськості у запобіганні корупції, серед яких слід відмітити такі: «Адміністративно-правове забезпечення

участі громадськості у протидії корупції» (Є. В. Глушко, 2015); «Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні» (А. В. Білецький, 2018); «Роль громадськості у запобіганні злочинності в Україні» (С. С. Шрамко, 2018). Вищенаведені праці також містять корисні ідеї та пропозиції стосовно проблем залучення громадськості до запобігання корупції.

Метою статті є визначення основних проблем участі громадськості у запобіганні корупції в Україні та розробка пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Слід розпочати наше дослідження з об'єднання усіх проблем участі громадськості у сфері запобіганні корупції у три великі взаємопов'язані групи.

Перша група проблем пов'язана з *неповнотою законодавчої бази та недоліками правового регулювання участі громадськості у запобіганні корупції*. Так, на сьогодні залишаються не прийнятими важливі нормативно-правові акти, які були передбачені Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», спрямовані на розширення прав і можливостей інститутів громадянського суспільства у сфері ухвалення суспільно важливих рішень та встановлення додаткових гарантій захисту активним учасникам антикорупційної діяльності.

Серед таких законопроектів слід назвати, зокрема, проект Закону України «Про публічні консультації», метою якого є визначення порядку проведення публічних консультацій під час підготовки та прийняття проектів актів суб'єктами владних повноважень із метою залучення до підготовки проекту рішення заінтересованих осіб для збалансування публічних та приватних інтересів, а також запровадження сучасних стандартів підготовки проектів рішень, обов'язкових для державних органів і органів місцевого самоврядування [3]. Прийняття зазначеного законопроекту стало би потужним кроком у імплементації в українське законодавство положень «Кодексу кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень» [4], який було ухвалено Конференцією

міжнародних неурядових організацій Ради Європи на засіданні 1 жовтня 2009 року.

Окрім цього, досі залишаються неврегульованими питання організації та ведення лобіювання в Україні. Наразі відкликаними є два важливі законопроекти: «Про лобізм» [5] та «Про лобіювання» [6], які мали створити механізм законодавчого регулювання лобізму та лобіювання в Україні з метою забезпечення державного та громадського контролю над цим процесом. У той же час без руху залишається розгляд проекту Закону України «Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб'єктами владних повноважень» [7]. Відсутність механізму законодавчого врегулювання лобіювання обмежує можливості громадськості у запобіганні корупції у Верховній Раді України, органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування.

До того ж, з невідомих причин понад 2 роки очікує на другого читання проект Закону України «Про Установу бізнес-омбудсмена» [8]. Цей законопроект запроваджує на законодавчому рівні в Україні інститут бізнес-омбудсмена як посередника, незалежної, третьої особи, що сприяє суб'єктам підприємництва у захисті їх права на підприємницьку діяльність. У зв'язку з тим, що на сьогодні у бізнес-омбудсмена замало повноважень та правових гарантій [9], законодавче регулювання його діяльності виглядає вкрай актуальним. У цьому разі бізнес-омбудсмен міг би стати ефективним інструментом від громадськості щодо вирішення конфліктів і суперечок між владою і бізнесом.

Суттєвою перепорою для ефективної реалізації антикорупційної функції громадськістю є також неприйняття вже майже протягом трьох років Закону України «Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам» [10], який повинен сприяти створенню надійних каналів розкриття інформації, захисту викривачів від репресій на робочому місці, звільнення їх від юридичної відповідальності за добросовісне розкриття інформації, а також гарантувати соціальні гарантії у разі їх звільнення. Відсутність зазначеного Закону в право-

вому полі України не дозволяє підвищити рівень громадської активності стосовно виявлення фактів корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. Належні гарантії державного захисту викривачів є не тільки суспільною необхідністю, але й важливим міжнародним стандартом у сфері протидії корупції. Зокрема, відповідно до ст. 33 Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції кожна Держава-учасниця розглядає можливість включення до своєї внутрішньої правової системи належних заходів для забезпечення захисту будь-яких осіб, які добросовісно й на обґрунтованих підставах повідомляють компетентним органам про будь-які факти, пов'язані з корупційними злочинами, від будь-якого несправедливого поведження [1].

Окрім того, уже давно назріла необхідність забезпечити належний рівень прозорості й відкритості в діяльності парламенту, його органів та народних депутатів України, а також розкриття суспільно важливої інформації та посилення механізмів забезпечення доброчесності й запобігання корупції в діяльності парламенту. У зв'язку з цим вважаємо за необхідне рекомендувати прискорити прийняття проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення відкритості та доступу до інформації про діяльність Верховної Ради України, її комітетів та народних депутатів України» [11]. Наявність такого Закону створила б належні умови для доступу громадськості до інформації про діяльність Верховної Ради України та забезпечила б контроль за ефективністю виконання парламентом та окремими народними депутатами своїх функцій.

Не зайвим також було б і прийняття Закону України «Про публічну адвокацію» [12]. Зазначений Закон має передбачити запровадження законодавчого регулювання поняття адвокаційної діяльності, забезпечити механізм реєстрації учасників адвокатсько-процесів, їхні права та обов'язки, а також механізми публічного громадського контролю у цій сфері. Крім вищезазначеного, необхідно констатувати, що на сьогодні залишаються невиконаними вимоги міжнародно-правових інструментів щодо партнерства влади і грома-

дянського суспільства у сфері антикорупційної політики. Так, залучення громадськості до процесу прийняття суспільно важливих рішень у сфері протидії корупції відбувається переважно у формі недовгих консультацій для формального виконання вимог законодавства. Отже, в Україні фактично відсутня чітка законодавча та інституційна основа для формування та реалізації антикорупційної політики на основі співпраці державних органів та громадськості [13].

Підсумовуючи вищенаведене, слід зазначити, що на сьогодні в Україні не повністю завершено формування законодавчої та інституційної основи для ефективної участі громадськості у запобіганні корупції. Чинне антикорупційне законодавство містить окремі колізії та прогалини, а законодавець не поспішає приймати важливі закони, які б удосконалили форми та методи залучення громадськості до антикорупційної діяльності. Зазначене може свідчити лише про брак політичної волі у сфері реалізації антикорупційної реформи в Україні.

Для ефективної участі громадськості у запобіганні корупції недостатньо лише належного законодавчого регулювання. Необхідно також створити дієвий механізм взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства. У зв'язку з цим вбачаємо, що друга група проблем участі громадськості у запобіганні корупції пов'язана з *низьким рівнем взаємодії державних органів та громадськості*. Про це, до речі, зазначається й в «Аналітичному звіті про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії», що було розроблено Національним агентством з питань запобігання корупції. Так, відповідно до цього документа, до найбільших недоліків у реалізації Антикорупційної стратегії віднесено «відсутність належної співпраці держави з інституціями громадянського суспільства, недержавними аналітичними центрами та викривачами, а також провокування державою протистояння з антикорупційними активістами та громадськими об'єднаннями» [14].

Зазначене підтверджується й результатами емпіричного дослідження досвіду участі громадськості у заходах щодо запобігання корупції в Україні, яке було проведене А. В. Білецьким. Дослідження показало, що основною перепорою на шляху ефективного запобігання корупційним злочинам громадськістю є відсутність підтримки з боку органів державної влади (46% респондентів) [15, с. 123]. У зв'язку з цим автор робить висновок, що на сьогодні в Україні склалася практика, коли норми стосовно участі громадськості в запобіганні корупції мають суто декларативний характер, а органи державної влади насправді не бажають співпрацювати з антикорупційними громадськими організаціями [15, с. 80].

Слід зазначити, що у ЗМІ неодноразово зверталася увага, що більшість громадських рад наразі сприймається як заангажовані та є підконтрольними тому органу, при якому вони створені [16]. Це все може зайвий раз свідчити про відсутність реального бажання у державних службовців сприяти боротьбі з корупцією в Україні.

Серед головних перешкод у розвитку співпраці між владою і громадськістю фахівці називають також: брак державного фінансування, відсутність належної політичної культури, політична (або комерційна) ангажованість органів влади та їх невміння працювати з громадськістю [17, с. 69].

На наш погляд, для підвищення рівня взаємодії між органами державної влади і громадськістю необхідно, по-перше, забезпечити імплементацію у вітчизняне законодавство такого міжнародного стандарту як «Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень» [4]; по-друге, гарантувати незалежність та захищеність представників громадянського суспільства під час взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування; по-третє, розробити всеукраїнські стандарти звітності державних органів перед громадськістю та єдину методику оцінки ефективності їх діяльності. І найголовніше – потрібно удосконалити механізми громадського контролю за діяльністю осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Що стосується останньої групи проблем участі громадськості у запобіганні корупції, то вона пов'язана з *несформованістю гро-*

мадянського суспільства в Україні, а також поширенням серед населення країни різних форм та видів корупційних практик. Так, відповідно до соціологічного опитування Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, близько 25% українців особисто (або їх родичі та знайомі) давали хабарі. У той же час 44% респондентів зазначили, що вони хоча й вважають корупцію негативним явищем, але за деяких обставин виправдовують її, а 9% – взагалі розглядають корупцію як ефективний спосіб вирішення власних проблем [18].

Як не парадоксально, але корупція також проникла й у діяльність самих громадських організацій, які створені саме з метою запобігання корупції. Зокрема, починаючи з 2014 р. в Україні відбулося поширення практики «грантоїдства» у діяльності окремих антикорупційних громадських організацій. Такі організації не займаються виконанням своїх статутних завдань, а лише формально звітують про їх виконання з метою «освоєння» грантових коштів іноземних донорів. Окрім цього, деякі антикорупційні громадські організації були помічені в обслуговуванні інтересів влади та політичної еліти. Зазначене впливає на імідж громадських організацій та негативним чином позначається на рівні довіри до них.

Взагалі слід сказати, що відсутність сильної неурядової організації, яка системно займалась би проблемами боротьби з корупцією і була б впливовим партнером органів державної влади, є однією з важливих проблем антикорупційної діяльності громадськості. Зазначена організація змогла би стати комунікаційною платформою для інших громадських організацій та координувати діяльність у сфері запобігання корупції.

Окрім вищезазначеного, до проблем участі громадськості у запобіганні корупції необхідно віднести й низький рівень кваліфікації кадрів серед співробітників громадських організацій, недобросовісність деяких членів та/або керівництва громадської організації і залежність від приватних інвесторів тощо [20, с. 232].

Заважає протидії корупції з боку громадськості також відсутність в Україні незалежних великих засобів масової інформації. Так, за даними «The Insider» в Україні відсутній ринок ЗМІ, а переважна

більшість медіа України – збиткові і спонсоруються фінансово-промисловими або політичними групами [19]. Таким чином, більшість ЗМІ в Україні відстоюють не інтереси громадянського суспільства, а виконують «замовлення» своїх спонсорів.

Висновок. Як висновок, слід зазначити, що у розв’язанні вищевказаних проблем криється шлях до підвищення ролі та спроможностей інституцій громадянського суспільства у запобіганні корупції.

Перелік літератури:

1. Конвенція Організації Об’єднаних Націй проти корупції. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print (дата звернення: 20.02.2019 р.).

2. Участь громадськості у заходах щодо запобігання корупції як запорука успішної антикорупційної політики: Роз’яснення Міністерства юстиції України від 26.08.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11> (дата звернення: 20.02.2019 р.).

3. Про публічні консультації: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

4. Кодекс кращих практик участі громадськості у процесі прийняття рішень. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb> (дата звернення: 20.02.2019 р.).

5. Про лобізм: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052 (дата звернення 20.02.2019 р.).

6. Про лобіювання: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60191 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

7. Про забезпечення прозорості та законності комунікації з суб’єктами владних повноважень: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573#ui-tabs-1 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

8. Про Установу бізнес-омбудсмена: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58980 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

9. Панченко Ю. Бізнес-омбудсмен: «Інвестор не прийде туди, де неможливо працювати через корупцію». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2014/12/16/7028801/> (дата звернення: 20.02.2019 р.).

10. Про захист викривачів і розкриття інформації про шкоду або загрозу суспільним інтересам: Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237

c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1? pf3511=59836 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

11. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення відкритості та доступу до інформації про діяльність Верховної Ради України, її комітетів та народних депутатів України. Проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1? pf3511=53089 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

12. Про публічну адвокацію: Проект Закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1? id=&pf3511=60943 (дата звернення: 20.02.2019 р.).

13. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади та органах місцевого самоврядування: монографія / автор. кол. В. В. Василевич, Т. Е. Василевська, В. Ф. Нестерович, Е. В. Расюк, А. В. Савченко, В. Л. Федоренко (кер.) та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. Л. Федоренка. Київ: Ліра-К, 2016. 524 с.

14. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії. URL: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017.pdf>.

15. Білецький А. В. Участь громадськості в запобіганні корупційним злочинам в Україні: монографія / наук. ред. Б. М. Головкін. Харків: Право, 2018. с. 188.

16. Громадські ради при міністерствах: шарма і війна за контроль? URL: <https://nk.org.ua/politika/gromadski-radi-pri-ministerstvah-shirma-i-viyna-za-kontrol-80353>.

17. Хавронюк М. І., Коліушко І. Б., Тимошук В. П. та ін. Альтернативний звіт з оцінки ефективності впровадження державної антикорупційної політики / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ, 2017. 445 с.

18. За що, кому і чому українці дають хабарі? : соціопитування. URL: <https://dif.org.ua/article/za-shcho-komu-i-chomu-ukraintsi-dayut-khabari-sotsopituvannya>.

19. Інформація – зброя: кому належать українські ЗМІ. URL: http://www.theinsider.ua/infographics/2014/2015_smi/vlasnyky.html.

20. Білецький А. В. Досвід участі громадськості у заходах щодо запобігання корупційній злочинності в Україні. *Проблеми законності*, 2017. Вип. 136. С. 225–235.

Транслітерація переліку літератури

1. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/print.

2. Uchast hromadskosti u zakhodakh shchodo zapobihannia koruptsii yak zaporuka uspishnoi antykoruptsiinoi polityky: Roz'iasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 26.08.2011. (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0059323-11>.

3. Pro publichni konsultatsii: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63237.

4. Kodeks krashchykh praktyk uchasti hromadskosti u protsesi pryiniattia rishen. URL: <https://rm.coe.int/16802eeddb>. [in Ukrainian].

5. Pro lobizm: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052.

6. Pro lobiiuvannia: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60191.

7. Pro zabezpechennia prozorosti ta zakonnosti komunikatsii z subiektamy vladnykh povnovazhen: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62573#ui-tabs-1.

8. Pro Ustanovu biznes-ombudsmena: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58980.

9. Panchenko, Yu. Biznes-ombudsmen: «Investor ne pryide tudy, de nemozhlyvo pratsiuvaty cherez koruptsiuu». URL: <https://www.eurointegration.com.ua/interview/2014/12/16/7028801/>. [in Ukrainian].

10. Pro zakhyst vykryvachiv i rozkryttia informatsii pro shkodu abo zahrozu suspilnym interesam: Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59836.

11. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia vidkrytosti ta dostupu do informatsii pro diialnist Verkhovnoi Rady Ukrainy, yii komitetiv ta narodnykh deputativ Ukrainy. Proekt Zakonu Ukrainy. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53089.

12. Pro publichnu advokatsiiu: Proekt Zakonu. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=60943.

13. Derzhavna antykoruptsiina polityka i zapobihannia ta protydiia koruptsii na publichni sluzhbi v orhanakh derzhavnoi vlady ta orhanakh mistsevoho samovriaduvannia. Vasylevych, V. V., Vasylevska, T. E., Nesterovych, V. F., Rasiuk, E. V., Savchenko, A. V., Fedorenko, V. L. et al.; prof. Kovbasiuk, Yu. V. and prof. Fedorenko, V. L. (Eds.). (2016). Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. [in Ukrainian].

14. Analitichniy zvit pro vykonannia Antykoruptsiinoi stratehii na 2014–2017 roky ta Derzhavnoi prohramy shchodo realizatsii zasad Antykoruptsiinoi stratehii. URL: <https://nazk.gov.ua/sites/default/files/docs/2017.pdf>. [in Ukrainian].

15. Biletskyi, A. V. (2018). Uchast hromadskosti v zapobihanni koruptsiinym zlochynam v Ukraini. B. M. Holovkin (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

16. Hromadski rady pry ministerstvakh: sharma i viina za kontrol? URL: <https://nk.org.ua/politika/gromadski-radi-pri-ministerstvakh-shirma-i-viina-za-kontrol-80353>.

17. Khavroniuk, M. I., Koliushko, I. B., Tymoshchuk, V. P. (2017). Alternatyvnyi zvit z otsinky efektyvnosti vprovadzhennia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky. Khavroniuk M. I. (Ed.). Kyiv. [in Ukrainian].

18. Za shcho, komu i chomu ukraintsi daiut khabari? – sotsopytuvannia. URL: <https://dif.org.ua/article/za-shcho-komu-i-chomu-ukraintsi-dayut-khabari-sotsopituvannya>. [in Ukrainian].

19. Informatsiia – zbroia: komu nalezhat ukrainski ZMI. URL: http://www.theinsider.ua/infographics/2014/2015_smi/vlasnyky.html. [in Ukrainian].

20. Biletskyi, A. V. (2017). Dosvid uchasti hromadskosti u zakhodakh shchodo zapobihannia koruptsiinii zlochynnosti v Ukraini. *Problemy zakonnosti*, 136, 225–235. [in Ukrainian].

Новіков О. В. Проблеми участі громадськості у запобіганні корупції в Україні

Стаття присвячена проблемам участі громадськості у запобіганні корупції в Україні. У межах дослідження автор об'єднує усі зазначені проблеми у три великі групи. Перша група проблем пов'язана з неповнотою законодавчої бази та недоліками правового регулювання участі громадськості у запобіганні корупції. Автор зазначає, що на сьогодні залишаються неприйнятими важливі нормативно-правові акти, спрямовані на розширення прав і можливостей інститутів громадянського суспільства у сфері ухвалення суспільноważливих рішень та встановлення додаткових гарантій захисту активним учасникам антикорупційної діяльності. Вказується, що чинне антикорупційне законодавство містить окремі колізії та прогалини, а законодавець не поспішає приймати важливі закони, які б удосконалили форми та методи залучення громадськості до антикорупційної діяльності. Друга група проблем пов'язана з низьким рівнем взаємодії державних органів та громадськості. Серед головних перешкод у розвитку співпраці між владою і громадськістю називаються: брак державного фінансування, відсутність належної політичної культури, політична (або комерційна) заангажованість органів влади та їх невідміння працювати з громадськістю. Третя група проблем пов'язана з несформованістю громадянського суспільства

в Україні як інституційного утворення та поширенням серед населення країни різних форм та видів корупційних практик. Серед основних проблем тут можна вказати: 1) відсутність сильної неурядової організації, що системно займалася би проблемами боротьби з корупцією і була б впливовим партнером органів державної влади; 2) поширення практики «грантоїдства» у діяльності окремих антикорупційних громадських організацій, які не займаються виконанням своїх статутних завдань, а лише формально звітують про їх виконання з метою «освоєння» грантових коштів іноземних донорів; 3) відсутність в Україні незалежних великих засобів масової інформації; 4) обслуговування окремими громадськими організаціями інтересів влади та політичної еліти; 5) низький рівень заявницької активності громадян щодо фактів корупції; 6) залученість населення до різних форм та видів корупційних практик тощо. Автор зазначає, що у системному розв'язанні зазначених проблем і перебуває шлях до підвищення ролі та спроможностей громадянського суспільства у сфері запобігання корупції в Україні.

Ключові слова: громадськість, запобігання корупції, участь громадськості у запобіганні корупції.

Новиков О. В. Проблемы участия общественности в предотвращении коррупции в Украине

Статья посвящена проблемам участия общественности в предотвращении коррупции в Украине. В рамках исследования автор объединяет все указанные проблемы в три большие группы. Первая группа проблем связана с неполнотой законодательной базы и недостатками правового регулирования участия общественности в предотвращении коррупции. Автор отмечает, что на сегодняшний день остаются непринятыми важные нормативно-правовые акты, направленные на расширение прав и возможностей институтов гражданского общества в сфере принятия общественно важных решений и установления дополнительных гарантий защиты активным участникам антикоррупционной деятельности. Указывается, что действующее антикоррупционное законодательство содержит отдельные коллизии и пробелы, а законодатель не спешит принимать важные законы, которые бы усовершенствовали формы и методы привлечения общественности к антикоррупционной деятельности. Вторая группа проблем связана с низким уровнем взаимодействия государственных органов и общественности. Среди главных препятствий в развитии сотрудничества между властью и общественностью называются: отсутствие государственного финансирования, отсутствие должной политической культуры, политическая (или коммерческая) ангажированность органов власти и их неумение работать с общественностью. Третья группа проблем связана с несформированностью гражданского общества в Украине как институционального образования и распространением среди населения страны различных форм и видов коррупционных практик. Среди основных проблем здесь

можно указать: 1) отсутствие сильной неправительственной организации, которая системно занималась бы проблемами борьбы с коррупцией и была бы влиятельным партнером органов государственной власти; 2) распространение практики «грантоедства» в деятельности отдельных антикоррупционных общественных организаций; 3) отсутствие в Украине независимых крупных средств массовой информации; 4) обслуживание отдельными общественными организациями интересов власти и политической элиты; 5) низкий уровень заявительной активности граждан по фактам коррупции; 6) вовлеченность населения в различные формы и виды коррупционных практик и др. Автор отмечает, что в системном решении указанных проблем и находится путь к повышению роли и возможностей гражданского общества в сфере предотвращения коррупции в Украине.

Ключевые слова: общественность, предотвращения коррупции, участие общественности в предотвращении коррупции.

Novikov O.V. Problems of public participation in the prevention of corruption in Ukraine

The article is devoted to the problems of public participation in the prevention of corruption in Ukraine. As part of the study, the author combines all of these problems in three large groups. The first group of problems is connected with the incompleteness of the legislative base and the shortcomings of the legal regulation of public participation in the prevention of corruption. The author notes that to date, important legal acts aimed at empowering civil society institutions in making socially important decisions and establishing additional guarantees of protection for active participants in anti-corruption activities remain unacceptable. It is indicated that the current anti-corruption legislation contains certain conflicts and gaps, and the legislator is in no hurry to pass important laws that would improve the forms and methods of public involvement in anti-corruption activities. The second group of problems is associated with a low level of interaction between state bodies and the public. Among the main obstacles to the development of cooperation between the government and the public are: lack of state funding, lack of a proper political culture, political (or commercial) commitment of the authorities and their inability to work with the public. The third group of problems is related to the lack of formation of civil society in Ukraine as an institutional education and the spread among the population of the country of various forms and types of corrupt practices. Among the main problems here you can point out: 1) the absence of a strong non-governmental organization that would systematically deal with the problems of fighting corruption and would be an influential partner of government bodies; 2) the spread of the practice of «grant-eating» in the activities of individual anti-corruption public organizations; 3) the absence of independent large-scale media in Ukraine; 4) serving individual public organizations with the interests of the authorities and political elite; 5) low level of declarative activity of citizens on the facts of corruption; 6) public involvement in various forms and types

of corrupt practices, etc. The author notes that the system solution of these problems is the way to enhance the role and capabilities of civil society in the field of preventing corruption in Ukraine.

Key words: *public, prevention of corruption, public participation in the prevention of corruption.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 05.02.2019 р.)

ПРАВО НА ОСОБИСТИЙ ПРОСТІР У КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ

А. Ф. Степанюк, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділом дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Ця наукова стаття виконана в рамках фундаментальної теми дослідження «Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування» за двома напрямками дослідження: 1) удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України щодо гуманізації умов відбування покарання засудженими та забезпечення їх ресоціалізації та 2) соціальної адаптації та імплементації міжнародних стандартів поведінки із засудженими та дотримання їх прав у законодавстві України, які виконуються у Науково-дослідному інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

У кожної людини є дві вітальні потреби: у комунікації й в усамітненні. Ці потреби стають особливо актуальними в умовах ізоляції при позбавленні волі, однак чинне кримінально-виконавче законодавство і практика виконання покарання у виді позбавлення волі досить далекі від того, щоб надати можливість усамітнення позбавленим волі, як це рекомендують міжнародні стандарти поведінки із засудженими. Надання можливості ув'язненим мати свій особистий простір є життєво необхідним з точки зору психо-

логів, оскільки значно зменшує проблеми, зумовлені «пенітенціарним стресом». Запроваджене близько ста років тому покарання у виді позбавлення волі з триманням засуджених у приміщеннях барачно-казарменого типу є анахронізмом радянського минулого, якого кримінально-виконавча система не в змозі позбутися через притаманний їй консерватизм, що перед широким загалом виправдовується браком коштів для реформування матеріальної складової сфери виконання покарань.

Таким чином, потреба створення умов для відбування покарання з ізоляцією засуджених на сьогодні є нагальною і потребує свого вирішення з тим, щоб розміщення і поводження з ув'язненими відповідало міжнародним стандартам.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Недоліки барачно-казарменого тримання позбавлених волі під різними кутами зору розглядали немало дослідників, серед яких, зокрема: Ю. М. Антонян, А. А. Бурт, О. В. Бухтояров, Є. В. Єрмасов, Р. Л. Кубрак, В. В. Лень, А. І. Марчук, С. Б. Пономарьов, В. М. Поздняков, М. С. Пузирьов, Р. З. Усєєв, В. О. Човган. Проте переважна більшість із названих науковців не запропонувала принципово кардинальних змін у застосуванні позбавлення волі, запровадження нової моделі установи виконання покарань.

Метою статті є розробка пропозицій, спрямованих на усунення недоліків позбавлення волі з відбуванням його у виправних колоніях, для того, щоб на зміну позбавленню волі, що передбачає проживання засуджених у гуртожитках, прийшло тюремне ув'язнення, яке надає особистий простір в окремій кімнаті для кожного ув'язненого.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ст. 12 Загальної декларації прав людини ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте та сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла [1, с. 171.]. Аналогічне положення міститься і в ст. 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, де сказано, що ніхто не повинен зазнавати свавільного чи незаконного втручання в його особисте й сімейне життя, свавільних чи незаконних посягань на недоторканність його

житла або таємницю його кореспонденції чи незаконних посягань на його честь і репутацію [1, с. 178].

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Манделі), Закріплені в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 70/175, від 17 грудня 2015 р. виходять із того, що там, де ув'язнені ночують в камерах або кімнатах, кожен із них повинен мати окрему камеру або кімнату. Якщо з особливих причин, таких як тимчасове переповнення в'язниці, центральній в'язничній адміністрації доводиться відмовитися від застосування цього правила, все одно розмішувати двох в'язнів в одну й ту же камеру чи кімнату є небажаним [2].

Європейські тюремні правила передбачають (п. 18.1), що розміщення ув'язнених і, зокрема, надання місць для сну, має проводитися з повагою людської гідності й із забезпеченням можливості усамітнення [1, с. 240].

Таким чином, міжнародні документи рекомендують у поводженні з ув'язненими поважати їх людську гідність, забезпечувати кожного ув'язненого окремим житловим приміщенням, щоб була можливість усамітнення для гарантування особистого простору.

Між тим із самого початку запровадження такого покарання, як позбавлення волі, втілювалась ідея виправлення засуджених шляхом залучення їх у тотальний порядок до примусової праці. Саме для цього були створені спочатку концентраційні табори (потім табори примусових робіт, поправно-трудова колонія, виправно-трудова колонія, виправно-трудова колонія, виправні колонії), в яких у вітчизняну практику застосування покарань втілювалася ідея виправлення і перевиховання позбавлених волі в колективі і через колектив, що було відображенням принципу колективізму як принципу соціалістичних суспільних відносин. Виправно-трудова політика та виправно-трудова вплив, як проголошував у 1931 році у своїй доповіді «Исправительно-трудова политика реконструктивного периода» Б. С. Утевський, мали надавати можливість збереження та зміцнення в ув'язнених якостей, необхідних кожному члену організованого колективу [3, с. 118].

Для цього серед засуджених була розгорнута спочатку (з 20-х років ХХ сторіччя) культурно-масова робота, згодом політико-просвітницька, потім політико-виховна, а зараз це називається соціально виховною роботою.

Останнім прикладом законодавчого втілення ідеї виправлення і перевиховання позбавлених волі в колективі і через колектив була стаття 57 Виправно-трудового кодексу, який був чинним в Українській РСР (а потім в Україні) з 1971 року до 1 січня 2004 року. Ця норма передбачала створення самодіяльних організацій у місцях позбавлення волі «з метою розвитку навичок колективізму у засуджених... а також використання впливу колективу на виправлення і перевиховання засуджених».

Матеріальним підґрунтям для виправлення і перевиховання позбавлених волі в колективі і через колектив була власне проста структура таборів чи колоній із поділом їх на житлову і промислову зони. Цій ідеї слугував і ліміт наповнення виправно-трудоустанов. Наприклад, Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудоустанов станом на 1 вересня 1996 року передбачали, що «фактична чисельність засуджених не може перевищувати ліміту місць: а) у виправно-трудоустанов загального режиму – 2000 чол.; б) у виправно-трудоустанов посиленого режиму – 1800 чол.; в) у виправно-трудоустанов суворого режиму – 1600 чол.; г) у виправно-трудоустанов особливого режиму – 1000 чол.; д) у колоніях-поселеннях... – 1500 чол.; ж) у виховно-трудоустанов – 750 чол.; з) у тюрмах – 2000 чол. [4, с. 3]. При цьому житлова зона виправно-трудоустанов поділялася на дільниці з метою розміщення в них одночасно 250–300 засуджених, це здійснювалося з урахуванням рекомендацій радянських виправно-трудоустанов психологів, які виходили з того, що у малочисельних (групах) колективах є більше можливостей для проявів несумісності між окремими його членами [5, с. 315].

Для виправлення і перевиховання (а тепер і для ресоціалізації) позбавлених волі в колективі і через колектив, а насправді для того, щоб зламати особистість, були створені матеріально-побутові умови відбування позбавлення волі з розміщенням засуджених на нарах

у бараках, архітектура яких, як із сарказмом писав Варлам Шаламов, була ідеальною зоною. Барак, який описував цей очевидець, був великим, нари в ньому були у чотири поверхи і «юридичних» місць там було не менше п'ятисот, що означало можливість помістити туди тисячі ув'язнених [6].

На відміну від бараків, що були за часів ГУЛАГУ, у виправно-трудових колоніях загального, посиленого, суворого й особливого режиму, в які у 1961 році були переформатовані виправно-трудова табори, приміщення для проживання ув'язнених стали йменуватися гуртожитками, де було казармене розміщення засуджених, яке має місце і на сьогодні. У гуртожитках засуджені мали бути забезпечені житловою площею за нормами, які були встановлені ст. 74 ВТК 1970 року – 2 м², а зараз відповідно до змін, внесених у 2010 році у ст. 115 КВК 2003 року, – 4 м² із наданням індивідуального спального місця. Оце, власне, сьогодні й весь життєвий (особистий) простір позбавлених волі в Україні.

Треба сказати, що в 90-ті роки ХХ сторіччя уряд України вже усвідомлював недоліки тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу. Свідченням цього є Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 1994 року № 31 «Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами», де констатувалося, що «умови відбування покарання та попереднього ув'язнення громадян України в установах кримінально-виконавчої системи не відповідають сучасним вимогам.

Гуртожитки в установах виконання покарань – казарменого типу і значно перенаселені. У зв'язку з цим передбачалося «здійснити технічне переобладнання, реконструкцію і будівництво об'єктів житлових зон з урахуванням блочного розміщення спецконтингенту з необхідними комунально-побутовими умовами, інших комунально-побутових, господарсько-складських об'єктів, а також житла і об'єктів соціального призначення для персоналу установ» [7].

Про те, що вказана Програма не була виконана, можна зробити висновок зі схваленої Указом Президента України від 8 листопада

2012 р. «Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби», де йшлося про те, що «існуюча система виконання кримінальних покарань та попереднього ув'язнення побудована ще за радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку суспільства та принципам гуманізму і поваги до прав і свобод людини у процесі виконання покарань», що «на даний час вживаються недостатні заходи щодо виконання міжнародних зобов'язань України стосовно створення належних умов тримання засуджених, зокрема в частині переходу від казарменого до блокового розміщення засуджених та збільшення норми жилої площі на одного засудженого». Як і в 1994 році, знову передбачалось, що для розв'язання цієї проблеми необхідне «забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення зі збільшенням норми жилої площі на одного засудженого шляхом технічного переоснащення і реконструкції установ виконання покарань, будівництва нових та реконструкції існуючих слідчих ізоляторів, впровадження енергозберігаючих технологій» [8].

Як видається, керівництво держави, так само, як і керівництво Державної кримінально-виконавчої служби, вже десятиріччями намагаються запровадити блочне тримання засуджених як панацею вирішення проблеми їх розміщення у колоніях. Це підтверджує і Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки, що була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 року № 345, де, як і в минулі роки, передбачалося «поліпшення умов тримання засуджених, забезпечення переходу від тримання засуджених у гуртожитках казарменого типу до блочного (камерного) їх розміщення із збільшенням норми жилої площі на одного засудженого» [9].

Нічого у цьому аспекті не змінилося і в наступні роки. Доказом цього є схвалена 13 вересня 2017 року розпорядженням Кабінету Міністрів Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України, де вихідним положенням є те, «що стандарти функціонування установ виконання покарань не змінювалися протягом 75 років» [10].

На це можна зазначити, що коли відрахувати від 2017 року 75 років назад, то виходить, що в Україні стандарти функціонування установ виконання покарань не змінювалися з 1942 року. Слід нагадати, що у 1942 році вся Україна перебувала під окупацією німецько-фашистських загарбників. Запроваджені у 1942 році окупаційною владою стандарти втілювалися (за даними з Довідника про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941–1944) у функціонуванні таких установ: «2 класичні концтабори, 78 виправно-трудова таборів і таборів примусової праці для євреїв, 15 таборів примусової праці, 304 гетто, 23 пересильні табори, 66 гестапівських тюрем, 242 табори для військовополонених»[11].

На додаток до вищевикладеного варто підкреслити, що зовсім не у 1942 році були запроваджені окупантами стандарти функціонування табірно-барачної системи тримання ув'язнених. В Україні це відбулося ще у 1920 р., коли постановою Народного комісаріату юстиції УРСР була прийнята Тимчасова інструкція «Про позбавлення волі як захід покарання та про порядок його виконання», що передбачала створення та організацію принципово іншої від тюрем системи місць позбавлення волі, яка була підвідомча Наркомату юстиції. Принципова відмінність нової системи місць позбавлення волі від тюрем, зокрема, знаходила свій прояв і у тому, що тепер не було можливості утримувати ув'язнених, як це було передбачено за часів царату, в одиночних келіях тюрем з наданням житлового приміщення кубатурою не менше тисячі кубічних футів, тобто 28,3 м³ [12, с. 251–252].

Саме Тимчасова інструкція «Про позбавлення волі як захід покарання та про порядок його виконання» стала нормативною базою запровадження з 1920 року на території УРСР (а тепер і України) табірно-барачної системи колективного утримання позбавлених волі з метою залучення їх до примусової праці.

Таким чином, Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України 2017 р. мала б виходити з того, що не 75, а 97 років не змінювалися стандарти функціонування установ виконання покарань.

Із самого початку створення концтаборів, виправно-трудових таборів, виправно-трудових колоній просторова структура цих установ, ліміт їх наповнення, необхідність проживання у бараках (гуртожитках) виключали будь-яку можливість усамітнення засуджених. Особи, засуджені до позбавлення волі, відмічають, що неможливість усамітнення сприймається вкрай болісно й є одним із найважчих психологічних випробувань. Хіба що позбавлені волі, як раніше, так і на сьогодні можуть бути переведені в одиночні камери у порядку стягнення, що передбачено ст. 132 КВК і що приводить до ще більшого психологічного навантаження на людину. Одиночним є також тримання у карцері (ст. 134 КВК). Однак таке одиночне ув'язнення є стягненням і має застосовуватися тільки у виняткових випадках (ст. 60.5 Європейських тюремних правил), оскільки поглиблює так звану тюремну депривацію як фактор пенітенціарного стресу. Як влучно відмітив Л. Головка, особливість чинного КВК полягає в тому, що при застосуванні одиночного тримання засуджених вихідним положенням є те, що це зовсім не надання права на усамітнення, а позбавлення права на спілкування і переміщення як вища форма покарання за провину [13].

Щодо надання можливості проживати в індивідуальній камері з можливістю вдень покидати її, то такий підхід сприяє психологічному розвантаженню ув'язнених, спрямований на реалізацію прагнення засуджених до усамітнення, що є психологічною потребою людини. За даними І. Ф. Обросова обмеження, які існують у виправних колоніях, у задоволенні актуальних потреб вважають джерелом постійної нервово-психічної напруги 86,3% позбавлених волі [14].

В юридичній психології звертають увагу на те, що результатом проживання засуджених у гуртожитках через велику скупченість людей в обмеженому просторі є прояв серед них тривожно-депресивних, негативно-депресивних і негативно-істеричних реакцій. Проживання в таких гуртожитках завдає непоправної шкоди особистості, сприяючи розвитку психологічної втоми, відчуження, напруження, роздратування, тривожності і пригніченості, що призводить до нервово-психічних перевантажень, конфліктів і зривів [15, с. 290]. Все це, як відмічають фахівці у галузі пенітенціарної

психології, є проявами так званого «пенітенціарного стресу», який через свою хронічність призводить до формування соматичної патології у виді: 1) пошкодження генетичного апарату клітин організму і формування нестабільного генома; 2) пригнічення захисних функцій імунної системи, в тому числі протипухлинного імунітету з формуванням та прогресом злякисного пухлинного процесу; 3) поява та підтримка в організмі осередку хронічного запалення; 4) формування серцево-судинних захворювань та їх ускладнень – судинних катастроф і прогресуючого атеросклерозу; 5) формування великої групи психосоматичних захворювань; 6) атрофії нервових клітин головного мозку з деградацією особистості; 7) прискорення біологічного старіння організму [16].

У результаті, як констатують психологи, через 5–6 років позбавлення волі в організмі засуджених проходять незворотні психосоматичні зміни. Таким позбавленим волі вже не до своєї співучасті в процесі виправлення і ресоціалізації, їм хоча б отримати необхідну медичну і психологічну підтримку залишків втраченого здоров'я.

Підтверджує проблему пенітенціарного стресу статистика, отримана у ході наукових досліджень. Так, Р. М. Кубрак і В. В. Лень показали, що серед тих засуджених, які пройшли з 2004 по 2016 роки лікування в спеціалізованій психіатричній лікарні «Вільнянська виправна колонія №20», понад 15% були хворі на невротичні розлади, саме пов'язані зі стресом [17, с. 249].

Депривація, втілена в матеріально-побутових умовах, створених у кримінально-виконавчих установах України, унеможлиблює у принципі реалізацію вітальних потреб засуджених до позбавлення волі в усамітненні у гуртожитках та інших приміщеннях установ. Зумовлено це тим, що архітектура виправних колоній України була визначена ще за радянських часів, вона відображає функціональне призначення цих установ на примусове залучення засуджених до праці, звідси і поділ на житлову і виробничу зони. Позбавлення волі передбачає лише колективне утримання засуджених, тому зумовлений цим фактором психосоматичний стан позбавлених волі, який називають пенітенціарним стресом, страждання засуджених від неможливості усамітнення від так званого колективу є складовою

частиною покарання у виді позбавлення волі. А між тим проведені дослідження показують, що понад 76% засуджених із загальної вибірки відчують потребу в «індивідуальному просторі» [18].

У зв'язку з цим постає питання, чи не підпадають створені у кримінально-виконавчих установах матеріально-побутові умови тримання засуджених у гуртожитках, які масово приводять до психосоматичних змін в організмі людей, приречених роками перебувати у таких умовах, під поняття катування, яке дається у ст. 1 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання? На це питання не можна дати позитивної відповіді, оскільки у тій же ст. 1 Конвенції проти катувань сказано, що «в цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково». Страждання, яких зазнають засуджені в результаті колективного тримання у виправних колоніях, тобто в процесі виконання-відбування покарання, невіддільні від визначеного КК України покарання у виді позбавлення волі [1, с. 186].

Разом із тим відсутність особистого простору без можливості усамітнення, про яке йдеться у Європейських тюремних правилах, дає підстави стверджувати, що гарантування індивідуального спального місця (хоч не місця на нарах) у гуртожитку колонії чи виправного центру не таке вже далеке від жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність поведження, про яке йдеться у ст. 16 Конвенції проти катувань. Саме під кутом зору жорстокого поведження з позбавленими волі Ю. М. Антоняном був здійснений аналіз негативного впливу тривалого проживання засуджених в умовах «барачного гуртожитку», яке приводить до негативних змін у їх нервово-психічному стані та до несприятливих змін особистості [19, с. 57–58].

Можливо, саме констатація негативного впливу гуртожитків кримінально-виконавчих установ на засуджених і невідповідність такого місця проживання позбавлених волі міжнародним документам, присвяченим поведженню з ув'язненими, призвели до того, що тепер з 2010 року не тільки на рівні декларування у різних програмах і кон-

цепціях необхідності приведення умов тримання засуджених і відповідність до міжнародних стандартів, але й на законодавчому рівні, тобто за ст. 115 чинного КВК України передбачено, що «засуджені, як правило, тримаються в приміщеннях блочного типу». Треба відмітити, що про такий винахід українського законодавця, як «приміщення блочного типу» в кримінально-виконавчих установах, нічого не відомо ні на всесвітньому, ні на європейському рівні, оскільки вище вже вказувалося, що Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели) і Європейські тюремні правила рекомендують розміщувати ув'язнених в окремих індивідуальних кімнатах (камерах), але аж ніяк не в гуртожитках. На додаток до цього треба сказати, що заміна «гуртожитку» на «приміщення блочного типу» в принципі нічого не міняє, оскільки останні є лише різновидом гуртожитку і не більше того, бо гуртожитки поділяються на три види: 1) коридорного, 2) блочного і 3) секційного типу. Створення приміщень блочного типу не тільки не усунуло проблеми проживання засуджених у гуртожитках, але й загострило їх, тому що надзвичайно актуально постало питання вирішення психологічної сумісності тих 8–10 чоловік, які змушені разом проживати у таких приміщеннях.

Як видається, «технічне переобладнання, реконструкція і будівництво об'єктів житлових зон з урахуванням блочного розміщення спецконтингенту» – це шлях, який веде в нікуди з даремною тратою зусиль, державних коштів і матеріальних ресурсів, оскільки такий підхід не вирішує проблему приведення умов тримання засуджених у відповідність до міжнародних стандартів у сфері поводження з ув'язненими, для яких характерно втілення в умовах відбування тюремного ув'язнення принципів гуманізму, людинолюбства, поваги до прав людини, врахування природної потреби людини як у спілкуванні, так і в усамітненні. Отже, в Україні необхідно відмовитися від позбавлення волі як рудименту радянщини і знову повернутися до такого покарання, як тюремне ув'язнення у сучасному його вимірі, де умови відбування покарання відповідатимуть Європейським тюремним правилам. Для цього необхідно будівництво сучасних в'язниць і за взірець має бути архітектурна модель

установ виконання покарань, які є, наприклад у Швеції, Норвегії, Данії чи Фінляндії. Між тим програм, концепцій чи проєктів створення таких сучасних в'язниць в Україні взагалі не існує.

Філософія сучасної «тюремної системи», як описав Л. Головка, виходить з того, що у людини позбавленої волі, виникає найважливіше право на усамітнення. При цьому її ніхто не «впихує» в тюремну келію, вона має можливість бачитися з іншими ув'язненими, займатися спортом, бесідувати, прогулюватись і т. ін. Але в той момент, коли у неї виникає потреба побути на самоті, умови тримання таку можливість їй надають, хай іноді і в достатньо аскетичних, але завжди в людських умовах [13].

Викладений матеріал дає підстави зробити висновок про неприйнятність такого виду покарання, як позбавлення волі, оскільки змістовному його наповненню практикою виконання у виправних колоніях з утриманням засуджених у гуртожитках казарменого чи блочного типу органічно притаманні риси жорстокого та такого, що принижує людську гідність поводження.

Отже, для забезпечення особистого простору засудженим необхідно:

1) відмовитися від запровадженого ще у 1920 році Тимчасовою інструкцією Нарком'юсту такого виду покарання, як позбавлення волі;

2) замість позбавлення волі має бути покарання у виді тюремного ув'язнення лише за насильницькі злочини проти особи;

3) з урахуванням негативного впливу на здоров'я особи тривалої ізоляції максимальний строк ув'язнення не може бути більше п'яти років;

4) виключити можливість застосування тюремного ув'язнення до неповнолітніх;

5) настала потреба відмовитися від «ідеальної зони» і запровадити нову для України архітектурну модель в'язниці, де не буде розміщення засуджених у гуртожитках, а кожний ув'язнений буде забезпечений для проживання окремою кімнатою готельного типу, що відповідатиме Європейським тюремним правилам, з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог до житлової площі і кубатури приміщень хоча б на рівні

XIX сторіччя, який був в одиночних келіях царських тюрем, тобто площею не менше 10м² і, відповідно, кубатурою не менше 28м³.

Перелік літератури

1. Іваньков І. В., Яковець І. С., Григоренко А. М., Буров С. Ю. Права людини в діяльності органів і установ виконання покарань: науково-методичний посібник для проведення занять в системі службової підготовки / за заг. ред. А. Ф. Степанюка: Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2012. 280 с.
2. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй стосовно поводження з ув'язненими (Правила Нельсона Мандели), (Резолюція Генеральної Асамблеї 70/175, від 17 грудня 2015 р.). URL: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison/> (дата звернення: 15.01.2019).
3. Хрестоматія з історії пенітенціарної системи України / упор. І. І. Резнік. Донецьк: ТОВ «Східний видавничий дім», 2011. 510 с.
4. Правила внутрішнього розпорядку виправно-трудових установ МВС України. Київ: РВВ КІВС при УАВС, 1996. 131 с.
5. Глоточкин А. Д., Пирожков В. Ф. Исправительно-трудова психологія. Рязань, 1985. 426 с.
6. Варлам Шаламов Колымские рассказы. URL: http://librebook.me/kolymskie_rassказы/voll/23? mtr=1 (дата звернення: 31.01.2019).
7. Про Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, а також осіб, що тримаються у слідчих ізоляторах і лікувально-трудовах профілакторіях, у відповідність з міжнародними стандартами: Постанова Каб. Міністрів України від 26 січня 1994 року №31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF> (дата звернення: 29.01.2019).
8. Концепція державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби: Указ Президента України від 8 листопада 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012> (дата звернення: 31.02.2019).
9. Державна цільова програма реформування Державної кримінально-виконавчої служби на 2013–2017 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2013 року № 345. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF> (дата звернення: 31.01.2019).
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 вересня 2017 року «Про Концепцію реформування (розвитку) пенітенціарної системи України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/250287747> (дата звернення: 31.01.2019).

11. Нацистські табори на українських землях. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/nazi/> (дата звернення: 15.01.2019).
12. Сборник узаконений и распоряжений по тюремной части: Справ. кн. для тюремных инспекторов тюрем. ком. и их отделений, нач. тюрем зем. управ, попечителей зем, арест. домов и др. должн. лиц губ. уезд. и непосредств. упр. местами заключения: Сост. по офиц. данным тюрем. инспектор Т. М. Лопато. Пермь: типо.-лит. губ. правл., 1903. ХУІІІ. 954 с.
13. Головка Л. Неконцептуальная рутина или ГУЛАГ с интересом. URL: <http://www.index.org.ru/nevol/2010-23/11-golovko.html> (дата звернення: 31.01.2019).
14. Обросов И. Ф. Расстройства личности у осужденных в местах лишения. URL: <http://medical-diss.com/medicina/rasstroystva-lichnosti-u-osuzhdennyh-v-mestah-lisheniya-svobody#ixzz5eYTIItsDX> (дата звернення: 31.01.2019).
15. Соболевников В. В. Юридическая психология: учеб. для бакалавриата и специалитета. Москва: Юрайт, 2019. 331с. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=WA9-DwAAQBAJ&pg=PA290&lpg=PA290&dq=условия+в+общежитии+для+осужденных+психолог&s> (дата звернення: 01.02.2019).
16. Пономарев С. Б., Бурт А. А., Бухтояров О. В. Тюремная депривация как фактор пенитенциарного стресса. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyuremnaya-deprivatsiya-kak-faktor-penitentsiarnogo-stressa> (дата звернення: 21.01.2019).
17. Кубрак Р. М. Кримінально-виконавча характеристика з психічними відхиленнями до позбавлення волі на певний строк: монографія / Р. М. Кубрак, В. В. Лень. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2018. 272 с.
18. Марчук А. І. Вторинна класифікація засуджених до позбавлення волі у сучасній пенитенціарній практиці України. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5534/Marchuk%20apdp67.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 25.01.2019).
19. Антонян Ю. М. Преступная жестокость: монография. Москва: ВНИИ МВД России, 1994. 217 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Ivankov, I. V., Yakovets, I. S., Hryhorenko, A. M., Burov, S. Yu. (2012). Prava liudyny v diialnosti orhaniv i ustanov vykonannya pokaran: naukovometodychnyi posibnyk dlia provedennia zaniat v systemi sluzhbovoi pidhotovky. A. F. Stepaniuka (Ed.). Chernihiv [in Ukrainian].

2. Minimalni standartni pravyla Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii stosovno povodzhennia zuv'iaznenymy (Pravyla Nelsona Mandely), (Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei 70/175, vid 17 hrudnia 2015 r.). (2019). URL: <https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison>

3. Khrestomatiia z istorii penitentsiarnoi systemy Ukrainy. I. I. Reznik (Ed.). (2011). Donetsk: TOV «Skhidnyi vydavnychiy dim» [in Ukrainian].

4. Pravyla vnutrishnoho rozporiadku vypravno-trudovykh ustanov MVS Ukrainy. (1996)..Kyiv: RVV KIVS pry UAVS [in Ukrainian].

5. Glotochkin, A. D., Pirozhkov, V. F. (1985). Ispravitel'no-trudovaja psihologija. Rjazan' [in Russian].

6. Varlam Shalamov Kolymskie rasskazy (2019). URL: http://librebook.me/kolymskie_rasskazy/vol1/23?mtr=1 [in Russian]

7. Pro Prohamu pryvedennia umov trymannia zasudzhenykh, yaki vidbuvaiut pokarannia u mistsiakh pozbavlennia voli, a takozh osib, shcho trymaiutsia u slidchykh izoliatorakh i likovalno-trudovykh profilaktoriiakh, u vidpovidnist z mizhnarodnymy standartamy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 sichnia 1994 roku № 31. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/31-94-%D0%BF>

8. Kontsepsiia derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 lystopada 2012 roku. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012>

9. Derzhavna tsilova prohrama reformuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby na 2013–2017 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 kvitnia 2013 roku № 345. (2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2013-%D0%BF>

10. Pro Kontsepsiuu reformuvannia (rozvytku) penitentsiarnoi systemy Ukrainy: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 13 veresnia 2017 roku. (2019). URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250287747>

11. Natsystski tabory na ukrainskykh zemliakh. URL: <http://territoryterror.org.ua/uk/projects/prisons/nazi/> [in Ukrainian].

12. Sbornik uzakonenij i rasporjzhenij po tjuremnoj chasti: Sprav. kn. dlja tjuremnyh inspektorov tjurem. kom. i ih otdelenij, nach. tjurem zem. uprav, popechitelej zem, arest. domov i dr. dolzhn. lic gub. uezd. i neposredstv. upr. mestami zakljuchenija: Sost. po ofic. dannym tjurem. inspektor T. M. Lopato. (1903). Perm': tipo.-lit. gub. pravl., XYIII. [in Russian].

13. Golovko, L. (2019). Nekonceptual'naja rutina ili GULAG s interesom. URL: <http://www.index.org.ru/nevol2010-23/11-golovko.html> [in Russian].

14. Obrosov, I. F. (2019). Rasstrojstva lichnosti u osuzhdennyh v mestah lisheniya. URL: <http://medical-diss.com/medicina/rasstrojstva-lichnosti-u-osuzhdennyh-v-mestah-lisheniya-svobody#ixzz5eYTIItsDX> [in Russian].

15. Sobol'nikov, V. V. (2019). Juridicheskaja psihologija. Uchebnik dlja bakalavriata i specialiteta. Moskow: Izd-vo Jurajt URL: <https://books.google.com.ua/books?id=WA9-DwAAQBAJ&pg=PA290&lpg=PA290&dq=uslovija+v+obshhezhitii+dlja+osuzhdennyh+psiholog&s> [in Russian].
16. Ponomarev, S. B., Burt, A. A., Buhtojarov, O. V. (2019). Tjurenjnaja deprivacija kak faktor penitencijnogo stressa URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tyurenjnaja-deprivatsiya-kak-faktor-penitentsijnogo-stressa> [in Russian].
17. Kubrak, R. M. (2018). Kryminalno-vykonavcha kharakterystyka z psykhichnymi vidkhylenjami do pozbavlenja voli na pevnij strok. R. M. Kubrak, V. V. Len (Ed.). Dnipro: Vydavets Bila K. O. [in Ukrainian].
18. Marchuk, A. I. Vtorynna klasyfikatsiia zasudzhennykh do pozbavlenja voli u suchasnij penitentsijnij praktytsi Ukrainy. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5534/Marchuk%20apdp67.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Ukrainian].
19. Antonjan, Ju. M. (1994). Prestupnaja zhestokost'. Moskow: VNII MVD Rossii. [in Russian].

Степанюк А. Ф. Право на особистий простір у кримінально-виконавчих установах

У статті звертається увага на те, що за міжнародними документами при розміщенні ув'язнених, надання місць для сну, необхідно ставитися до них з повагою людської гідності із забезпеченням можливості усамітнення в окремому приміщенні. Між тим кримінально-виконавче законодавство України, практика виконання покарання у виді позбавлення волі, просторова структура виправних колоній не надають такої можливості. З моменту свого запровадження у 1920 році позбавлення волі передбачає лише колективне утримання засуджених спочатку у бараках, тепер у гуртожитках, що є матеріальним втіленням ідеї виправлення засуджених «в колективі і через колектив». Ні про який особистий простір засудженого не йдеться, оскільки розміщення у гуртожитках, де житлова площа надається у 4м², виключає можливість усамітнення як удень, так і вночі. За таких умов результатом проживання засуджених у гуртожитках через велику скученість людей в обмеженому просторі є прояв серед них тривожно-депресивних, негативно-депресивних і негативно-істеричних реакцій. Проживання в таких гуртожитках завдає непоправної шкоди особистості, сприяючи розвитку психологічної втоми, відчуження, напруження, роздратування, тривожності і пригніченості, що призводить до нервово-психічних перевантажень, конфліктів і зривів. Тривале перебування засуджених в агресивному середовищі собі подібних без можливості усамітнення з неминучістю призводить до психосоматичних змін, які через 5–6 років позбавлення волі набувають незворотного характеру. Таким чином, розміщення засуджених у гуртожитках набуває ознак жорстокого, не-

людського і такого, що принижує гідність поводження. Метою статті є розробка пропозицій, спрямованих на усунення недоліків позбавлення волі з відбуванням його у виправних колоніях, для того, щоб на зміну позбавленню волі, що передбачає проживання засуджених у гуртожитках, прийшло тюремне ув'язнення, яке надає особистий простір в окремій кімнаті для кожного ув'язненого. Викладений матеріал дозволяє надати такі пропозиції: необхідно відмовитися від запровадженого ще у 1920 р. Тимчасовою інструкцією Нарком'юсту такого виду покарання, як позбавлення волі; замість позбавлення волі має бути покарання у виді тюремного ув'язнення лише за насильницькі злочини проти особи; з урахуванням негативного впливу на здоров'я особи, тривалої ізоляції максимальний строк ув'язнення не може бути більше п'яти років; необхідно виключити можливість застосування тюремного ув'язнення до неповнолітніх; настала потреба відмовитися від «ідеальної зони» і запровадити нову для України архітектурну модель в'язниці, де не буде розміщення засуджених у гуртожитках, а кожний ув'язнений буде забезпечений для проживання окремою кімнатою готельного типу, що відповідатиме Європейським тюремним правилам, з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог до житлової площі і кубатури приміщення хоча б на рівні XIX ст., який був в одиночних келіях царських тюрем, тобто площею не менше 10 м² і відповідно кубатурою не менше 28 м³.

Ключові слова: позбавлення волі, виправні колонії, гуртожитки, пенітенціарний стрес, усамітнення, ув'язнення, тюрма.

Степанюк А. Ф. Право на личное пространство в уголовно-исполнительных учреждениях

В этой статье обращается внимание на тот факт, что согласно международным документам при размещении заключенных, предоставлении места для сна, надо относиться к ним с уважением человеческого достоинства с обеспечением возможности уединения в отдельном помещении. Между тем уголовно-исполнительное законодательство Украины, практика исполнения наказания в виде лишения свободы, пространственная структура исправительных колоний не предоставляют такую возможность. С момента своего введения в 1920 году лишение свободы предполагает только коллективное содержание осужденных сначала в бараках, теперь в общежитиях, которые являются материальным воплощением идеи исправления осужденных «в коллективе и через коллектив». Ни о каком личном пространстве осужденного речь не идет, поскольку проживание в общежитиях, где жизненное пространство предоставляется в 4 м², исключает возможность уединения как днем, так и ночью. При таких условиях, результатом проживания осужденных в общежитиях из-за большой скученности людей в ограниченном пространстве имеет место проявление среди них тревожно-депрессивных, отрицательно-депрессивных и нервно-истерических реакций. Проживание в таких общежитиях причиняет невозможный ущерб личности, способствуя развитию психологической усталости, отчуждению, напряжению, раздраженности, тревожности и угнетенности, что приводит к нервно-психическим перегрузкам, конфликтам и срывам. Длительное нахождение осужденных в агрессивной среде себе подобных без возможности уединения с неизбежностью приводит к психосомати-

ческим изменениям, которые через 5–6 лет лишения свободы приобретают необратимый характер. Таким образом, размещение осужденных в общежитиях приобретает признаки жестокого и унижающего достоинство обращения. Целью статьи является разработка предложений, направленных на преодоление недостатков лишения свободы с отбыванием его в исправительных колониях для того, чтобы на смену лишению свободы, предусматриваемому прожигание осужденных в общежитиях, пришло тюремное заключение, предоставляющее личное пространство в отдельной комнате каждому заключенному. Изложенный материал позволяет дать следующие предложения: необходимо отказаться от введенного еще в 1920 г. Временной инструкцией Наркомъюста такого вида наказания, как лишение свободы; вместо лишения свободы должно быть наказание в виде тюремного заключения лишь за насильственные преступления против личности; с учетом отрицательного влияния на здоровье человека длительной изоляции максимальный срок заключения не может быть более пяти лет; необходимо исключить возможность применения тюремного заключения к несовершеннолетним; возникла необходимость отказаться от «идеальной зоны» и внедрить новую для Украины архитектурную модель тюрьмы, где не будет размещения осужденных в общежитиях, а каждый заключенный будет обеспечен для проживания отдельной комнатой гостиничного типа, что будет соответствовать Европейским тюремным правилам, с соблюдением санитарно-гигиенических требований к жилой площади и кубатуре помещений хотя бы на уровне XIX столетия, какой был в одиночных кельях царских тюрем, то есть площадью не менее 10 м² и соответственно кубатурой не менее 28 м³.

Ключевые слова: лишение свободы, исправительные колонии, общежития, пенитенциарный стресс, уединение, заключение, тюрьма.

Stepanuk A. F. The right to personal space in criminal-enforcement agencies

The article draws attention to the fact that in accordance with international documents in the detention of prisoners and the provision of places for sleep it is necessary to treat them with respect for human dignity, with the possibility of seclusion in a separate room. Meanwhile, the criminal-executive legislation of Ukraine, the practice of punishment in the form of imprisonment, the spatial structure of correctional colonies do not provide such an opportunity. Since its introduction in 1920, imprisonment only involves collective retention of the convicts first in the barracks, now in the dormitories, that is the material embodiment of the idea of correction of the convicts «in the collective and through the collective.» It is not about any personal space of the convicted person, since placement in dormitories, where the living space is provided in 4 m², excludes the possibility of solitude neither in the daytime nor at night. Under such conditions, the result of living of prisoners in dormitories due to the large crowding of people in a confined space is a manifestation of anxious-depressive, negative-depressive and negative-hysterical reactions among them. Accommodation in such dormitories causes irreparable harm to the individual, contributing to the development of psychological fatigue, alienation, tension, irritation, anxiety and depression, that leads to neuro-psychological overload, conflicts and breakdowns. Prolonged being of convicts in an aggressive environment of their own without any possibility of seclusion with

inevitability leads to psychosomatic changes, that become irreversible after 5–6 years of imprisonment. Thus, the placement of convicts in dormitories acquires signs of cruel, inhuman and degrading treatment. The purpose of the article is to develop proposals aimed at eliminating the shortcomings of imprisonment with serving it in correctional colonies, in order to replace the deprivation of liberty, that involves the residence of prisoners in dormitories, with imprisonment. that provides private space in a separate room for each prisoner. This material allows to submit the following proposals:

It is necessary to abandon such a type of punishment as imprisonment introduced in 1920 by the Provisional Instruction of the People's Commissariat of Justice; instead of imprisonment, there should be punishment in the form of imprisonment only for violent crimes against a person; taking into account the negative impact on the health of a person of a prolonged isolation, the maximum term of imprisonment may not be more than five years; the possibility of imprisonment for minors should be ruled out; there is a need to abandon the «ideal zone» and introduce a new for Ukraine architectural model of a prison where there would be no placement of convicts in dormitories, and each prisoner would be provided with a living room of a hotel type that complies with the European prison rules, with sanitary compliance of the hygienic requirements to the living space and the cubic area at least at the level of the nineteenth century, which was in solitary cells of the royal prisons, that is, an area of at least 10 m² and, accordingly, a cubature not less than 28 m³.

Key words: deprivation of liberty, correctional colonies, dormitories, penitentiary stress, seclusion, imprisonment, prison.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол №2 від 05.02.2019 р.)

**ЩОДО ПРОБЛЕМ ПЕРЕБУВАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ
ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В ДІЛЬНИЦІ КАРАНТИНУ,
ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗПОДІЛУ**

В. В. Карелін, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

О. В. Єрмак, кандидат юридичних наук старший науковий співробітник відділу наукової діяльності та міжнародного співробітництва, Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

Постановка проблеми. Відповідно до ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не лише покарати злочинця, але і виправити його та запобігти вчиненню ним нових злочинів (загальна і спеціальна превенція). Для ефективної реалізації мети покарання, в тому числі й у виді позбавлення волі, для кожного засудженого необхідно розробити відповідну програму, яка базувалася б на його психологічній, кримінологічній та інших характеристиках. Створення необхідних умов у дільниці карантину, діагностики та розподілу для більш повного вивчення засудженого може сприяти досягненню мети покарання. Разом із цим слід констатувати, що мета покарання на цьому етапі функціонування кримінально-виконавчої системи України в повному обсязі не досягається. Така ситуація зумовлена обставинами, що існують і повною мірою не враховуються в процесі вивчення засуджених у дільниці карантину, діагностики та

розподілу і в подальшому негативно впливатимуть на можливість виправлення засудженого під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Це, на нашу думку, зумовлює актуальність цієї наукової статті.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. До питання виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі зверталася велика кількість науковців, зокрема: К. А. Автухов, В. А. Бадира, І. Г. Богатирьов, В. В. Василевич, О. А. Гритенко, А. П. Гель, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. І. Зубков, О. Г. Колб, В. А. Львовчкін, О. В. Лисодед, І. С. Михалко, Л. П. Оніка, М. С. Пузирьов, П. Г. Пономарьов, М. В. Романов, А. Х. Степанюк, В. М. Трубніков, В. О. Уткін, В. П. Філонов, А. І. Фролов, М. П. Черненко, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін. Проте, враховуючи законодавчі зміни та соціально-політичні й економічні перетворення в Україні, питання про особливості перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу потребує додаткової уваги з боку наукової спільноти.

Мета статті полягає у визначенні особливостей і формулюванні поняття дільниці карантину, діагностики та розподілу шляхом аналізу норм Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК), що регламентують особливості перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу, а також окремих доктринальних положень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після прибуття до установи виконання покарання всі засуджені беруться на облік, що регламентований спеціальними відомчими актами. Персонал установи виконання покарання в першу чергу керується принципом індивідуалізації та диференціації виконання покарання. Принцип індивідуального і диференційованого підходу означає врахування при прийнятті засудженого до установи виконання покарання як його індивідуальних, так і спільних з іншими засудженими ознак. Один підхід може вплинути позитивно на одного засудженого, на іншого – нейтрально, а щодо третього засудженого може мати виключно негативні наслідки. Правильна організація обліку засуджених має важливе значення для організації виконання покарання і забезпечення всебічної інформації про засудженого до позбавлення волі [1, с. 127].

КВК України не містить визначення понять «диференціація виконання покарання» та «індивідуалізація виконання покарання». Разом із тим їх слід відрізнити одне від одного. Суттєва відмінність між ними полягає в тому, що диференціація виконання покарання розрахована на відносно невизначене коло засуджених, а індивідуалізація, навпаки, завжди має персоніфікований, індивідуальний характер, що передбачає врахування найбільш значущих для кримінально-виконавчого права індивідуальних рис особи засудженого. Особливе місце диференціації виконання покарання серед принципів кримінально-виконавчого законодавства, як уже зазначалося, пояснюється тим, що вона за допомогою класифікації засуджених визначає на законодавчому рівні систему органів і установ виконання покарань [2, с. 138].

Слушний приклад приводить М. С. Пузирьов, який зазначає, що «якщо розглядати диференціацію виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, то її законодавче закріплення відображено у статтях 11, 18, 19, 92, 94 КВК України. Вказівка на місце відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк міститься у ст. 18 «Виправні колонії» та ст. 19 «Виховні колонії» КВК України. Відмінності між ними такі: по-перше, виправні колонії виконують це покарання стосовно повнолітніх засуджених, а виховні – стосовно неповнолітніх (крім випадків, прямо передбачених у законі (ст. 148 КВК України)); по-друге, виправні колонії, на відміну від виховних, диференціюються за рівнями безпеки на такі види: а) мінімального рівня безпеки з полегшеними умовами тримання; б) мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання; в) середнього рівня безпеки; г) максимального рівня безпеки» [2, с. 138].

Основними нормативно-правовими актами, що регулюють це питання, є КВК України 2003 р. та Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р.

Кримінально-виконавчий кодекс України як основний нормативно-правовий документ вищої юридичної сили, що регулює правовідносини у сфері виконання покарань у ст. 95 визначає, що засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти діб піддаються повному медичному обстеженню для ви-

явлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню.

За результатами медичного обстеження, первинної психодіагностики і психолого-педагогічного вивчення та на підставі кримінологічної, кримінально-правової характеристики на кожного засудженого складається індивідуальна програма соціально-виховної роботи, що затверджується начальником колонії.

Під час тримання у дільниці карантину, діагностики та розподілу побачення засудженим не надаються, крім побачень з адвокатом [3].

Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених вказує, що дільниця карантину діагностики та розподілу розміщується у локальному приміщенні з метою унеможливлення безконтрольного спілкування новоприбулих засуджених з іншими засудженими. У цій дільниці тримаються всі новоприбулі засуджені протягом 14 діб [4].

Починаючи з перебування в дільниці карантину, діагностики, засуджені поставлені в рівні умови відбування покарання, під час яких вони піддаються повному медичному обстеженню, а також первинному психолого-педагогічному та іншому впливу. Під час відбування покарання засуджені проходять через увесь комплекс індивідуальних, соціально-виховних, психотерапевтичних та психокорегуючих заходів, включаючи участь у реалізації програм диференційованого виховного впливу [5, с. 93].

Дільницю карантину діагностики та розподілу очолює начальник, який входить до складу соціально-виховної та психологічної служби установи.

Для ознайомлення новоприбулих засуджених із порядком та умовами відбування покарання складається програма, що затверджується начальником установи. Зокрема, до такої програми входять:

- правила поведінки засуджених;
- розпорядок дня установи;
- порядок придбання засудженими продуктів харчування та предметів першої потреби, одержання посилок, передач і бандеролей;
- порядок надання телефонних розмов, побачень з родичами та іншими особами;

- порядок звернення зі скаргами та заявами;
- норми та умови забезпечення речовим майном, харчуванням;
- питання отримання медичної допомоги;
- порядок залучення до праці, умови та порядок оплати праці;
- підстави та порядок застосування передбачених законодавством заохочувальних норм;
- підстави та порядок застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення;
- питання отримання психологічної допомоги.

Залежно від рівня безпеки установи та категорій осіб, які тримаються в установі, до програми ознайомлення новоприбулих засуджених входять й інші питання, які дають можливість засудженим повною мірою усвідомлювати свої права та обов'язки.

Планування заходів програми ознайомлення новоприбулих засуджених здійснюється у такий спосіб, щоб кожний член робочої групи відвідував дільницю карантину діагностики та розподілу засуджених не менше одного разу на тиждень.

Для проведення занять із новоприбулими засудженими за окремим графіком залучаються інші представники структурних підрозділів установи.

Тримання засуджених в умовах ізоляції (карантину) передбачає: виявлення у засуджених інфекційних, соматичних і психічних захворювань;

первинне вивчення даних про особистість засуджених та їх психологічну діагностику;

виконання програми ознайомлення засуджених з умовами та порядком відбування покарання;

забезпечення особистої безпеки засуджених у період адаптації до умов позбавлення волі.

Медичний нагляд за новоприбулими засудженими здійснюється в порядку, передбаченому чинним законодавством.

Первинне вивчення даних про засудженого передбачає вивчення: а) соціально-демографічних даних; б) кримінально-правових даних; в) відомостей про окремі нахили, здібності та фізичні особливості.

На підставі отриманих даних начальник дільниці карантину діагностики та розподілу заповнює Щоденник індивідуальної роботи із засудженим, наведений у додатку 1 до Положення про відділення соціально-психологічної служби, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 року № 2300/5.

Психодіагностика проводиться шляхом вивчення психологічних властивостей, процесів та станів засуджених з метою:

поліпшення адаптаційних можливостей засуджених до умов відбування покарання, надання їм своєчасної психологічної допомоги;

складання психологічної характеристики на кожного засудженого та розробки рекомендацій щодо особливостей організації індивідуальної роботи з ними;

виявлення та постановки на профілактичний облік засуджених, які можуть бути віднесені до групи «ризик» (схильні до нападу на персонал установи, втечі, самогубства, членушкодження, гри під інтерес, вживання спиртних напоїв, наркотичних речовин та інші групи, ураховуючи особливості засуджених).

Психодіагностика проводиться у таких формах: діагностична бесіда; анкетування; тестування; психологічне спостереження; психологічний експеримент.

На підставі психологічної діагностики та узагальнення даних про особистість засуджених психологом розробляються психологічні характеристики, надаються рекомендації щодо організації індивідуально-виховної роботи з ними та заповнюється Щоденник індивідуальної роботи із засудженим, наведений у додатку 1 до Положення про відділення соціально-психологічної служби.

За результатами медичного обстеження та роботи психолога начальник дільниці карантину діагностики та розподілу готує пропозиції комісії щодо подальшого розподілу до дільниці ресоціалізації, у певне відділення соціально-психологічної служби (за старою термінологією «загін») та працевикористання. До складу комісії входять керівні особи колонії, а її рішення оформлюється протоколом. Якщо під час перебування в дільниці карантину діагностики та розподілу буде встановлено, що особа має високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до вчинення злочинів,

то останню можуть направити до дільниці посиленого контролю. Таке рішення приймається на засіданні адміністративної комісії установи з урахуванням висновку начальника відділення та фахівців інших структурних підрозділів колонії. Якщо особа вперше засуджена до позбавлення волі за злочини, вчинені з необережності, злочини невеликої та середньої тяжкості, то її можуть перевести із карантину діагностики та розподілу відразу до дільниці соціальної реабілітації, однак на практиці таке відбувається доволі рідко. Визначення відділення має відбуватися з урахуванням особистісних якостей, кримінально-правової характеристики, робочої спеціальності та трудових навичок [4].

В Україні отримало більшу чіткість правове регулювання питань посилення правового статусу засудженої особи взагалі та засуджених жінок, які є вагітними і мають дітей віком до трьох років зокрема. У зв'язку з утворенням у кримінально-виконавчих установах структурних дільниць, у тому числі й карантину, діагностики і розподілу, надається особливе значення раціональності застосування чинної системи стимулювання правослухняної поведінки в місцях позбавлення волі. Створення інших дільниць у виправних колоніях, а також дільниці карантину, діагностики та розподілу, у свою чергу, сприяє систематичному вивченню особистості жінки, засудженої до позбавлення волі [6, с. 1]. Проте, як зазначає В. Г. Павлов, ч. 4 ст. 94 КВК України містить норму, що передбачає можливість переведення засуджених з дільниці карантину, діагностики і розподілу відразу до дільниці посиленого контролю, які під час перебування у дільниці КДіР виявили високий ступінь соціально-педагогічної занедбаності і потяг до продовження протиправної поведінки. Така зміна умов тримання тягне за собою збільшення обсягу правообмежень для засудженого. Детально вивчити особистість засудженого за 14 діб, щоб прийняти законне рішення об'єктивно дуже складно. Лише через 14 діб перебування засудженого у виправній колонії адміністрація приймає рішення про суттєве погіршення його правового становища і, минаючи дільницю ресоціалізації, одразу переводить засудженого до дільниці посиленого контролю. Підставою для здійснення такого переведення є виявлення у засуджених під час перебування у дільниці карантину,

діагностики і розподілу високого ступеня соціально-педагогічної за-недбаності і потягу до протиправної поведінки. Погоджуємося, що навряд чи цю громіздку і незрозумілу для пересічного громадянина (а тим більше і для засудженого) психолого-педагогічну конструкцію можна назвати правовою підставою для зміни умов тримання засуджених у бік їх погіршення. Хоча, як свідчить практика, ця норма широко використовується адміністрацією виправних колоній і може спонукати останніх до корупційних дій [7, с. 81].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Дільниця карантину, діагностики та розподілу є тим місцем у виправній установі, що має суттєве значення для вторинної класифікації засуджених, а перебування в ній засуджених протягом 14 діб сприяє диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Слід констатувати, що існування дільниці карантину, діагностики та розподілу, що є першою дільницею виправної колонії, до якої потрапляють засуджені до позбавлення волі, хоча і певним чином стимулює правослухняну поведінку засудженого, але разом із цим, на-впаки, може негативно впливати на його особистість, посилюючи антисуспільні настрої, наприклад, у разі несправедливого і безпідставного переведення до дільниці посиленого контролю. *Дільницю карантину діагностики та розподілу* можна визначити як структурний підрозділ установи виконання покарань, що створюється з метою первинного психолого-педагогічного вивчення особистості новоприбулих засуджених, їх повного медичного обстеження для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань.

Перелік літератури

1. Ізосімова К. С. Прийом і тримання засуджених у дільниці карантину, діагностики і розподілу в колоніях мінімального рівня безпеки. *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту*. 2015. Вип. 5. Т. 3. С. 127–130.

2. Пузирьов М. С. Правове регулювання диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2010. № 1. С. 137–142.

3. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 15.11.2018).

4. Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу засуджених: затв. наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р. № 2300/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1864-13>.

5. Опанасенков О. І. Проблеми застосування заміни невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням у період виконання-відбування покарання. *Вісник Харківського нац. ун-ту внутрішніх справ*. 2009. № 3 (46). с. 90–97.

6. Резніченко Г. С. Особливості виконання і відбування покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених жінок: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Дніпропетровськ, 2009. 20 с.

7. Павлов В. Г. Кримінально-виконавчі засади забезпечення персоналом Державної пенітенціарної служби України виконання покарань у виді позбавлення волі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 230 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Izosimova, K. S., (2015). Priyom i trymannia zasudzhenykh u dilnytsi karantynu, diahnostryky i rozpodilu v koloniiakh minimalnoho rinvnia bezpeky. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu*, 2015, issue 3, vol. 3, pp. 127–130. [in Ukrainian].

2. Puzyrov, M. S., (2010). Pravove rehuliuвання dyferentsiatsii ta indivydualizatsii vykonannya pokarannya u vydi pozbavlennia voli na pevnyi strok. *Visnyk Akademii mytnoi sluzhby Ukrainy. Serii: Pravo, № 1, 137–142*. [in Ukrainian].

3. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy..Zakon Ukrainy. № 1129-IV. *Verkhovna rada Ukrainy* (2003). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15>.

4. Polozhennia pro dilnytsiu karantynu, diahnostryky i rozpodilu zasudzhenykh. Nakaz Ministerstva yustytsii Ukrainy, № 2300/5. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2013). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1864-13>.

5. Opanasenkov, O. I., (2009). Problemy zastosuvannya zaminy nevidbutoi chastyny pokarannya bilsh miakym pokaranniam u period vykonannya-vidbuvannya pokarannya. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu vnutrishnikh sprav*. 2009, № 3 (46). pp. 90–97. [in Ukrainian].

6. Reznichenko, H. S. (2009). Osoblyvosti vykonannya i vidbuvannya pokarannya u vydi pozbavlennia voli stosovno zasudzhenykh zhynok. Extended abstract of candidate's thesis. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].

7. Pavlov, V. H. (2015). Kryminalno-vykonavchi zasady zabezpechennia personalom Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby Ukrainy vykonannya pokaran u vydi pozbavlennia voli. Zaporizhzhia [in Ukrainian].

Карелін В. В., Єрмак О. В. Щодо проблем перебування засуджених до позбавлення волі в дільниці карантину, діагностики та розподілу

Визначено особливості та правила перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу установ виконання покарань. Здійснено аналіз кримінально-виконавчого законодавства, що регламентує перебування засуджених у дільниці карантину, діагностики та розподілу. Основними нормативно-правовими актами, що регулюють це питання, є Кримінально-виконавчий кодекс України 2003 р. та Положення про дільницю карантину, діагностики і розподілу, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р.

Кримінально-виконавчий кодекс як основний нормативно-правовий документ вищої юридичної сили, що регулює правовідносини у сфері виконання покарань, у ст. 95 визначає, що засуджені, поміщені в дільницю карантину, діагностики і розподілу, протягом чотирнадцяти діб піддаються повному медичному обстеженню для виявлення інфекційних, соматичних і психічних захворювань, а також первинному психолого-педагогічному та іншому вивченню. Зазначено, що індивідуалізація та диференціація виконання кримінального покарання як принципи виконання покарання відрізняються між собою та мають важливе значення при вторинній класифікації засуджених.

Висвітлено основні аспекти розробки та реалізації індивідуальної програми соціально-виховної роботи із засудженим, що тримаються в дільниці карантину, діагностики та розподілу. Враховуючи особливості перебування засуджених в дільниці карантину, діагностики та розподілу, запропоновано її авторське визначення.

Ключові слова: програма соціально-виховної роботи, диференціація виконання покарання, індивідуалізація виконання покарання, дільниця карантину, діагностики та розподілу.

Карелін В. В., Єрмак А. В. О проблемах пребывания осужденных в участке карантина, диагностики и распределения

Определены особенности и правила пребывания осужденных в участке карантина, диагностики и распределения учреждений исполнения наказаний. Осуществлен анализ уголовно-исполнительного законодательства, регламентирующего пребывания осужденных в участке карантина, диагностики и распределения. Основными нормативно-правовыми актами, которые регулируют этот вопрос, являются Уголовно-исполнительный кодекс Украины 2003 и Положение об участке карантина, диагностики и распределения, утвержденное приказом Министерства юстиции Украины от 4 ноября 2013 г.

Уголовно-исполнительный кодекс как основной нормативно-правовой документ высшей юридической силы, регулирующий правоотношения в сфере исполнения наказаний, в ст. 95 определяет, что осужденные, помещенные в участок карантина, диагностики и распределения, в течение четырнадцати суток подвергаются полному медицинскому обследованию для выявления инфекционных, соматических и психических заболеваний, а также первичном психолого-педагогическом и ином изучению. Указано, что индивидуализация и дифференциация

исполнения уголовного наказания как принципы исполнения наказания отличаются между собой и имеют важное значение при вторичной классификации осужденных.

Освещены основные аспекты разработки и реализации индивидуальной программы социально-воспитательной работы с осужденным, который содержится в участке карантина, диагностики и распределения. Учитывая особенности пребывания осужденных в участке карантина, диагностики и распределения, предложено ее авторское определение.

Ключевые слова: программа социально-воспитательной работы, дифференциация исполнения наказания, индивидуализация исполнения наказания, участок карантина, диагностики и распределения.

Karelin V. V., Yermak O. V. Concerning the problems of staying convicts in quarantine, diagnostic and distribution area

The features and rules of convicts staying in the quarantine, diagnostic and distribution area of penitentiary institutions are defined. The analysis of the criminal-executive legislation regulating the stay of convicts in the area of quarantine, diagnostic and distribution has been made. The main normative legal acts regulating this issue are the Criminal-Executive Code of Ukraine of 2003 and the Regulations on the Quarantine, Diagnostic and Distribution Area, approved by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 4, 2013.

The Criminal-Executive Code as the basic legal document of the highest legal force regulating the legal relationship in the field of execution of sentences in Art. 95 determines that convicted persons placed in a quarantine, diagnostic and distribution area, during a period of fourteen days undergo a complete medical examination for the detection of infectious, somatic and mental illnesses, as well as primary psychological and pedagogical and other study.

It is noted that the individualization and differentiation of the execution of criminal punishment as the principles of execution of punishment differ from each other, and are important in the secondary classification of convicts.

The main aspects of the development and implementation of an individual program of social work with convicts kept in the quarantine, diagnostic and distribution area are clarified. Taking into account the peculiarities of the presence of convicts in the quarantine, diagnostic and distribution area, it is proposed its author's definition.

Key words: program of social and educational work, differentiation of execution of punishment, individualization of execution of punishment, quarantine, diagnostic and distribution area.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 05.02.2019 р.)

**ДО ПИТАННЯ ЯКОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО
ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО РЕГУЛЮЄ
ПОРЯДОК АПЕЛЯЦІЙНОГО ОСКАРЖЕННЯ УХВАЛ
СЛІДЧОГО СУДДІ**

О. Г. Шило, доктор юридичних наук, професор, керівник наукових робіт, головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, завідувач кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, член-кореспондент Національної академії правових наук України

О. В. Верховгляд-Герасименко, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

О. І. Марочкін, кандидат юридичних наук, науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, асистент кафедри кримінального процесу та оперативно-розшукової діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. У статті 303 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) міститься вичерпний перелік рішень, дій чи бездіяльності слідчого або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування та визначено коло осіб, які мають право на таке оскарження. Водночас дослідження слідчої та судової практики свідчить про наявність значної кількості ухвал

слідчого судді, які не входять до зазначеного переліку, проте відсутність порядку їх оскарження негативно позначається на правах і законних інтересах учасників кримінального провадження. Таким чином, доступ особи до механізмів судового захисту виявляється обмеженим рішенням суду лише однієї інстанції, піддати сумніву законність та обґрунтованість якого немає можливості.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Питання апеляційного оскарження рішень суду, постановлених у порядку судового контролю в досудовому провадженні, були предметом дослідження Н. Р. Бобечка, М. М. Гультая, І. В. Гловюк, Д. О. Захарова, О. В. Кондратьєва, О. Ю. Костюченко, В. В. Легких, Л. М. Лобойка, В. Т. Малярєнка, М. Ю. Мерцалова, В. І. Сліпченка, А. В. Стовби, А. Р. Туманянц, О. І. Тищенко, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та інших науковців. Водночас, як свідчить правозастосовна практика, й досі актуальними лишаються питання щодо можливості апеляційного оскарження ухвал слідчого судді, прямо не передбачених ст. 303 КПК в цілому, та ухвали, що постановляється за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) після отримання заяви про вчинення кримінального правопорушення, зокрема. З огляду на це **метою цієї статті** є дослідження нормативного змісту конституційної засади забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення в аспекті вказаних питань, формулювання науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на забезпечення ефективним судовим захистом прав, свобод і законних інтересів осіб, які залучаються до кримінального судочинства.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України до основних засад судочинства належить забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Така редакція цієї конституційної норми набула чинності у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 року [1].

Як зазначено у Пояснювальній записці до проекту зазначеного Закону України (п. 3.8), нова редакція пункту 8 ч. 2 ст. 129 Конституції надасть можливість гарантувати особі право на перегляд справи судом принаймні один раз – в апеляційному порядку. При цьому йдеться не про надання можливості оскаржувати будь-яке судове рішення, а лише про перегляд справи загалом, тобто справи, стосовно якої суд ухвалив рішення по суті спору або стосовно іншого (що не має характеру юридичного спору) питання, яке віднесене законом до компетенції суду. Отже, рішення, яким завершується розгляд справи, може стати предметом перегляду в суді вищого рівня в апеляційному порядку і подання апеляційної скарги щодо такого рішення не може бути заборонено законом. Разом із тим законом можуть бути встановлені обмеження чи навіть заборони щодо оскарження в апеляційному порядку окремих процедурних судових рішень [2].

У цьому випадку йдеться, зокрема, про законодавчі обмеження апеляційного оскарження, встановлені ч. 3 ст. 307 та ч. 3 ст. 309 КПК, які доцільно розглянути на окремому прикладі. Так, ухвала слідчого судді за результатами розгляду скарги на рішення, дію чи бездіяльність слідчого чи прокурора не може бути оскаржена, окрім ухвали про відмову у задоволенні скарги на постанову про закриття кримінального провадження, про скасування повідомлення про підозру та відмову у задоволенні скарги на повідомлення про підозру (ч. 3 ст. 307 КПК), а інші, окрім визначених ч. 1 та 2 ст. 309 КПК, ухвали слідчого судді оскарженню не підлягають, і заперечення проти них можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. В цьому контексті також слід зазначити, що Конституційний Суд України, розглядаючи положення п. 8 ч. 3 ст. 129 Конституції України, дійшов висновку, що апеляційне оскарження судового рішення можливе в усіх випадках, крім тих, коли закон містить заборону на таке оскарження (абзац 2 підп. 3.2. Рішення Конституційного Суду України (далі – Рішення КСУ) від 27.01.2010 року [16]).

Однією з ухвал слідчого судді, можливість апеляційного оскарження якої чинним кримінальним процесуальним законодавством

не передбачена, є ухвала про відмову в задоволенні скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення. Видається, що таке обмеження стосовно апеляційного оскарження цієї ухвали слідчого судді не відповідає Конституції України та європейським стандартам судочинства з огляду на таке.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) забезпечує кожному право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Відповідно до ст. 13 Конвенції кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб юридичного захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження. При цьому в межах «права на суд» право доступу до правосуддя розуміється як можливість ініціювати судове провадження (рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Бруала Гомес де ла Торе проти Іспанії» від 19 грудня 1997 р.) [3]. Водночас право на суд, одним з аспектів якого є право доступу до суду, не є абсолютним; воно може бути обмеженим. Тим не менше право доступу до суду не може бути обмежено таким чином або такою мірою, що буде порушена сама його сутність. Ці обмеження повинні мати законну мету та бути пропорційними між використаними засобами та досягнутими цілями (рішення ЄСПЛ у справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 р.) [4].

Як зазначає ЄСПЛ, Конвенція має на меті захист не теоретичних або ілюзорних, а конкретних та дійсних прав. Держава має забезпечити ефективність права на доступ до правосуддя, і хоча вона є вільною у використанні засобів для цієї мети, Конвенція вимагає, щоб особа реально користувалася своїм правом доступу до правосуддя на умовах, що не суперечать п. 1 ст. 6 (рішення ЄСПЛ у справі «Ейрі проти Ірландії» від 9 жовтня 1979 р.) [5]. Згідно з практикою ЄСПЛ у ст. 6 Конвенції, якою передбачено право на справедливий суд, не встановлено вимоги до держав засновувати апеляційні або

касаційні суди. Там, де такі суди існують, гарантії, що містяться в указаній статті, повинні відповідати також і забезпеченню ефективного доступу до цих судів (п. 25 Рішення ЄСПЛ у справі «Делкур проти Бельгії» від 17 січня 1970 р. [6] та п. 65 Рішення ЄСПЛ у справі «Хофман проти Німеччини» від 11 жовтня 2001 р. [7]).

Крім того, як зазначає ЄСПЛ, кримінальний процес складає єдине ціле, та захист ст. 6 Конвенції не припиняється після винесення рішення у першій інстанції, наголошуючи, що враховувати потрібно увесь процес з переглядом судових рішень (Рішення ЄСПЛ у справі «Екбатані проти Швеції» від 20 червня 1983 р.) [8].

Розглядаючи зазначене питання, слід звернути увагу на вітчизняну судову практику, основні тенденції якої констатовано в її узагальненні Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ) «Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування» (далі – Узагальнення ВССУ) [9]. Так, ВССУ констатував, що у переважній більшості випадків у разі встановлення факту звернення із заявою та констатації факту невнесення відомостей про кримінальне правопорушення в межах регламентованого ст. 214 КПК 24-годинного строку слідчі судді постановляють ухвали про задоволення скарг на бездіяльність слідчого чи прокурора. Водночас у деяких випадках слідчі судді відмовляють у задоволенні таких скарг (абз. 4 підп. 1.1 п. 1 Узагальнення ВССУ).

Судова практика апеляційного оскарження ухвал про відмову у задоволенні скарг на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, свідчить про те, що апеляційні суди, як правило, не розглядають такі скарги по суті. Проте практика процесуального оформлення такого рішення суду є різною. Згідно з вимогами ч. 4 ст. 399 КПК суддя-доповідач відмовляє у відкритті провадження лише в тому випадку, якщо апеляційна скарга подана на судові рішення, яке не підлягає оскарженню в апеляційному порядку, або судові рішення оскаржене виключно з підстав, з яких воно не може бути оскарженим згідно з положеннями ст. 394 КПК. Разом із тим в одних випадках суд приймає рішення

про відмову у відкритті апеляційного провадження [10], в інших – лише про повернення апеляційної скарги, зазначаючи про можливість касаційного оскарження цієї ухвали [11]. У подальшому, як свідчить вивчення судової практики за Єдиним державним реєстром судових рішень, зацікавлені особи звертаються до Верховного Суду із касаційною скаргою на рішення суду апеляційної інстанції. У таких випадках Касаційний кримінальний суд Верховного Суду своєю постановою відмовляв у відкритті касаційного провадження [12]. Таке рішення Верховного Суду оскарженню не підлягає.

Тож з огляду на відсутність законодавчо передбаченої можливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР, дослідження судової практики здебільшого свідчить про прийняття судами рішень про відмову у відкритті апеляційного чи касаційного провадження за скаргою, посилаючись у мотивувальній частині свого рішення на подання скарги на рішення, яке не підлягає оскарженню [10]. Разом із тим відомчий контроль або прокурорський нагляд на стадії початку досудового розслідування не може бути ініційований зацікавленою особою. Отже, захист прав, свобод та законних інтересів осіб, залучених до кримінального провадження, на цьому етапі може бути реалізований лише шляхом звернення особи до суду зі скаргою.

У зв'язку із зазначеним можна навести як приклад рішення ЄСПЛ у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» від 28 травня 1985 р. Суд, зокрема, зазначив, що покладатися на «право на суд», однією зі сторін якого є право доступу, може кожен, хто обгрунтовано вважає, що втручання в здійснення його прав є незаконним, і скаржитися на неможливість вчинити позов у судовому органі, який відповідав би вимогам, встановленим п. 1 ст. 6 Конвенції. Заявник таки дістав доступ до високого суду, і відтак, до апеляційного суду, але тільки для того, щоб отримати відповідь на законне відхилення його позовів. Таким чином, в окреслених межах він мав доступ до наявних у національній системі засобів правового захисту. Проте цим не обов'язково вичерпуються вимоги п. 1 ст. 6 Конвенції. Треба ще встановити, чи був ступінь доступу з

огляду на принцип верховенства права у демократичному суспільстві достатнім для забезпечення «права на суд», гарантованого національним законодавством [13].

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 8 квітня 2015 р. у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 171–2 Кодексу адміністративного судочинства України зазначає, що право на судовий захист включає в себе, зокрема, можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку, що є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, у тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень (абз. 9 підп. 2.1 п. 2) [14].

Верховна Рада України, визначаючи законом судоустрій та судочинство, повинна встановлювати такий обсяг права учасників судового провадження на інстанційне оскарження рішення місцевого суду, який би забезпечував ефективний судовий захист (інстанційність у нашому випадку виявлятиметься в тому, що рішення судді місцевого суду, прийняті в межах судового контролю за дотриманням прав і свобод людини під час досудового розслідування, підлягають оскарженню до вищестоящего суду в апеляційному порядку – прим. авт.). Обмеження доступу до апеляційної чи касаційної інстанцій можливе лише у виняткових випадках з обов'язковим дотриманням конституційних норм і принципів. Установлюючи обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження судових рішень, законодавець повинен керуватися такою складовою принципу верховенства права, як пропорційність (абз. 1 підп. 2.2 п. 2 Рішення КСУ від 8 квітня 2015 р.) [14]. За правовою позицією Конституційного Суду України обмеження прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним (абз. 6 підп. 3.3 п. 3 Рішення КСУ від 19 жовтня 2009 р. № 26-рп/2009) [15].

Таким чином, згідно з Конституцією України допускається можливість обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду, однак воно не може бути свавільним та несправед-

ливим. Таке обмеження має встановлюватися виключно Конституцією та законами України; переслідувати легітимну мету; бути обумовленим суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційним та обґрунтованим. У разі обмеження права на оскарження судових рішень законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію права на судовий захист і не порушувати сутнісний зміст такого права (абз. 3 підп. 2.2 п. 2 Рішення КСУ від 8 квітня 2015 р.) [14].

Отже, можна дійти висновку, що обмеження законодавцем права особи на оскарження рішення слідчого судді може бути виправданим лише щодо оскарження ухвал, які не обмежують основоположні права, визначені Конституцією України та Конвенцією, а також мають процедурний характер. В інших випадках (зокрема, й у випадку оскарження невнесення відомостей до ЄРДР) особі має надаватися право на оскарження відповідної ухвали слідчого судді, оскільки забезпечення контролю судової влади усіх дій та рішень у кримінальному провадженні, які так чи інакше обмежують права та законні інтереси особи, має суттєве значення для ефективності всієї системи кримінальної юстиції та відповідності законодавства України європейським стандартам. У протилежному разі у випадку відмови у задоволенні скарги на бездіяльність, що полягає у невнесенні відомостей до ЄРДР, доступ особи до правосуддя виявляється обмеженим рішенням суду лише однієї інстанції, піддати сумніву законність та обґрунтованість якого немає можливості. А відтак, на наш погляд, створюється загроза обмеження права на справедливий суд, що вважається недопустимим.

Однією з особливостей кримінального провадження є те, що доступ до правосуддя забезпечується насамперед на етапі початку досудового розслідування, оскільки ця стадія кримінального провадження є обов'язковою в усіх видах кримінальних проваджень і завжди передує провадженню в суді першої інстанції. Згідно з передбаченим КПК порядком досудове розслідування починається лише за умови внесення відомостей до ЄРДР. Невнесення цих відомостей унеможливило початок досудового розслідування, а тому є

нездоланною перешкодою для заінтересованої особи отримати доступ до правосуддя і захистити у такий спосіб порушені, на її думку, інтереси.

Заборонивши оскарження до суду апеляційної інстанції ухвали слідчого судді за результатами розгляду скарги на бездіяльність, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, законодавець, на наш погляд, допустив непропорційність між поставленою метою та вжитими для її досягнення заходами, що створює загрозу порушення сутнісного змісту фундаментального права кожного на справедливий суд.

Проведене дослідження дозволяє сформулювати певні **висновки** стосовно заявленої проблематики.

1. Судовий контроль за дотриманням прав і свобод людини під час досудового розслідування на його початковому етапі, як свідчить шестирічний досвід застосування КПК України, є ефективним механізмом судового захисту в кримінальному провадженні. Проте кримінальним процесуальним законом має бути передбачено можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, що полягає у невнесенні до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, і, відповідно, апеляційного перегляду такої ухвали, оскільки вона перешкоджає доступу особи до правосуддя, чим, власне, зумовлюється її виняткове значення в аспекті захисту прав і свобод людини.

2. Стосовно інших засобів захисту прав особи, які завдано шкоду діянням, що містить ознаки кримінального правопорушення, зазначимо, що відсутність нормативної можливості ініціювати відомчий контроль або прокурорський нагляд певним чином компенсується можливістю звернення до Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (п. 1 ч. 1 ст. 16 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»). Проте перевірка заяви про кримінальне правопорушення має здійснюватися винятково в порядку кримінального провадження, початок якого пов'язано лише з внесенням відомостей до ЄРДР.

3. Впровадження зазначеного механізму апеляційного перегляду ухвали слідчого судді про відмову в задоволенні скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, що полягає у невнесенні до ЄРДР відомостей про кримінальне правопорушення, не може розглядатися як розширення предмета судового контролю під час досудового розслідування. Адже унормування апеляційного перегляду ухвали слідчого судді в цьому випадку являє собою додаткову гарантію забезпечення в кримінальному провадженні доступу особи до правосуддя, що імпліцитно закріплено як компонента права на справедливий суд.

Перелік літератури:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 червня 2016 р. № 1401-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19> (дата звернення: 01.03.2019).

2. Пояснювальна записка від 26 січня 2016 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 01.03.2019).

3. Справа «Бруала Гомес де ла Торре проти Іспанії» (заява № 155/1996/774/975) = [Case of Brualla Gomez de la Torre v. Spain]: рішення Європ. Суду з прав людини від 19 грудня 1997 р. HUDOC: database / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22CASE%20OF%20BRUALLA%20G%20M%20E%20LA%20TORRE%20v.%20SPAIN%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRAND%20CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-58127%22%5D%7D> (дата звернення: 01.03.2019).

4. Справа «Мельник проти України» (заява 72286/01) = [Case of Melnyk v. Ukraine]: рішення Європ. Суду з прав людини від 28 березня 2006 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 41, ст. 2789.

5. Справа «Ейрі проти Ірландії» (заява № 6289/73) = [Case of Airey v. Ireland]: рішення Європ. Суду з прав людини від 9 жовтня 1979 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332 (дата звернення: 01.03.2019).

6. Справа «Делкур проти Бельгії» (заява № 2689/65) = [Case of Delcourt v. Belgium]: рішення Європ. Суду з прав людини від 17 січня 1970 р. HUDOC: database / European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Delcourt%20v.%20Belgium%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRAND%20CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-58127%22%5D%7D>

entcollectionid2»: [«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»,»itemid»: [«001–57467»]]} (дата звернення: 01.03.2019).

7. Справа «Хофман проти Німеччини» (заява 34045/96) = [Case of Hoffmann v. Germany]: рішення Європ. Суду з прав людини від 11 жовтня 2001. HUDOC: database / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus# {«fulltext»: \[«CASE%20OF%20HOFFMANN%20V.%20GERMANY%22»\],»documentcollectionid2»: \[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»,»itemid»: \[«001–59719»\]\]} \(дата звернення: 01.03.2019\).](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22CASE%20OF%20HOFFMANN%20V.%20GERMANY%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-59719%22%5D%7D)

8. Справа «Екбатані проти Швеції» (заява № 10563/83) = [Case of Ekbatani v. Sweden]: рішення Європ. Суду з прав людини від 20 червня 1983 р. HUDOC: database / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus# {«fulltext»: \[«Ekbatani»\],»documentcollectionid2»: \[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»,»itemid»: \[«001–57477»\]\]} \(дата звернення: 01.03.2019\).](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Ekbatani%22%5D%2C%22documentcollectionid2%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-57477%22%5D%7D)

9. Узагальнення про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування: лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.01.2017. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html (дата звернення: 01.03.2019).

10. Ухвала Апеляційного суду Миколаївської області від 4 вересня 2018 р., справа № 467/731/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76219355> (дата звернення: 01.03.2019).

11. Ухвала Апеляційного суду Вінницької області від 15 червня 2017 р., справа № 140/1011/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67162551> (дата звернення: 01.03.2019).

12. Ухвала Верховного Суду від 12 червня 2018 р., справа № 761/16817/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74660046> (дата звернення: 01.03.2019); ухвала Верховного Суду від 11 червня 2018 р., справа № 711/1923/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74630404> (дата звернення: 01.03.2019).

13. Справа «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» (заява від 8225/78) = [Case of Ashingdane v. The United Kingdom]: рішення Європ. Суду з прав людини від 28 травня 1985 р. HUDOC: database / European Court of Human Rights. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng# {«itemid»: \[«001–113041»\]} \(дата звернення: 01.03.2019\).](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-113041%22%5D%7D)

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо

відповідності Конституції України (конституційності) положень ч. 2 ст. 171–2 Кодексу адміністративного судочинства України: від 8 квітня 2015 р. № 3-рп/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710–15> (дата звернення: 01.03.2019).

15. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України): від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710–09> (дата звернення: 01.03.2019).

16. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду): від 27 січня 2010 року N 3-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710–10> (дата звернення: 01.03.2019).

Транслітерація переліку літератури

1. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosudiva): Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1401-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401–19>.

2. Poiasniuvalna zapyska vid 26.01.2016 r. do projektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosudiva)» vid 02.06.2016 r. № 1401-VIII. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.

3. Sprava «Brual Homes de la Torre proty Ispanii» (zaiava № 155/1996/774/975): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 19 hrudnia 1997 r. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus# {«fulltext»: \[“«CASE%20OF%20BRUALLA%20GÓMEZ%20DE%20LA%20TORRE%20v.%20SPAIN\”\]»},documentcollection id2»: \[«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»\],»itemid»: \[«001–58127»\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus# {«fulltext»: [“«CASE%20OF%20BRUALLA%20GÓMEZ%20DE%20LA%20TORRE%20v.%20SPAIN\”]»},documentcollection id2»: [«GRANDCHAMBER»,»CHAMBER»],»itemid»: [«001–58127»]}).

4. Sprava «Melnyk proty Ukrainy» (zaiava 72286/01): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 28 bereznia 2006 r. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2006. № 41, Stor. 278, St. 2789.

5. Sprava «Eiri proty Irlandii» (zaiava №6289/73): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 9 zhovtnia 1979 r. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_332.

6. Sprava «Delkur proty Belhii» (zaiava №2689/65): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 17 sichnia 1970 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Delcourt%20v.%20Belgium%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-57467%22%5D%7D>.

7. Sprava «Khofman proty Nimechchyny» (zaiava 34045/96): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 11 zhovtnia 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22CASE%20OF%20HOFFMANN%20v.%20GERMANY%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-59719%22%5D%7D>.

8. Sprava «Ekbatani proty Shvetsii» (zaiava №10563/83): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 20 chervnia 1983 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus#%7B%22fulltext%22%3A%5B%5C%22Ekbatani%22%5D%2C%22documentcollectionid%22%3A%5B%5C%22GRANDCHAMBER%22%2C%22CHAMBER%22%5D%2C%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-57477%22%5D%7D>.

9. Uzahalnennia pro praktyku rozghliadu skarh na rishennia, dii chy bezdiialnist orhaniv dosudovoho rozsliduvannia chy prokurora pid chas dosudovoho rozsliduvannia: lyst Vysshchoho spetsializovanoho sudu z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 12.01.2017. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html.

10. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Mykolaivskoi oblasti vid 4 veresnia 2018 r., sprava №467/731/18. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76219355>.

11. Ukhvala Apeliatsiinoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 15 chervnia 2017 r., sprava №140/1011/17. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67162551>.

12. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 12 chervnia 2018 r., sprava №761/16817/18. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74660046>. Ukhvala Verkhovnoho Sudu vid 11 chervnia 2018 r., sprava №711/1923/18. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74630404>.

13. Sprava «Ashynhdein proty Spoluchеноho Korolivstva» (zaiava vid 8225/78): rishennia Yevrop. Sudu z prav liudyny vid 28 travnia 1985 r. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%5B%5C%22001-113041%22%5D%7D>.

14. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinim podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen ch. 2

st. 171–2 Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: vid 8 kvitnia 2015 r. № 3-рp/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710–15>.

15. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinymy podanniamy Prezydenta Ukrainy ta 48 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen zakoniv Ukrainy «Pro vybory Prezydenta Ukrainy», «Pro Derzhavnyi reiestr vybortsiv», «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezydenta Ukrainy» ta Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy (sprava pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vyboriv Prezydenta Ukrainy): vid 19 zhovtnia 2009 roku № 26-рp/2009. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v026p710–09>.

16. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam hromadianyna Zaichenka Volodymyra Heorhiiovycha shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia punktu 18 chastyny pershoi statti 293 Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy u vzaiemozviazku zi statteiu 129 Konstytutsii Ukrainy (pro apeliatsiine oskarzhennia ukhval sudu): vid 27 sichnia 2010 roku N 3-рp/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710–10>.

Шило О. Г., Верхогляд-Герасименко О. В., Марочкін О. І. До питання якості кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок апеляційного оскарження ухвал слідчого судді

Стаття присвячена дослідженню нормативного змісту засади судочинства, передбаченої п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України – «забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення» в аспекті її реалізації при отриманні судового захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження під час досудового розслідування. А саме, розглядається питання щодо можливості апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, що постановляється за результатами розгляду скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви про вчинення кримінального правопорушення. Наводяться правові позиції Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України стосовно судового захисту прав, свобод і законних інтересів осіб. Викладаються основні тенденції вітчизняної судової практики розгляду скарг на бездіяльність органів досудового розслідування, а також апеляційного та касаційного оскарження ухвал слідчого судді за результатами їх розгляду.

Аналізується проблема достатності засобів судового контролю за додержанням прав і свобод людини при допущенні бездіяльності слідчого, прокурора, яка полягає у невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення

до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви і повідомлення про кримінальне правопорушення. З огляду на заявлену проблематику досліджується якість кримінального процесуального законодавства, що регулює порядок апеляційного оскарження ухвал слідчого судді. Зроблено висновок про те, що законодавче обмеження можливості апеляційного оскарження зазначеної ухвали слідчого судді не відповідає Конституції України та європейським стандартам судочинства. На підставі проведеного дослідження доводиться, що кримінальним процесуальним законом має бути передбачено можливість апеляційного оскарження ухвали слідчого судді про відмову у задоволенні скарги на бездіяльність слідчого, прокурора, що полягає у невнесенні до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про кримінальне правопорушення, і, відповідно, апеляційного перегляду такої ухвали, оскільки вона перешикоджає доступу особи до правосуддя, чим, власне, обумовлюється її виняткове значення в аспекті захисту прав і свобод людини.

Ключові слова: оскарження бездіяльності слідчого, прокурора під час досудового розслідування; судовий контроль; забезпечення права на оскарження бездіяльності слідчого, прокурора; невнесення відомостей до ЄРДР.

Шило О. Г., Верхогляд-Герасименко Е. В., Марочкин А. И. К вопросу о качестве уголовного процессуального законодательства, регулирующего порядок апелляционного обжалования определенных следственного судьи

Статья посвящена исследованию нормативного содержания принципа судопроизводства, предусмотренного п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституции Украины – «обеспечение права на апелляционный пересмотр дела и в определенных законом случаях – на кассационное обжалование судебного решения» в аспекте его реализации при получении судебной защиты прав, свобод и законных интересов участников уголовного судопроизводства в ходе досудебного расследования. В частности, рассматривается вопрос о возможности апелляционного обжалования определений следственного судьи, которое выносится по результатам рассмотрения жалобы на бездействие следователя, прокурора, которое заключается в невнесении сведений об уголовном правонарушении в Единый реестр досудебных расследований после получения заявления о совершении уголовного правонарушения. Приводятся правовые позиции Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины о судебной защите прав, свобод и законных интересов человека. Излагаются основные тенденции отечественной судебной практики рассмотрения жалоб на бездействие органов досудебного расследования, а также апелляционного и кассационного обжалования определений следственного судьи по результатам их рассмотрения.

Анализируется проблема достаточности средств судебного контроля за соблюдением прав и свобод человека при допущении бездействия следователем, прокурором, которое заключается в невнесении сведений об уголовном правонарушении в Единый реестр досудебных расследований после получения заявления и сообщения об уголовном правонарушении. Учитывая заявленную проблематику, исследуется качество уголовного процессуального законодательства, регулирующего порядок апелляционного обжалования определений следственного судьи. Сделан вывод о том, что законодательное ограничение возможности апелляци-

онного обжалования указанного определения следственного судьбы не соответствует Конституции Украины и европейским стандартам судопроизводства. На основании проведенного исследования доказываем, что уголовным процессуальным законом должна быть предусмотрена возможность апелляционного обжалования определения следственного судьбы об отказе в удовлетворении жалобы на бездействие следователя, прокурора, которое заключается в невнесении в Единый реестр досудебных расследований сведений об уголовном правонарушении, и, соответственно, апелляционного пересмотра такого решения, поскольку оно препятствует доступу лица к правосудию, чем, собственно, объясняется ее исключительное значение в аспекте защиты прав и свобод человека.

Ключевые слова: обжалование бездействия следователя, прокурора во время досудебного расследования; судебный контроль; обеспечение права на обжалование бездействия следователя, прокурора; невнесение сведений в ЕРДР.

SHYLO O. G., VERKHOGLIAD-HERASYMENKO O. V., MAROCHKIN O. I.
On the issue of the quality of criminal procedural legislation that regulates the procedure for appealing the decisions of the investigating judge

The article is dedicated to the study of normative content of the principles of legal proceedings, stipulated in clause 8, part 2 of Art. 129 of the Constitution of Ukraine – «ensuring the right to appeal the case and in cases determined by law – to a cassation appeal of a court decision» in the aspect of its implementation in obtaining judicial protection of the rights, freedoms and legitimate interests of participants in criminal proceedings during pre-trial investigation. Namely, the question is considered concerning the possibility of an appeal against the decision of the investigating judge, which is decided on the results of consideration of the complaint about the inaction of the investigator, the prosecutor, that consists in non-submission of information about a criminal offense to the Unified Register of Pre-trial Investigations after receiving a statement on the commission of a criminal offense. The legal positions of the European Court of Human Rights and the Constitutional Court of Ukraine regarding judicial protection of the rights, freedoms and legitimate interests of individuals are presented. The main tendencies of the domestic judicial practice in dealing with complaints about inaction of the bodies of pre-trial investigation, as well as appeals and cassation appeals against the decisions of the investigating judge are presented in accordance with the results of their consideration.

The problem of the sufficiency of means of judicial control over the observance of human rights and freedoms is analyzed in case of inactivity of the investigator, the prosecutor, which consists in non-submission of information about a criminal offense to the Unified Register of Pre-trial Investigations after receipt of the application and notification of a criminal offense. Taking into account the stated issues, the quality of criminal procedural legislation, which regulates the procedure for appealing the decisions of the investigating judge, is studied. It has been concluded that the legislative limitation of the possibility of appealing against the said decision of the investigating judge does not comply with the Constitution of Ukraine and European standards of justice. On the basis of the executed study, it is proved that the criminal procedural law should provide for the possibility of appeal against the decision of the investigating judge

on the refusal to satisfy the complaint about the inaction of the investigator, the prosecutor, which consists in non- submission of information about a criminal offense to the Unified Register of Pre-trial Investigations, and, accordingly, an appeal review of such decision, since it impedes the access of a person to justice, that, in fact, stipulates its exceptional importance in terms of protecting the rights and freedoms of people.

Key words: *appeal of inaction of the investigator, prosecutor during pre-trial investigation; judicial control; provision of the right to appeal the inaction of the investigator, the prosecutor; non-submission of information to the Unified Register of Pre-trial Investigations.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПРН України (протокол № 1 від 01.03.2019 р.)

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.843

DOI: 10.31359/2079-6242-2019-37-120

ДОСВІД ДЕЯКИХ КРАЇН ІЗ ПІДГОТОВКИ ЗАСУДЖЕНИХ ДО ЗВІЛЬНЕННЯ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Білоус К. С., аспірант сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Під час відбування покарання у виді позбавлення волі особистість засудженого зазнає значних змін, у результаті яких змінюються її цінності та хід життя. Засуджений після закінчення строку відбування покарання потрапляє у суспільство, де він має дотримуватися закону, проте через труднощі у соціальній адаптації, низку негативних наслідків (розрив соціально корисних зв'язків із родичами, знайомими, трудовим колективом і т. д.) не завжди може йому слідувати. У зв'язку з цим важливо, на якому етапі та як проходить соціальна адаптація, які методи використовуються при її проведенні.

На сьогодні у кримінально-виконавчій політиці нашої держави не повною мірою проводиться робота із засудженими, спрямована на позитивну соціальну адаптацію, у зв'язку з чим необхідно якісне реформування кримінально-виконавчої системи, що неможливо зробити без урахування позитивного досвіду зарубіжних країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями підготовки засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення

волі, до звільнення, їх соціальної адаптації, проблемами ресоціалізації у цілому займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як К. А. Автухов, В. І. Борисов, О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. І. Гуськов, Т. В. Журавель, В. О. Корчинський, О. В. Лисодєд, А. С. Міхлін, А. Х. Степанюк, С. Я. Фаренюк, В. М. Хомич, І. В. Шмаров, І. С. Яковець та ін. Попри достатню кількість звернень науковців до питання ресоціалізації та соціальної адаптації засуджених, недостатньо висвітленими залишаються саме питання підготовки засуджених до звільнення.

Метою статті є виокремлення проблем, що перешкоджають успішному поверненню засудженого в звичайні умови життя суспільства, аналіз зарубіжного досвіду вирішення проблем, які постають під час підготовки засуджених до звільнення, та на підставі цього – окреслення напрямів удосконалення вітчизняного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Процес підготовки засуджених до звільнення за Кримінально-виконавчим кодексом України розпочинається за 60 днів до планованого звільнення. Проте, на нашу думку, фундамент соціальної адаптації має закладатися із самого першого дня перебування засудженого у виправній установі. Перебування в місцях позбавлення волі повинно сприяти поверненню засудженого в суспільство як законослухняного, суспільно корисного громадянина. Підготовка та успішне повернення засудженого в звичайні умови життя суспільства є єдиним показником ефективності роботи виправних установ, що характеризує значиму суспільну спрямованість їх діяльності.

Ефективною буде така організація процесу підготовки засуджених до звільнення, що знімає якомога більше проблем постпенітенціарного характеру. На думку російської вченої О. М. Єжової, такі проблеми можна розділити на дві групи – зовнішні (об’єктивні) та внутрішні (суб’єктивні).

До зовнішніх причин можна віднести:

- відсутність житла і прописки;
- проблеми із працевлаштуванням (недостатній вибір робочих місць і небажання роботодавців приймати на роботу людей, які мають судимість);

- відсутність коштів для існування (низька оплата за низько кваліфіковану працю);
- вплив представників кримінального суспільства на засудженого і прагнення зберегти цей вплив після звільнення;
- відсутність злагодженої взаємодії у роботі виправних установ, органів пробації, центрів зайнятості та недержавних громадських організацій.

До групи факторів, що ускладнюють ресоціалізацію засуджених, можна віднести і те, що адміністративний нагляд за засудженими після звільнення здійснюється лише за умови умовно-дострокового звільнення, а за засудженими, які повністю відбули призначений судом термін та які, як правило, мають низький рівень правової свідомості, нагляду немає, що створює додатковий ризик рецидиву.

До внутрішніх причин належать:

- відсутність спеціальності та освітнього рівня, необхідних відповідно до вимог сучасного суспільства для отримання високооплачуваної роботи;
- відсутність досвіду законного працевлаштування або невдачі при спробах влаштуватися на роботу;
- проблеми зі здоров'ям, включаючи різні види залежностей та психічних відхилень (майже третина засуджених потребує не лише допомоги психолога, адже частині з них необхідна психіатрична допомога);
- розрив соціальних зв'язків засудженого із зовнішнім світом (відсутність сім'ї, друзів, родичів або їх втрата);
- втрата умінь та навичок орієнтуватися в мінливому світі;
- відсутність знань про ті процеси, що відбуваються в суспільстві, та якості, уміння і навички, що необхідні людині для успішної адаптації до соціуму, в якому вона буде жити;
- зміна мотиваційно-ціннісної сфери особистості засудженого під впливом кримінальної субкультури;
- негативний досвід, пов'язаний із насильством або соціальною ізоляцією [1, с. 132, 133].

Цікавою є практика іноземних держав, що пов'язана з нейтралізацією чинників, які перешкоджають успішній ресоціалізації засуджених.

Право на працю. У більшості країн Європи праця засуджених є обов'язковою та входить до переліку оціночних критеріїв виконання індивідуальної програми виправлення. Так, у ст. 41 Закону ФРН «Про виконання покарань у виді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки» від 16 березня 1976 р. зазначено:

«1) Засуджені зобов'язані виконувати роботу, призначену їм з урахуванням їх спеціальності, працездатності та стану здоров'я. Засуджені за своєю згодою або без такої можуть залучатися до виконання господарських робіт на території установи. Тривалість таких робіт не повинна перевищувати трьох місяців на рік;

2) Правила, встановлені в п. 1 цієї статті, не поширюються на засуджених понад 65 років, а також на вагітних та годуючих матерів.

3) Залучення до заходів, указаних в п. 3 ст. 37 цього Закону (професійна підготовка та навчання), здійснюється за згодою засудженого» [2].

Аналогічним способом вирішується питання залучення засуджених до праці в законодавстві Федеративної Республіки Австрія. У ст. 44 Закону «Про виконання покарань у виді позбавлення волі та інших заходів, пов'язаних з позбавленням волі» від 26 березня 1969 р., говориться про те, що:

«1) Кожен працездатний засуджений зобов'язаний працювати.

2) Засуджені, які зобов'язані працювати, повинні виконувати надану їм роботу. Забороняється використовувати працю засуджених на роботах, пов'язаних з небезпекою для їх життя або спричинення іншої шкоди» [3, с. 9].

Засуджені, які не мають професії, здобувають її в установі. Свідомство про здобуття професії оформлюють таким чином, щоб не можливо було дізнатися, що вона отримана в місцях позбавлення волі. Виробнича діяльність установ виконання покарань не оподатковується. Дохід від праці засуджених надходить до Федерації [4].

Працевлаштування. Вирішення питань із працевлаштуванням також має свої особливості. У Швейцарії для того, щоб підвищити шанси засудженого на ринку праці після звільнення, на базі тюрем та колоній створюється не одне моновиробництво, а велика кількість майстерень, які податком частково не обкладаються. У таких май-

стернях засуджені мають можливість обрати цікаву для них роботу, а також оволодіти новими професіями, які виявляться вельми корисними після звільнення, або будуть затребувані в суспільстві [5, с. 8].

У Великій Британії діє кампанія з працевлаштування під назвою «See Potential», яка підтримується роботодавцями всіх галузей промисловості з метою демонстрації переваг, що отримує бізнес, наймаючи на роботу людей з різних верств населення, серед яких можуть бути безробітні, колишні в'язні, бездомні, наркомани, які проходять відновну терапію та деякі військові ветерани. Кампанія спрямована на те, щоб кинути виклик негативному сприйняттю та ставленню до кандидатів усіх цих груп та заохочення роботодавців до їх прийому. На прикладі реальних історій працевлаштування у великих компаніях, демонструючи особисті, соціальні та ділові переваги надання людям шансів у світі праці, «See Potential» таким чином показує іншим підприємствам, чому такий набір персоналу того вартий, для того щоб вони передивились свої методи найму людей та розширили потік своїх талантів.

Послами зазначеної програми є відомі британські підприємці, такі як Р. Бренсон, Д. Мейден та С. Коуелл, а взагалі програму підтримують понад сто роботодавців, серед яких відомі бренди Tesco, Marks & Spencer, Costa Coffee, National Grid, BAE Systems, Eversheds, Admiral, Fujitsu, Marriott, Carillion, Hyundai, Virgin and EY, а також зростаюча кількість малих та середніх підприємств [6].

Компанія «Вох» для того, аби надати колишнім в'язням другий шанс, прийняла рішення про видалення з бланку заяви про прийняття на роботу пункту про наявність судимості з метою забезпечення їм рівних можливостей при прийнятті на роботу. Подібне рішення прийняла і компанія «Virgin», яка в заяву про прийняття на роботу включила пункт про те, що компанія не має нічого проти осіб із судимістю та навпаки, готова всілякими способами їм допомагати.

Статистика свідчить, що працівники, які набираються з різних верств населення, демонструють менший рівень плинності кадрів. Наприклад, компанія «Ginsters» завдяки такому підходу скоротила плинність серед своїх співробітників на 50% [7, с. 29].

У компаніях «Pret a Manger», «Sainsbury's» and «Virgin» серед 173 співробітників, які були колишніми в'язнями, рівень повторного вчинення кримінальних правопорушень складає менше 5% порівняно із загальним показником, який складає 2/3 від усіх дорослих, звільнених із в'язниць.

Р. Бренсон – засновник корпорації «Virgin Group», говорить, що досвід його компанії показує, що люди із тюрми, якщо їх правильно відібрати, виявляться такими ж надійними, як і новобранці, що приїхали з інших країн, лише їх особистість має значення. Демонструючи досвід працевлаштування колишніх в'язнів у своїй компанії, Р. Бренсон рекомендує сотням директорів компаній брати на роботу цю категорію осіб [8].

Освіта. Закон ФРН «Про виконання покарань у виді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки» зобов'язує засуджених, котрі не закінчили основну школу, відвідувати відповідні заняття у спеціальній школі. Параграф 67 передбачає також, що засуджений має право відвідувати в робочий час заняття, курси підвищення кваліфікації, навчатися заочно і брати участь в інших освітніх заходах. Засуджені можуть отримати і вищу освіту. Для цього всі охочі, хто має право на вступ до ВНЗ, відбувають покарання в тюрмі закритого типу Гельдерн і навчаються заочно в університеті м. Хагена. У 1996 р. на базі цієї тюрми створено експериментальний телеколедж, який у повному обсязі готує засуджених до отримання атестата професійної вищої школи. Професійна освіта засуджених організовується спільними зусиллями адміністрації тюрем, федеральних комітетів із праці і вільними німецькими профспілками та орієнтується на потреби вільного ринку робочої сили. При цьому адміністрація тюрем у першу чергу відкритого типу, планує закінчення професійного навчання таким чином, щоб воно збіглося із закінченням строку покарання, надаючи засудженому можливості відразу після звільнення нормально включитися в життя суспільства [9, с. 143].

Заслуговує на особливу увагу також досвід Великої Британії, яка орієнтована на повну освітню адаптацію. Кожен засуджений у Великій Британії має право отримати освіту; в усіх тюрмах роз-

роблені освітні програми вечірніх занять та створені умови для отримання професійної освіти. В умовах кримінально-виконавчої системи діють загальнодержавні програми з ліквідації безробіття (для профілактичних цілей). Відповідно до них безробітним надається можливість набути професійних навичок. Для молоді, вагітних жінок, інвалідів та інших категорій громадян існують окремі програми та курси, тобто робота з ними ведеться за індивідуальними програмами.

Для нашої держави цей досвід може бути корисним, оскільки у сучасних умовах для багатьох звільнених на волю проблема їх працевлаштування практично є нерозв'язаною. На думку працівників служби зайнятості населення, на працевлаштування після звільнення з місць позбавлення волі можуть розраховувати лише особи, які мають високу кваліфікацію та великий трудовий стаж безперервної роботи за фахом [10, с. 287]. Саме тому, на нашу думку, стимулювання необхідності отримання освіти та забезпечення засуджених профільними робочими місцями сприятимуть у подальшому успішній соціальній адаптації.

Житло. Проблема забезпечення житлом у зарубіжних країнах вирішується по-різному. Так, у Республіці Азербайджан згідно із п. 2 ст. 10 Закону «Про соціальну адаптацію осіб, звільнених від покарання в пенітенціарних закладах» № 353-III від 31 травня 2007 р. особи, звільнені від відбування покарання, які не мають жилої площі, забезпечуються тимчасовим місцем проживання на строк, що не перевищує строку соціальної адаптації, який відповідно до п. 1 ст. 8 цього самого Закону складає один рік та може бути продовжений у виняткових випадках ще на один рік [11].

У Федеративній Республіці Німеччина згідно із Законом «Про виконання покарання у вигляді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки, що виражаються в позбавленні волі» у засуджених, які не мають власного житла, після звільнення з місць позбавлення волі є можливість жити в перехідному будинку (строк проживання не перевищує 18 місяців). Для чоловіків та жінок, яким не вистачило місця у перехідному будинку, знімаються квартири [12, с. 18].

В Японії також законом «Про постпенітенціарну опіку» закріплено функціонування гуртожитків, у яких засудженим надається можливість тимчасового проживання [13, с. 2].

Висновки. Підсумовуючи досвід зарубіжних країн із ресоціалізації засуджених, можна зробити такі висновки, що можуть бути використані у нашій країні:

1. *Право на працю.* Праця є одним із основних засобів впливу на засудженого, тому ефективне працевикористання засуджених дає можливість, з одного боку, забезпечити порівняно високий рівень покриття витрат на їх тримання, а з другого – за допомогою праці досягти таких позитивних змін в особистості, які сприяють засудженому свідомо відновлювати соціальний статус, повернутися до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві, що є об'єктивно більш значимою метою, ніж трудове та ресурсне забезпечення потреб держави. Праця повинна бути забезпечена в обсягах, достатніх для того, щоб засуджені були активно зайняті впродовж нормального робочого дня. Крім того, праця виконує функцію самозабезпечення. Тобто засуджений, працюючи, забезпечує своє існування в установі та оплачує ті послуги, які йому надаються.

2. *Працевлаштування.* Необхідно забезпечити засуджених профільними робочими місцями для закріплення професійних навиків, отриманих у місцях позбавлення волі. Згідно із Законом України «Про зайнятість населення» (п. 1, ст. 14) особи, звільнені з місць позбавлення волі мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню. Незважаючи на те, що служба зайнятості населення проводить певну роботу як на стадії підготовки засуджених до звільнення, так і після звільнення з місць позбавлення волі, моніторинг показує, що більшість засуджених не планують звертатися до центрів зайнятості, припускаючи отримати допомогу із працевлаштування від знайомих і друзів, або зайнятися пошуком роботи самостійно. На наш погляд, така ситуація складається через відсутність детального регламентування питання щодо взаємодії регіональних служб зайнятості населення з установами виконання покарань. Тому на законодавчому рівні слід вирішити питання про встановлення квот для працевлаштування на роботу осіб, звільнених з місць по-

збавлення волі, та встановлення системи пілґ для підприємств різних форм власності.

3. *Освіта*. Отримання освіти засудженим має стати обов'язковим пунктом виправної роботи з ним. Зокрема, спектр професій, можливих для отримання засудженим, не має бути вузьким, оскільки, на нашу думку, засуджених потрібно навчати саме тим професіям, які є для них цікавими. Це здатне збільшити ймовірність успішної адаптації у суспільстві після звільнення.

4. *Житло*. Зі змісту чинного законодавства випливає, що засуджені, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, повертаються до житлових приміщень, у яких проживали до арешту і які зберігаються за ними (ст. 71 Житлового кодексу України). Проте у значній кількості випадків звільнені не мають місця проживання, що спричинює потребу у вирішенні питання забезпечення таких осіб житлом. У такому випадку позитивний досвід зарубіжних країн із функціонування «перехідних будинків для засуджених» буде доречним. В Україні в деяких регіонах такі проекти реалізуються, проте загальнодержавного масштабу ще не набули.

Перелік літератури

1. Ежова О. Н. Зарубежный опыт организации процесса ресоциализации осужденных к лишению свободы. *Юридический вестник Самарского университета*. 2018. Т. 4. С. 132–137.

2. Закон ФРН «Про виконання покарань у виді позбавлення волі і заходи виправлення та безпеки» від 16 березня 1976 року. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/> (дата звернення: 06.02.2019).

3. Дотгер-Шиллер К. Тюремная Система Австрии. Социальные и правовые проблемы зарубежной пенитенциарной науки и практики. *Социальные и правовые проблемы зарубежной пенитенциарной науки и практики: материалы междунар. науч.-практ. конф.; НИИ УИС Минюста России*. Москва. 2004. С. 9–14.

4. Офіційний сайт ДКВС України. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index> (дата звернення: 06.02.2019).

5. Некрасов В. Н. Отдельные аспекты изучения зарубежного опыта пенитенциарной деятельности. *Научно-практический электронный журнал Аллея Науки*. 2016. №4. URL: https://elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage

=https%3A%2F%2FelibRARY%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D27808362 (дата звернення: 06.02.2019).

6. Офіційний сайт Кабінету Міністрів Великої Британії. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/see-potential-case-studies-and-employer-information-pack/see-potential-employer-information-pack> (дата звернення: 06.02.2019).

7. The Hardman Directory: realising potential. URL: <http://hub.unlock.org.uk/wp-content/uploads/Hardman-Directory-2018-19-for-printing.pdf> (дата звернення: 06.02.2019).

8. Richard Branson champions employment of ex-offenders. URL: <https://www.theguardian.com/society/2011/nov/15/richard-branson-champions-employment-ex-offenders> (дата звернення: 06.02.2019).

9. Сюр С. В. Зарубіжний досвід отримання освіти засудженими: порівняльний аналіз. *Вісник Академії митної служби України. Серія: Право*. 2010. № 1. С. 143–147.

10. Жук О. М. Особливості підготовки та порядок звільнення жінок з установ виконання покарань. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 4. С. 287–290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_70 (дата звернення: 06.02.2019).

11. Закон Азербайджанської Республіки «Про соціальну адаптацію осіб, звільнених від покарання в пенітенціарних закладах» № 353-III від 31 травня 2007 р. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/89956/103455/F166849140/AZE89956.pdf> (дата звернення: 06.02.2019).

12. Андреев Н. А. Ресоциализация осужденных в пенитенциарных учреждениях ФРГ (социально-психологический аспект): учеб. пособ. Москва: «Права человека». 2001. 182 с.

13. Мокшаков М. Г. Актуальные вопросы помощи осужденным в постпенитенциарной адаптации. *Наука. Мысль: электронный периодический журнал. Серія: Юридические науки*. 2015. № 5. С. 1–4.

Транслітерація переліку літератури

1. Yezhova, O. N. (2018). Zarubezhnyiy opyt organizatsii protsessa resotsializatsii osuzhdennyih k lisheniyu svobodyi. *Yuridicheskiy vestnik Samarskogo universiteta – Legal Bulletin of Samara University, Vol. 4, 132–137* [in Russian].

2. Pro vikonannya pokaran u vidi pozbavlennya voli I zahodi vipravlennya ta bezpeki: Zakon FRN vid 16 bereznya 1976 roku. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/> [in Ukrainian].

3. Dotter-Shiller, K. (2004). Tyuremnaya Sistema Avstrii. Sotsialnyie i pravovyie problemy zarubezhnoy penitentsiarnoy nauki i praktiki. *Sotsialnyie i pravovyie problemy zarubezhnoy penitentsiarnoy nauki i praktiki: proceedings of the Scientific and Practical Conference*. Moskva: NII UIS Minyusta Rossii, 9–14 [in Russian].
4. Ofitsiyinyi sayt DKVS Ukrayini. URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/index>
5. Nekrasov, V. N. (2016). Otdelnyie aspektyi izucheniya zarubezhnogo opyta penitentsiarnoy deyatelnosti. *Nauchno-prakticheskiy elektronnyiy zhurnal Alleya Nauki – Scientific-practical electronic journal Alley of Science, issue 4*. URL: https://elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage=https://elibrary.ru/item.asp?id=27808362 [in Russian].
6. Ofitsiyinyi sayt Kabinetu Ministriv Velikoyi Britaniyi. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/see-potential-case-studies-and-employer-information-pack/see-potential-employer-information-pack> [in Ukrainian].
7. The Hardman Directory: realising potential. URL: <http://hub.unlock.org.uk/wp-content/uploads/Hardman-Directory-2018-19-for-printing.pdf>.
8. Richard Branson champions employment of ex-offenders. URL: <https://www.theguardian.com/society/2011/nov/15/richard-branson-champions-employment-ex-offenders>.
9. Syur, S. V. (2010). ZarubIzhniy dosvId otrimannya osvIti zasudzhenni: porIvnyalniy analIz. *Visnik Akademiyi mitnoyi sluzhbi Ukrayini, Ser.: Pravo – News of Academic Service of Ukraine. Ser.: Right, issue 1, 143–147* [in Ukrainian].
10. Zhuk, O. M. (2013). Osoblivosti pidgotovki ta poryadok zvilnennya zhinok z ustanov vikonannya pokaran. *Chasopis Kiyivskogo universitetu prava – Chasopys Kyiv University Law, issue 4, 287–290*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2013_4_70 [in Ukrainian].
11. Pro sotsialnu adaptatsiyu osib, zvilnenih vid pokarannya v penitentsiarnih zakladah: Zakon Azerbaydzhanskoyi Respubliki vid 31 travnya 2007 roku № 353-IIIIG. URL: <http://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/89956/103455/F166849140/AZE89956.pdf> [in Ukrainian].
12. Andreev, N. A. (2001). Resotsializatsiya osuzhdennyih v penitentsiarnyih uchrezhdeniyah FRG (sotsialno-psihologicheskii aspekt). Moskva: Prava cheloveka [in Russian].
13. Mokshakov, M. G. (2015). Aktualnyie voprosy pomoschi osuzhdennyim v postpenitentsiarnoy adaptatsii. *Nauka. Myisl: elektronnyiy periodicheskiy zhurnal, Ser.: Yuridicheskie nauki – Science. Thought: electronic periodical journal. Ser.: Jurisprudence, issue 5, 1–4* [in Russian].

Білоус К. С. Досвід деяких країн із підготовки засуджених до звільнення з місць позбавлення волі

У статті на прикладі зарубіжних країн досліджуються питання підготовки до звільнення засуджених з місць позбавлення волі. Стверджується, що на сьогодні в кримінально-виконавчій політиці України не повною мірою проводиться робота із засудженими, спрямована на позитивну соціальну адаптацію, у зв'язку з чим необхідне якісне реформування кримінально-виконавчої системи. Наголошується, що ефективною буде така організація процесу підготовки засуджених до звільнення, яка зніме якомога більше проблем поступового характеру. Такі проблеми пропонується ділити на зовнішні (об'єктивні) та внутрішні (суб'єктивні). На прикладі таких країн, як Німеччина та Австрія, проаналізовано реалізацію права засуджених на працю. Виявлено, що праця засуджених у вказаних країнах є обов'язковою та входить до переліку оціночних критеріїв виконання індивідуальної програми виправлення. Засуджені забезпечуються роботою з урахуванням їх спеціальності, а ті, які не мають професії, здобувають її в установі. Свідоцтво про здобуття професії оформлюється таким чином, щоб неможливо було дізнатися, що воно отримане в місцях позбавлення волі. На прикладі Швейцарії досліджено питання працевлаштування засуджених, де для того, щоб підвищити їхні шанси на ринку праці після звільнення, на базі тюрем та колоній створюється не одне моновиробництво, а велика кількість майстерень, які податком частково не обкладаються. Звернено увагу на досвід Великої Британії та Федеративної Республіки Німеччина, які орієнтовані на повну освітню адаптацію. Проаналізовано також досвід Японії, Республіки Азербайджан та Федеративної Республіки Німеччина у сфері забезпечення засуджених тимчасовим житлом після звільнення. Визначено, що в цих країнах функціонують перехідні будинки, а також гуртожитки для засуджених, в яких їм надається можливість тимчасового проживання. На підставі проаналізованого матеріалу зроблено висновки, щодо необхідності запровадження позитивного зарубіжного досвіду, а саме: ефективне працевикористання засуджених, що дасть можливість досягти таких позитивних змін у їх особистості, які сприятимуть поверненню до самостійного соціально-нормативного життя в суспільстві; необхідність забезпечення засуджених профільними робочими місцями після звільнення з місць позбавлення волі для закріплення отриманих там професійних навичок; необхідність отримання освіти засудженими, яка має стати обов'язковим пунктом виправної роботи з ними; забезпечення засуджених тимчасовим житлом після звільнення з місць позбавлення волі для полегшення їх орієнтації на волі та надання можливості пристосування протягом певного часу.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, підготовка до звільнення, зарубіжний досвід.

Билоус К. С. Опыт некоторых стран по подготовке осужденных к освобождению из мест лишения свободы

В статье на примере зарубежных стран исследуются вопросы подготовки к освобождению осужденных из мест лишения свободы. Утверждается, что на се-

годняшний день в уголовно-исполнительной политике Украины не в полной мере проводится работа с осужденными, направленная на положительную социальную адаптацию, в связи с чем необходимо качественное реформирование уголовно-исполнительной системы. Отмечается, что эффективной будет такая организация процесса подготовки осужденных к освобождению, которая снимет как можно больше проблем постепенитенциарного характера. Такие проблемы предлагается делить на внешние (объективные) и внутренние (субъективные). На примере таких стран, как Федеративная Республика Германия и Федеративная Республика Австрия, проанализирована реализация права осужденных на труд. Выявлено, что труд осужденных в указанных странах является обязательным и входит в перечень оценочных критериев выполнения индивидуальной программы исправления. Осужденные обеспечиваются работой с учетом их специальности, а те, которые не имеют профессии, получают ее в учреждении. Свидетельство о получении профессии оформляется таким образом, чтобы невозможно было узнать, что она получена в местах лишения свободы. На примере Швейцарии исследованы вопросы трудоустройства осужденных, где для того, чтобы повысить их шансы на рынке труда после освобождения, на базе тюрем и колоний создается не одно монопроизводство, а большое количество мастерских, которые налогом частично не облагаются. Обращено внимание на опыт Великобритании и Федеративной Республики Германия, которые ориентированы на полную образовательную адаптацию. Проанализированы также опыт Японии, Республики Азербайджан и Федеративной Республики Германия в сфере обеспечения осужденных временным жильем после освобождения. Определено, что в этих странах функционируют переходные дома, а также общежития для осужденных, в которых им предоставляется возможность временного проживания. На основании проанализированного материала сделаны выводы, о необходимости введения положительного зарубежного опыта, а именно: эффективное трудоустройство осужденных, что позволит достичь таких положительных изменений в их личности, которые способствуют возвращению к самостоятельной социально-нормативной жизни в обществе; необходимость обеспечения осужденных профильными рабочими местами после освобождения из мест лишения свободы для закрепления полученных там профессиональных навыков; необходимость получения образования осужденными, что должно стать обязательным пунктом исправительной работы с ними; обеспечение осужденных временным жильем после освобождения из мест лишения свободы для облегчения их ориентации на свободе и предоставление возможности приспособления в течение определенного времени.

Ключевые слова: осужденный, лишение свободы, подготовка к освобождению, зарубежный опыт.

Bilous K. S. The experience of some countries in preparing convicts for release from prison

In the article, on the example of foreign countries, the issues of preparation for the release of prisoners from places of imprisonment are being investigated. It is argued that to date, in the criminal-executive policy of Ukraine, the work of the convicts is not

fully carried out, aimed at positive social adaptation, in connection with which a qualitative reform of the criminal-executive system is necessary. It is noted that such organization of the process of preparation of prisoners for dismissal will be effective, which will eliminate as many as possible post-penitentiary problems. Such problems are proposed to be divided into external (objective) and internal (subjective). For example, countries such as the Federal Republic of Germany and the Federal Republic of Austria have analyzed the implementation of the right of prisoners of conscience. It has been found that the work of convicts in these countries is mandatory and is included in the list of evaluation criteria for implementing an individual correction program. Convicts are provided with work based on their specialty, and those who do not have a profession get it in the institution. The certificate of obtaining a profession is made in such a way that it is impossible to know that it has been obtained in places of deprivation of liberty. The example of Switzerland is concerned with the employment of prisoners, where, in order to increase their chances in the labor market after their release, there is not a single monopoly on the basis of prisons and colonies, and a large number of workshops, which are not taxed partly. The attention is drawn to the experience of the United Kingdom and the Federal Republic of Germany, which are aimed at full educational adaptation. The experience of Japan, the Republic of Azerbaijan and the Federal Republic of Germany in providing sheltered prisoners after release has also been analyzed. It has been determined that transitional homes in these countries, as well as dormitories for convicts, in which they have the opportunity of temporary residence, are determined. On the basis of the analyzed material, conclusions were made regarding the necessity of introducing a positive foreign experience, namely: effective use of the convicts, which will enable them to achieve such positive changes in their personality, which will facilitate the return to independent socio-normative life in society; the need to provide convicts with specialized workplaces after release from places of detention, to consolidate the skills acquired there; the need for education by convicts, which should become a mandatory point of correctional work with them; provision of temporary residents for imprisonment after being released from places of deprivation of liberty in order to facilitate their orientation to the will and to allow adjustment for a certain period of time.

Key words: convicted person, imprisonment, preparation for release, foreign experience.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем кримінального, кримінально-виконавчого права НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 3 від 14 березня 2019 р.).

Рецензент – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник К. А. Автухов

ПЕРЕДУМОВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ЗВ'ЯЗКУ З ПЕРЕДАЧЕЮ ОСОБИ НА ПОРУКИ

С. О. Муха, аспірант кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Постановка проблеми. Ефективність реалізації норм інституту звільнення від кримінальної відповідальності значною мірою залежить від чіткого розуміння необхідних для цього обставин, регламентована законодавством сукупність яких уповноважує суд або покладає на нього обов'язок звільнити особу від такого виду юридичної відповідальності. Разом із тим у вітчизняній кримінально-правовій доктрині питання понятійного позначення таких обставин залишаються невирішеними. Науковці продовжують оперувати поняттями «підстави», «умови» та «передумови», визначаючи певні етапи звільнення від кримінальної відповідальності, нерідко безпідставно підміняючи одні поняття іншими. Встановлення та усунення подібних протиріч уявляється необхідним для проведення дослідження як самого інституту звільнення від кримінальної відповідальності взагалі, так і його субінститутів, у тому числі звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Серед обставин останнього серйозні розбіжності спостерігаються у застосуванні поняття «передумова».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття та зміст передумови стосовно інституту звільнення від кримінальної відповідальності або окремих його норм піддавалися вивченню багатьма вченими, зокрема Х. Д. Алікперовим, Ю. В. Бауліним, Я. М. Браїніним, Г. Б. Віттенбергом, М. Є. Григор'євою, О. О. Дудоровим, О. О. Житним, С. Г. Келіною, О. В. Наден, Є. С. Назимком, Т. Б. Ніколаєнко та ін.

Метою цієї статті є визначення передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні дискусії про віднесення тих чи інших обставин до передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки тривають із радянських часів. У першу чергу це викликано непорозумінням у термінології, яку використовують під час дослідження відповідних положень закону про кримінальну відповідальність. Зокрема, С. Г. Келіна у власних працях згадувала про неоднакове тлумачення деякими авторами обставин, передбачених ст. 52 КК РРФСР («Звільнення від кримінальної відповідальності з передачею на поруки») [1, с. 47], сукупність яких дозволила застосувати цю статтю. Так, В. Г. Степанов називав їх «підставами» [2, с. 51–52] звільнення від кримінальної відповідальності з передачею винного на поруки, І. М. Гальперін вважав, що такі вимоги закону є «сукупністю правових умов» [3, с. 91], Г. Б. Віттенберг відносив їх до «передумов» [4, с. 24] звільнення від кримінальної відповідальності, а А. С. Шляпочников іменував ці обставини «об'єктивними критеріями» [5, с. 31].

У контексті вказаної проблематики ми розділяємо погляди тих науковців, які першим етапом звільнення від кримінальної відповідальності вважають наявність передумови такого звільнення [6, с. 204; 7, с. 121; 8, с. 356; 9, с. 139]. Саме передумову, тому що нею варто називати «попередню умову існування, виникнення, діяння та іншого чого-небудь» [10, с. 909], (передумова – це саме те, що передує розглядуваному явищу, без наявності чого воно не існуватиме тощо [11, с. 130]). Також як обставини, необхідні для звільнення від кримінальної відповідальності, виділяють підстави – «те головне, на чому базується, ґрунтується що-небудь» [10, с. 996; 7, с. 123].

Відповідно до такого підходу та нормативних положень ст. 47 Кримінального Кодексу України (далі – КК) передумовою звільнення від кримінальної відповідальності є вперше вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів [8, с. 394], а підставами – щире каяття особи, яка вчинила злочин, та

наявність клопотання підприємства, установи чи організації про взяття особи на поруки.

Вказаного висновку можна дійти шляхом аналізу кримінально-правових відносин, які виникають між державою та особою, яка вчинила злочин, щодо звільнення останньої від кримінальної відповідальності. Подібні відносини представляють собою трансформацію¹ первинного кримінально-правового відношення, викликаного вчиненням злочину. Така трансформація у разі потреби у застосуванні ст. 47 КК можлива лише за підстав – у випадку щирого каяття особи, яка вчинила злочин, і наявності відповідного клопотання колективу підприємства, установи чи організації про взяття її на поруки. Тому вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК, є передумовою звільнення особи від кримінальної відповідальності. Така передумова є загальною для всіх випадків, передбачених розділом IX Загальної частини КК [13, с. 120; 14, с. 152; 15, с. 382]. Подальші етапи механізму звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки можливі за умов наявності зазначених вище підстав.

Викладена позиція Ю. В. Бауліна та інших науковців, яку ми поділяємо, піддавалася критиці, зокрема, з боку В. М. Куца, який загальною передумовою звільнення від кримінальної відповідальності вважає усвідомлення особою факту притягнення її до кримінальної відповідальності, яке відбувається в момент повідомлення особі про підозру у вчиненні нею кримінального правопорушення [16, с. 114]. Вчений стверджує, що вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, надто віддалене від звільнення особи від кримінальної відповідальності, а тому факт його вчинення є передумовою кримінально-правового реагування лише взагалі [16, с. 114].

Однак, описуючи «умови» звільнення від кримінальної відповідальності, В. М. Куц зазначає, що вони переважно характеризують суспільно небезпечне діяння, що є причиною притягнення особи

¹ Примітка. Трансформація – зміна, перетворення виду, форми, істотних властивостей і т. ін. чого-небудь [12, с. 562].

до кримінальної відповідальності [16, с. 114]. З нашої точки зору, вищевказане зайвий раз доводить, що передумовою звільнення є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК, однак із певними обмеженнями.

До таких обмежень необхідно відносити: 1) вчинення злочину вперше; 2) злочин має бути невеликої або середньої тяжкості; 3) злочин не має належати до корупційних.

У чинному законі про кримінальну відповідальність безпосередньо не розкривається поняття «злочин, який вчинено вперше». Разом із тим більшість науковців цілком справедливо стверджує, що у цьому випадку мова має йти не тільки про фактичне, але й юридичне вчинення злочину вперше [17, с. 195; 18, с. 117; 11, с. 128]. Цей висновок витікає з аналізу низки нормативних положень, у тому числі статей 32, 33, 34 КК, якими встановлено критерії щодо визнання тієї чи іншої сукупності передбачених в Особливій частині КК злочинних діянь відповідним видом множинності злочинів (повторністю, сукупністю та рецидивом), а також ст. 88 КК, якою визначено правові наслідки судимості.

Зокрема, серед умов, якими законодавець обмежив утворення повторності злочинів, є звільнення особи від кримінальної відповідальності за раніше вчинений нею злочин або якщо судимість за цей злочин було погашено або знято (ч. 4 ст. 32 КК). При сукупності злочинів не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом (ч. 1 ст. 33 КК). У свою чергу, рецидив злочинів можливий лише у разі наявності судимості за умисний злочин (ст. 34 КК).

Враховуючи вищевикладене, ми погоджуємося з М. Є. Григор'євою, що вперше вчинений злочин є діянням, яке особа фактично вчинила вперше, або ж за раніше вчинений злочин усунуті юридичні наслідки притягнення до кримінальної відповідальності [7, с. 126]. Відповідно, на момент вчинення злочину особа не повинна бути суб'єктом інших кримінально-правових відносин, що виникли у зв'язку з вчиненням нею будь-якого другого злочину [19, с. 101].

У науковій літературі зустрічаються різні погляди на предмет того, з якого часу кримінально-правове відношення необхідно вва-

жати припиненим. Серед найбільш поширених [8, с. 341] є такі: кримінальна відповідальність припиняється 1) відбуттям покарання [20, с. 54]; 2) погашенням чи зняттям судимості [21, с. 238; 22, с. 80; 23, с. 8; 24, с. 334]; 3) відбуттям покарання та погашенням чи зняттям судимості [25, с. 27; 8, с. 339].

Вивчивши аргументи кожної зі сторін вважаємо за необхідне підтримати думку Ю. В. Бауліна, який доводить, що реальна кримінальна відповідальність матиме закінчення в останній день відбування засудженим покарання лише у тому разі, якщо у майбутньому закон відмовиться від інституту судимості (на сьогодні таке рішення закріплено лише у п. 4 ст. 89 КК). Автор пояснює це тим, що у випадках, коли після відбування покарання особа якийсь час перебуває в статусі такої, що має судимість, є підстави вважати, що вона продовжує перебувати у кримінально-правових відносинах з державою і тому перетерплює кримінальну відповідальність, пов'язану з обмеженням її права на «добре ім'я», встановлену обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 88 КК) [8, с. 341].

Таким чином, до обов'язкових умов визнання злочину вчиненим уперше варто відносити вчинення його особою, яка не має судимості за попередні злочини. Такою особою відповідно до нормативних положень КК визнається: 1) особа, яка визнана винною в учиненні злочину, але звільнена від кримінальної відповідальності (статті 44–49 КК та відповідні статті Особливої частини КК); 2) особа, яка засуджена за вироком суду без призначення покарання (ч. 3 ст. 88, ч. 4 ст. 74 КК); 3) особа, засуджена вироком суду із звільненням від покарання (ч. 3 ст. 88 КК); 4) особа, засуджена за вироком суду за діяння, злочинність і караність якого усунута законом (ч. 3 ст. 88, ч. 2 ст. 74, ч. 1 ст. 5 КК); 5) особа, яка була реабілітована (ч. 4 ст. 88 КК); 6) особа (військовослужбовець), яка відбула за вироком суду встановлені в законі види покарань чи достроково звільнена від цих покарань, а також відбула покарання у виді покарання на гауптвахті замість арешту (п. 4 ст. 89 КК); 7) особа, засуджена до тих чи інших видів покарань, за умови погашення судимості за перебігом диференційованих строків після виконання чи відбування покарання (пп. 1, 2, 5–9 ст. 89 КК); 8) особа, судимість у якої знята

на підставі закону про амністію щодо конкретно визначеної особи (індивідуальна амністія) (ч. 2 ст. 2 Закону України «Про застосування амністії в Україні») [26, с. 9].

Однак установлення наявності передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки може бути ускладненим у разі вчинення нею певної множинності злочинів. Враховуючи той факт, що повторність, реальна сукупність, а також рецидив злочинів потребують вчинення двох або більше злочинів послідовними, різночасними діями, кожне з яких передбачене у КК як самостійний злочин [27, с. 523], можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності у цих випадках виключається, оскільки не дотримується вимога закону про вчинення злочину вперше.

У той же час вчинення особою одним діям двох або більше одиничних злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами статті КК (ідеальна сукупність злочинів), не дає підстави для подібних категоричних висновків.

Так, у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» вказано, що вчинення двох або більше злочинів невеликої тяжкості, які утворюють сукупність (за винятком реальної) не може бути перепорою для застосування ст. 45 КК».

Незважаючи на те, що у названій постанові наслідки ідеальної сукупності злочинів визначено у контексті звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, цілком аргументованою є думка про можливість поширення цього положення при визначенні передумови для звільнення особи у зв'язку з передачею її на поруки. Наведене судження набуває підтвердження в узагальненні Верховного Суду України судової практики з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 КК України) від 1 серпня 2008 р. [28], а також постанові Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. № 7 «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» [29], згідно

з положеннями яких не може бути перепорою для звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі статей 45–48, ч. 1 ст. 97 КК вчинення нею одним діянням кількох злочинів відповідного ступеня тяжкості.

Інакшу позицію, що також заслуговує на увагу, займає О. О. Житний, який у своїй дисертації стверджує, що навіть у випадку визнання всіх злочинів, які увійшли до ідеальної сукупності, такими, що вчинені вперше, стаття КК про звільнення від кримінальної відповідальності не може бути застосована, оскільки в її тексті мова йде про одиничний злочин [19, с. 101]. Тобто автор акцентує увагу на тому, що законодавцем викладено статтю про звільнення від кримінальної відповідальності¹ таким чином, що вчинення особою будь-якої множинності злочинів, до якої у тому числі входить й ідеальна сукупність злочинів, теоретично виключає можливість такого звільнення.

Однак суди у власній діяльності керуються саме попереднім положенням, що звільнення від кримінальної відповідальності на підставі статей 45–48, ч. 1 ст. 97 КК не є можливим, лише якщо в діях особи вбачається повторність, реальна сукупність, рецидив злочинів або особа має непогашену чи незняту судимість за попередній злочин. Так, ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 квітня 2017 р. у справі № 265/7513/15-к з посиланням на постанову Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. № 7 визнано неспроможними доводи прокурора, який вважав за необхідне скасувати ухвалу суду першої інстанції, якою обвинуваченого у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 190 та ч. 4 ст. 358 КК, звільнено від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею його на поруки, з причин вчинення ним двох різних кримінальних правопорушень (за наявності ідеальної сукупності злочинів) [30].

¹ Примітка. У своїй праці О. О. Житний розглядає ст. 45 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям), однак юридична конструкція викладу цієї статті є аналогічною ст. 47 КК (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки).

Окрім вказівки на необхідність вчинення злочину вперше у передумові звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки має місце й обмеження злочинів за ступенем тяжкості.

Так, звільнення від кримінальної відповідальності на підставі ст. 47 КК є можливим у разі вчинення вперше злочину невеликої або середньої тяжкості. При цьому віднесення того чи іншого злочину до категорії невеликої тяжкості визначається передбаченим КК покаранням у виді позбавлення волі на строк не більше двох років, або іншим, більш м'яким покаранням за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 12 КК); середньої тяжкості – основним покаранням у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк не більше п'яти років (ч. 3 ст. 12 КК).

Враховуючи, що КК передбачає близько 200 злочинів, які згідно з ч. 2 ст. 12 належать до злочинів невеликої тяжкості, і близько 240 злочинів, які відповідно до ч. 3 ст. 12 належать до злочинів середньої тяжкості [31, с. 24], вказана підстава (за визначенням В. В. Кобернюка)¹ у формальному аспекті передбачена у кримінальному законі як така, що розрахована на широке застосування [32, с. 138–139]. Підтвердженням цього також є відсутність будь-яких додаткових вимог щодо форми вини особи, яка вчинила злочин, стадії реалізації її умислу й особливостей суб'єктного складу злочину (вчинення його самостійно чи у співучасті).

Однак, як наголошувалося раніше, вперше вчинений злочин невеликої або середньої тяжкості для визнання його передумовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки не має належати до категорії корупційних. Тут слід зазначити, що чинне законодавство не містить офіційного визначення поняття «корупційний злочин». Приміткою до ст. 45 КК лише наведено їх вичерпний перелік. Зокрема, корупційними вважаються злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357,

¹ Примітка. У нашому розумінні це є елементом передумови звільнення від кримінальної відповідальності.

410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364–1, 365–2, 368–369–2 КК. Перевагою такого нетрадиційного для КК підходу у визначенні поняття корупційного злочину є законодавчо визначена юридична чіткість щодо його розуміння, яка, у свою чергу, має забезпечити реалізацію принципу законності у правозастосовній діяльності відповідних суб'єктів [27, с. 454].

У наведеному переліку виокремлюються дві групи корупційних злочинів: 1) безумовно корупційні, що передбачені статтями 210, 354, 364, 364–1, 365–2, 368–369–2 КК; 2) злочини, що вважаються корупційними лише за умови їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем (статті 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК). Як відмічають В. І. Тютюгін та К. С. Косінова, особливістю другої групи злочинів є те, що діяння як ознака об'єктивної сторони в них передбачаються альтернативно (наприклад, у ст. 262 КК – викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння тощо), і тому законодавець прямо вказує, що не будь-яка форма об'єктивної сторони вказаних злочинів дозволяє віднести їх до корупційних, а лише така, яка має своїм способом використання службового становища винного [33, с. 394].

Наостаннє варто відмітити, що з 1 січня 2020 р. набирає чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», яким впроваджується низка змін до КК, у тому числі до ст. 47 КК, у зв'язку з уведенням інституту кримінального проступку.

Відповідно до нової редакції ст. 47 КК передумовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки визначено вчинення вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних правопорушень. При цьому до кримінальних проступків необхідно відносити передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ч. 2 ст. 12 КК). У той же час не-

тяжким злочином визнається передбачене КК діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років (ч. 4 ст. 12 КК). Перелік корупційних правопорушень, визначених у примітці до ст. 45 КК, не змінився.

Висновки. Передумова звільнення від кримінальної відповідальності за своєю сутністю є загальною для будь-якого виду такого звільнення. Разом із тим для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки вказана передумова конкретизована у частині необхідності вчинення злочину вперше, його тяжкості та некорупційної належності. На відміну від підстав звільнення від кримінальної відповідальності, передумова має відносно об'єктивний характер та не залежить від посткримінальної поведінки особи. Вона являє собою перший етап у механізмі звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Перелік літератури

1. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Москва: Наука, 1974. 231 с.
2. Степанов В. Г. Передача на поруки в советском уголовном процессе: дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1966. 293 с.
3. Гальперин И. М. Взаимодействие государственных органов в общественной по борьбе с преступностью. Москва: Юрид. лит., 1972. 184 с.
4. Виттенберг Г. Б. Освобождение от уголовной ответственности и наказания с применением мер общественного воздействия: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. Харьков, 1969. 38 с.
5. Шляпочников А. С. Некоторые актуальные проблемы советского уголовного права и криминологии: доклад об опубл. на эту тему работах на соискание учен. степени д-ра юрид. наук. Москва: Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработ. мер предупреждения преступности, 1966. 74 с.
6. Наден О. В. Спеціальні види звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів. Харків: Право, 2003. 224 с.
7. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2007. 204 с.

8. Баулін Ю. В. Вибрані праці. Харків: Право, 2013. 928 с.
9. Олійниченко В. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) за ч. 4 та ч. 5 ст. 212 КК України: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2018. 257 с.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. 250 000 / автор проекту та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
11. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності. Київ: Атіка, 2004. 296 с.
12. Новий тлумачний словник української мови: у 3-х томах. 42 000 слів / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. 2-ге вид., виправл. Київ: Аконіт. Т. 3: П-Я. 2005. 864 с.
13. Назимко С. С. Суспільно небезпечне діяння та інститут звільнення особи від кримінальної відповідальності: актуальні питання співвідношення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Вип. 2. С. 115–123. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_2_15 (дата звернення: 11.03.2019).
14. Школа С. М. Кримінальна відповідальність: загальна характеристика та форми реалізації. *Право і суспільство*. 2012. № 6. с. 149–153.
15. Юридична відповідальність: проблеми виключення та звільнення / Н. М. Оніщенко, А. Є. Шевченко, О. В. Скрипнюк та ін.; відп. ред. Ю. В. Баулін. Донецьк: Кальміус, 2013. 424 с.
16. Куц В. М. Звільнення від кримінальної відповідальності чи відмова від її застосування? Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). 2013. №4 (55). С. 111–115.
17. Житний О. О. Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2002. Вип. 18. С. 195–199. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_18_48 (дата звернення: 11.03.2019).
18. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Київ: Наукова думка, 1987. 181 с.
19. Житний О. О. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003, 214 с.
20. Ребане И. А. Проблемы совершенствования уголовного законодательства. *Правоведение*. 1987. №5. С. 50–55.
21. Курс советского уголовного права; отв. ред. Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский. Часть общая. Т. 1. Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 648 с.
22. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации: курс лекций. Одесса: Бахва, 1998. 192 с.
23. Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 17 с.

24. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. 439 с.

25. Коробов В. П. Пределы уголовной ответственности. *Основания и порядок реализации уголовной ответственности*: межвуз. сб. науч. статей. Куйбышев: Изд-во Куйбышевского ун-та, 1989. С. 20–28.

26. Муратова С. О. Судимість в системі інститутів Загальної частини кримінального права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 20 с.

27. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого; редкол. В. Я. Тацій та ін. Т. 17: Кримінальне право / гол. редкол. В. Я. Тацій. Харків: Право, 2017. 1064 с.

28. Узагальнення судової практики з питань кваліфікації повторності та сукупності злочинів (статті 32, 33, 35 Кримінального кодексу України) від 1 серпня 2008 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007700-08> (дата звернення: 11.03.2019).

29. Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки: постанова Пленуму Верховного Суду України від 4 червня 2010 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00006?an=50&ed=2010_06_04 (дата звернення: 11.03.2019).

30. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18 квітня 2017 р., судова справа № 265/7513/15-к. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66186063> (дата звернення: 11.03.2019).

31. Юрчишин В. М. Проблеми державного та приватного обвинувачення в судах України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. 194 с.

32. Кобернюк В. М. Закриття кримінального провадження звільненням особи від кримінальної відповідальності: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2014. 194 с.

33. Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України*, 2015. № 1 (4). С. 388–396.

Транслітерація переліку літератури

1. Kelina, S. G. (1974). *Teoreticheskie voprosyi osvobozhdeniya ot ugolovnoy otvets-tvennosti*. Moskva: Nauka [in Russian].

2. Stepanov, V. G. (1966). *Peredacha na poruki v sovetskom ugolovnom protsesse. Candidate's thesis*. Leningrad [in Russian].

3. Galperin, I. M. (1972). *Vzaimodeystvie gosudarstvennyih organov v obschestven-nosti po borbe s prestupnostyu*. Moskva: Yurid. lit. [in Russian].
4. Vittenberg, G. B. (1969). *Osvobozhdenie ot ugovolnoy otvetstvennosti i nakaza-niya s primeneniem mer obschestvennogo vozdeystviya*. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkov [in Russian].
5. Shlyapochnikov, A. S. (1966). *Nekotoryie aktualnyie problemyi sovetskogo ugovol-nogo prava i kriminologii: doklad ob opubl. na etu temu rabotah na soiskanie uchen. stepeni d-ra yurid. nauk*. Moskva: Vsesoyuz. in-t po izucheniyu prichin i razrobot. mer preduprezhdeniya prestupnosti [in Russian].
6. Naden, O. V. (2003). *Spetsialni vydy zvlennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny v sferi obihu narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rehovyn, ikh analohiv abo prekursoriv*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Hryhorieva, M. Ie. (2007). *Zvlennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z yii diiovym kaiattiam*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
8. Baulin, Yu. V. (2013). *Vybrani pratsi*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
9. Oliinychenko, V. V. (2018). *Zvlennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za ukhlyennia vid splaty podatktiv, zboriv (oboviazkovykh platezhiv) za ch. 4 ta ch. 5 st. 212 KK Ukrainy*. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
10. *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. 250 000. (2005). V.T. Busel (Ed.). Kyiv, Irpin: Perun [in Ukrainian].
11. Baulin, Yu. V. (2004). *Zvlennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti*. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
12. *Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy*. (Vols. 1–3); 42 000 sliv. V.V. Yaremenko, O.M. Slipushko. Kyiv: Akonit. Vol. 3: P-Ya. (2005) [in Ukrainian].
13. Nazymko, Ye. S. (2011). *Suspilno nebezpechne diiannia ta instytut zvlennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti: aktualni pyttannia spivvidnoshennia*. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin of the Lugansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko, issue 2, 115–123*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2011_2_15 [in Ukrainian].
14. Shkola, S. M. (2012). *Kryminalna vidpovidalnist: zahalna kharakterystyka ta formy realizatsii*. *Pravo i suspilstvo – Law and Society, issue 6, 149–153* [in Ukrainian].
15. Onishchenko N.M., Shevchenko A. Ye., Skrypniuk O. V. et al. (2013). *Iurydychna vidpovidalnist: problemy vykliuchennia ta zvlennia*. Yu. V. Baulin (Ed.). Donetsk: Kalmius [in Ukrainian].

16. Kuts, V. M. (2013). Zvlnennia vid kryminalnoї vidpovidalnosti chy vidmova vid jiji zastosuvannia? *Malyi i serednii biznes (pravo, derzhava, ekonomika) – Small and medium business (law, state, economy), issue 4 (55), 111–115* [in Ukrainian].

17. Zhytnyi, O. O. (2002). Umovy zvlnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku iz diiovym kaiattiam. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, issue 18, 195–199*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnivs_2002_18_48 [in Ukrainian].

18. Skibitskiy, V. V. (1987). Osvobozhdenie ot ugovnoy otvetstvennosti i otyivaniya nakazaniya. Kiev: Naukova dumka [in Russian].

19. Zhytnyi, O. O. (2003). Zvlnennia osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti u zviazku z yii diiovym kaiattiam. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

20. Rebane, I. A. (1987). Problemyi sovershenstvovaniya ugovnogo zakonodatelstva. *Pravovedenie – Jurisprudence, 5, 50–55* [in Russian].

21. Kurs sovetskogo ugovnogo prava; otv. red. N. A. Belyaev, M. D. Shargo-rodskiy. Chast obschaya. T. 1. Leningrad: Izd-vo Leningr. un-ta, 1968. [in Russian].

22. Bagriy-Shahmatov, L. V. (1998). Sotsialno-pravovyie problemy ugovnoy otvetstvennosti i form ee realizatsii: kurs lektsiy. Odessa: Bahva [in Russian].

23. Soloviy, Ya. I. (2004). Mezhi kryminalnoї vidpovidalnosti. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

24. Fris, P. L. (2005). Kryminalno-pravova polityka Ukrainy: *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

25. Korobov, V. P. (1989). Predely ugovnoy otvetstvennosti. Osnovaniya i poryadok realizatsii ugovnoy otvetstvennosti: *coll. of scientific articles*. Kuybyshhev: Izd-vo Kuybyshhevskogo un-ta, S. 20–28 [in Russian].

26. Muratova, S. O. (2015). Sudymist v systemi instytutiv Zahalnoi chastyny kryminalnoho prava Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

27. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia. (Vols. 1–20). Vol. 17: Kryminalne pravo. (2017). V. Ya. Tatsii (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

28. Uzahalnennia sudovoi praktyky z pytan kvalifikatsii povtornosti ta sukupnosti zlochyniv (statti 32, 33, 35 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) vid 01 serpnia 2008 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007700-08>.

29. Pro praktyku zastosuvannia sudamy kryminalnoho zakonodavstva pro povtornist, sukupnist i retsydyv zlochyniv ta yikh pravovi naslidky: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 04 chervnia 2010 r. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/VSS00006?an=50&ed=2010_06_04.

30. Ukhvala Vyshchoho spetsializovanoho sudu Ukrainy z rozghliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav vid 18 kvitnia 2017 r., sudova sprava №265/7513/15-k. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/66186063>.

31. Iurchyshyn, V. M. (2004). Problemy derzhavnogo ta pryvatnogo obvyuvachennia v sudakh Ukrainy. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

32. Koberniuk, V. M. (2014). Zakryttia kryminalnogo provadzhenia zvi zvilnenniam osoby vid kryminalnoi vidpovidalnosti. *Candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].

33. Tiutiuhin, V. I., Kosinova, K. S. (2015). Poniattia ta oznaky koruptsijnykh zlochyniv. Visnyk Asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy. *Bulletin of the Association of Criminal Law of Ukraine, issue 1 (4), 388–396* [in Ukrainian].

Муха С. О. Передумова звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

Стаття присвячена визначенню передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки. Наводяться аргументи щодо використання поняття «передумова звільнення від кримінальної відповідальності». Підкреслюється, що передумова звільнення від кримінальної відповідальності є загальною для будь-якого виду такого звільнення. При цьому для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки зазначена передумова супроводжується такими обмеженнями, як: 1) вчинення злочину вперше; 2) злочин має бути невеликої або середньої тяжкості; 3) злочин не має належати до корупційних.

Розкриваючи зміст зазначених обмежень, автором визначається поняття «злочин, який вчинено вперше». Ним пропонується вважати діяння, яке особа фактично вчинила вперше, або ж за раніше вчинений злочин усунути юридичні наслідки притягнення до кримінальної відповідальності. Приділена увага питанню звільнення кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки у разі вчинення нею певної множинності злочинів. Відстоюється позиція, що можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності при повторності, реальній сукупності та рецидиві злочинів виключається, оскільки не дотримується вимога закону про вчинення злочину вперше. У той же час така можливість залишається при вчиненні ідеальної сукупності злочинів (тобто вчиненні особою одним діянням двох або більше одиничних злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами статті КК). Також з'ясовується момент, з якого кримінально-правове відношення необхідно вважати припиненим; розглядається поняття корупційного злочину.

Висвітлено особливості передумови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки відповідно до нової реакції ст. 47 КК внаслідок набрання чинності 1 січня 2020 р. Законом України «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Ключові слова: інститут кримінального права, звільнення від кримінальної відповідальності, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки, кримінальна відповідальність.

Муха С. А. Предпосылка освобождения от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки

Статья посвящена определению предпосылки освобождения от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки. Приводятся аргументы относительно использования понятия «предпосылка освобождения от уголовной ответственности». Подчеркивается, что предпосылка освобождения от уголовной ответственности является общей для любого вида такого освобождения. При этом для освобождения от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки такая предпосылка сопровождается такими ограничениями, как: 1) совершение преступления впервые; 2) преступление должно быть небольшой или средней тяжести; 3) преступление не должно быть коррупционным.

Раскрывая содержание указанных ограничений, автором определяется понятие «преступление, совершено впервые». Им предлагается считать деяние, которое лицо фактически совершило впервые, либо же за ранее совершенное преступление устранены юридические последствия привлечения к уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки в случае совершения им определенной множественности преступлений. Отстаивается позиция, что возможность освобождения лица от уголовной ответственности при повторности, реальной совокупности и рецидиве преступлений исключается, поскольку не соблюдается требование закона о совершении преступления впервые. В то же время такая возможность остается при совершении идеальной совокупности преступлений (то есть совершении лицом одним деянием двух или более единичных преступлений, предусмотренных различными статьями или различными частями статьи УК). Также выясняется момент, с которого уголовно-правовое отношение необходимо считать прекращенным; рассматривается понятие коррупционного преступления.

Освещены особенности предпосылки освобождения от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки в соответствии с новой редакцией ст. 47 УК в результате вступления в силу 1 января 2020 г. Закона Украины «О внесении изменений в некоторые законодательные акты Украины относительно упрощения досудебного расследования отдельных категорий уголовных правонарушений».

Ключевые слова: институт уголовного права, освобождение от уголовной ответственности, освобождение от уголовной ответственности в связи с передачей лица на поруки, уголовная ответственность.

Mukha S. O. The precondition of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail

The article is devoted to the definition of the precondition of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail. Arguments are given on using of the notion of "precondition of discharge from criminal responsibility". It is emphasized that precondition of discharge from criminal responsibility is common to any type of discharge from criminal responsibility. At the same time, in order to be discharged from criminal responsibility in view of admission by bail, such a precondition is accompanied by such restrictions as: 1) the commission of a crime for the first time; 2) a crime should be a minor criminal offense or a medium grave offense; 3) a crime should not be corrupt. The author discloses the content of such restrictions.

Disclosing the content of these restrictions, the author defines the concept of "a crime committed for the first time". It is proposed to treat it as an act which the person actually committed for the first time, or for the crime already committed, the legal consequences of prosecution are eliminated. Attention was paid to the issue of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail in case of committing a certain plurality of crimes. The position that the possibility of dismissing a person from criminal responsibility in the case of repetition, actual cumulation and recidivism of crimes is excluded because it does not comply with the law of commission of a crime for the first time. At the same time, such an opportunity remains in the commission of an ideal cumulation of crimes (that is, the commission of a person by one act two or more single crimes provided by different articles or different parts of the article of the Criminal Code). Also, it turns out the moment from which the criminal law relation must be considered suspended; the concept of a corruption crime is considered.

The features of the precondition of discharge from criminal responsibility in view of admission by bail in accordance with the new edition of the Art. 47 of the Criminal Code as a result of the entry into force of the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" in January 1, 2020.

Key words: *institute of criminal law, discharge from criminal responsibility, discharge from criminal responsibility in view of admission by bail, criminal responsibility.*

Рекомендовано до опублікування на засіданні кафедри кримінального права №1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол №5 від 16.01.2019 р.)

*Рецензент – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **В. І. Борисов***

ПОНЯТТЯ КРАДІЖКИ, ПОЄДНОНОЇ З ПРОНИКНЕННЯМ У ЖИТЛО, ІНШЕ ПРИМІЩЕННЯ ЧИ СХОВИЩЕ

Панова С. В., аспірант сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми. Злочинним посяганням на власність приділяється значна увага у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. Такий науковий інтерес є не випадковим, оскільки економічні відносини власності становлять основу економічної системи України і тому посягання на ці відносини характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності, що обумовлює необхідність фундаментальної розробки як практичних, так і теоретичних проблем протидії та боротьби з ними. До цього часу не проводилося спеціального і поглибленого аналізу такого виду кваліфікованого складу крадіжки, як «крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище». Але значні складнощі, що виникають при кваліфікації, а також наявні помилки у слідчій та судовій практиці потребують ретельного вивчення, трактування положень, притаманних злочину.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед правників, які розробляли окремі аспекти цієї проблеми, чільне місце посідають наукові праці таких вчених: Н. О. Антонюк, О. О. Дудоров, А. Ф. Зелінський, М. Й. Коржанський, В. В. Кузнецов, В. І. Кундеус, П. С. Матишевський, В. О. Навроцький, А. О. Пінаєв та ін.

Мета статті полягає у розкритті основних і суттєвих ознак крадіжки, поєднаної з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, як злочину проти власності, а також усунення розбіжностей щодо розуміння у правозастосуванні таких притаманних їй ознак, як «проникнення», «житло», «інше приміщення», «сховище».

Вклад основного матеріалу. Злочини проти власності за десятилітній проміжок (з 2008 по 2018 рр.) склали більше 40% у 2009 р. і до майже 70% у 2016 р. від загальної кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень. Серед них крадіжка – найбільш поширений і «найстаріший» вияв злочинної поведінки. У структурі крадіжок чужого майна «крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище», займає особливе місце, оскільки відрізняється ускладненим характером об'єктивної сторони, підвищеним ступенем суспільної небезпечності як самого злочинного посягання, порівняно з іншими видами крадіжок, так і антисоціальними властивостями особи злочинця, що вчиняє таке суспільно небезпечне посягання. Кримінальна відповідальність за цей злочин встановлена в ч. 3 ст. 185 КК. Специфікою вказаної кримінально-правової норми є те, що вона складається із двох елементів, які закріплено, по-перше, в ч. 1 ст. 185 КК, де передбачена відповідальність за простий склад злочину «крадіжки», і, по-друге, в ч. 3 ст. 185 КК, де вказана кваліфікуюча ознака цього складу злочину – «крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище». Логічна структура зазначеної норми і відповідного складу злочину характеризується наявністю закономірної зворотної залежності змісту й обсягу при формуванні понять (у тому числі й поняття «склад злочину»), згідно з яким у зв'язку із збільшенням змісту поняття (кількості притаманних йому ознак) зменшується обсяг цього поняття із збереженням основних і суттєвих його ознак [1, 55–57]. Отже, із наведеного правила випливає, що крадіжці, поєднаній із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, притаманні всі основні й суттєві ознаки складу «крадіжки», передбаченої ч. 1 ст. 185 КК і, крім того, кваліфікуюча ознака цього злочину – «крадіжка поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище» (ч. 3

ст. 185 КК). Таким чином, для розробки поняття вказаного злочину як у кримінально-правовому, так і в кримінологічному дослідженнях, необхідно розглянути як об'єктивні, так і суб'єктивні ознаки складу злочину «крадіжка» і його кваліфікуючу ознаку «крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище», яка, на наш погляд, хоча і належить здебільшого до об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 185 КК, водночас тісно пов'язана зі всіма елементами й ознаками цього злочину.

Об'єктом (родовим) крадіжки є суспільні відносини власності, зміст яких становлять володіння, користування і розпорядження особи належним їй майном, опосередковані правом власності, що охороняється кримінальним законом від злочинних посягань. Крім відносин власності, норма, передбачена ч. 3 ст. 185 КК, виконує також функцію охорони соціальних цінностей, проголошених і закріплених у Конституції України, – недоторканність житла чи іншого володіння. Це дає підстави визнати вказаний вид крадіжки двооб'єктним злочином. *Основним безпосереднім об'єктом* цієї крадіжки є охоронювані кримінальним законом суспільні відносини власності з володіння, користування й розпорядження особою своїм майном. *Додатковим обов'язковим об'єктом* є конституційне право на недоторканність житла чи іншого володіння.

Предметом крадіжки є чуже майно, яке характеризується фізичною, економічною, соціальною та юридичною ознаками [2, с. 455]. Слово «чуже», відповідно до академічного словника української мови, означає належне комусь іншому, не власне, не своє; здобуте, зароблене не своєю працею й зусиллями; те, що надбане іншим [3]. Чуже майно для особи, яка вчинила крадіжку, це таке майно, яке не перебуває у її власності чи у правомірному володінні, при цьому наявність будь-якого права на нього виключається, тобто на це майно винний не має ні дійсного, ні передбачуваного права. Отже, *предметом крадіжки, поєднаної із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище*, є майно, яке має вартість і ціну (рухомі речі, гроші, цінні метали, цінні папери, документи, які дають право на отримання майна тощо), на момент вчинення злочину розміщене (міститься) у житлі, іншому приміщенні

чи сховищі (право на перебування в якому у винної особи відсутнє), і перебуває у чужій для винної особи власності чи володінні (на це майно вона не має ні дійсного, ні передбачуваного права).

Об'єктивна сторона крадіжки (ч. 3 ст. 185 КК) характеризується матеріальним складом і складається із таких обов'язкових ознак: суспільно небезпечне діяння, його наслідки (матеріальна шкода), причинний зв'язок між ними, а також місце і спосіб вчинення злочину. Відсутність хоча б однієї з указаних ознак виключає кваліфікацію вчиненого за ч. 3 ст. 185 КК.

Викрадення виявляється в дії (активній поведінці), а саме в незаконному, безоплатному таємному вилученні чужого майна поза волею власника [4, с. 178] або із володіння інших осіб і заволодінні ним для обертання на свою користь. Викрадення на момент вчинення є безоплатним, коли винний заволодіває чужим майном і при цьому не відшкодовує його вартість у будь-якому еквіваленті [5, с. 204].

Таємність при викраденні чужого майна характеризується вчиненням дій, які не спостерігаються іншими особами. Таке викрадення є таємним, коли воно вчинюється: 1) за відсутності особи, у власності чи під охороною якої перебувало майно, що викрадається; 2) у присутності такої особи, але непомітно для неї; 3) у присутності особи або сторонніх осіб, які не усвідомлюють факт викрадення майна і не можуть дати йому належної оцінки (психічно хворі, малолітні); 4) у присутності особи, але якщо вона перебуває в такому стані, який виключає можливість усвідомлювати значення того, що відбувається (стан сп'яніння, непритомність тощо); 5) у присутності осіб, які усвідомлюють, що вчиняється крадіжка, але суб'єкт розуміє, що вони не заперечують проти цього, схвалюють чи навіть підтримують його дії.

Для того щоб визнати викрадення таємним, потрібно враховувати об'єктивний та суб'єктивний критерії, які характеризують таємний спосіб здійснення крадіжки. Об'єктивний критерій визначає ставлення власника або інших осіб до факту здійснення винною особою розкрадання, встановлення ж суб'єктивного критерію передбачає з'ясування ставлення до факту здійснюваного розкра-

дання з боку самого злочинця [6, с. 76]. Існує думка, що психічне ставлення винного має вирішальне значення для кваліфікації вчиненого як крадіжки [7, с. 166]. Таку ж позицію займають науковці, які вважають, що вказівка на таємність чи відкритість викрадення характеризують не об'єктивні, а суб'єктивні ознаки складу крадіжки [8, с. 86]. На наш погляд, важливим при оцінці крадіжки є встановлення як усвідомлення злочинцем таємності своїх дій, так і об'єктивних обставин вчинення особою злочину й усвідомлення вчинюваного іншими особами.

Отже, спосіб учинення крадіжки, поєднаної з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, є комплексним і окрім притаманних крадіжці дій (таємне викрадення) містить обов'язкову додаткову дію (поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище). Як зазначається в літературі, у цьому випадку одна дія (проникнення...) як додаткова є способом вчинення іншої (таємного викрадення чужого майна) – основного діяння об'єктивної сторони складу крадіжки. Вони перебувають у нерозривному зв'язку та органічній єдності і в сукупності утворюють *складну дію*, яка завдає шкоди об'єкту кримінально-правової охорони [9, с. 456].

Суб'єктивна сторона крадіжки характеризується прямим умислом: особа усвідомлює, що посягає на відносини власності, розуміє, що таємно вилучає чуже майно, на яке вона не має ні дійсного, ні передбачуваного права, передбачає заподіяння майнової шкоди потерпілій особі і бажає спричинити таку шкоду. При умислі суб'єкт усвідомлює і мотив, який спонукає його до відповідної дії, і мету, яку він переслідує [10, с. 83]. Тому особи, які вчиняють крадіжку, завжди діють із конкретними корисливими мотивами і з певною метою – заволодіти чужим майном. Як зазначають М. Г. Міненко та Д. М. Міненко, користь виявляється в прагненні у незаконному придбанні матеріальної, майнової вигоди, і отже, предмет цієї діяльності завжди прямо або опосередковано пов'язаний із благами відчутного, речового характеру [11, с. 9], що становлять потреби (квазіпотреби) винної особи. У той час як корисливий мотив є рушійним стимулом щодо людської активності у бік визначеної наживи, корислива мета визначає «мішень наживи», вона вказує,

де, чим, навіть коли можна пожитися [12, с. 764], а отже, протиправно вилучити чуже майно, заволодіти ним або обернути на користь інших осіб.

Суб'єктом крадіжки є 14-річна осудна, фізична особа.

Закінченою крадіжка визнається з моменту вилучення майна й отримання винним можливості хоча б початкового розпорядження вилученим (сховати, передати, викинути, спожити тощо) [7, с. 166] як своїм власним.

Для правильного розуміння особливо кваліфікованого складу крадіжки, передбаченої за ч. 3 ст. 185 КК, обов'язковим є визначення місця *вчинення цього злочину*, яким є: «житло», «інше приміщення», «сховище» і способу посягання – «проникнення у житло, інше приміщення чи сховище». У кримінально-правовому розумінні місце вчинення злочину – це передбачена диспозицією кримінально-правової норми ознака об'єктивної сторони складу злочину, яка характеризує певну територію, де суб'єкт під час перебування на ній вчинив передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність, або де настали суспільно небезпечні наслідки цього діяння [13, с. 4]. Чинний КК конкретизує це місце в ч. 3 ст. 185 КК і визначає його так: «житло», «інше приміщення» або «сховище». Саме на території вказаних специфічних об'єктів здійснюється таємне викрадення чужого майна шляхом його вилучення, протиправного заволодіння цим майном для обертання на свою або інших осіб користь. У зв'язку з цим важливе значення має визначення понять «житло», «інше приміщення», «сховище».

Житло – це приміщення, пристосоване, призначене для життя людей; дім, оселя; взагалі місце для проживання, перебування людей у ньому [3]. В українському законодавстві термін «житло» в різних галузях права має своє специфічне визначення, яке є достатнім для застосування в кожній із них. Зокрема, таке поняття зустрічається в Конституції України, Кримінальному кодексі України, Цивільному кодексі України, Кримінальному процесуальному кодексі України, Житловому кодексі України, Кримінально-виконавчому кодексі України. Не можна не враховувати і те, що судами при трактуванні поняття «житло» під час розгляду справ застосовуються Конвенція

(Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України) та практика Європейського Суду з прав людини [14].

При кваліфікації злочинів проти власності, зокрема крадіжок (ч. 3 ст. 185 КК), де однією з кваліфікуючих ознак є житло як місце вчинення злочину, судова практика керується роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України у постанові «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 (далі – постанова ПВСУ від 6 листопада 2009 р. № 10). Під житлом – кваліфікуючою ознакою крадіжки – розуміють приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинки, квартира, дача, номер у готелі, кімната у гуртожитку тощо). До житла прирівнюються також і ті його частини, в яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо) [15]. При кваліфікації крадіжок, пов'язаних із проникненням у житло, суди визнають за житло і готельні номери, і туристичні палатки, і вагонні купе, і лікарняні та санаторні палати, кімнати баз відпочинку тощо, тобто всі ті приміщення, в яких проживає людина постійно чи тимчасово (за винятком, звичайно, каналізаційних люків та інших аналогічних місць фактичного перебування окремих осіб) [16, с. 80].

Відповідно до практики Європейського суду з прав людини до житла, крім передбаченого вище, належать приміщення особи, яке пов'язане з її професійною діяльністю; житло фізичної особи, що водночас є офісом очолюваної нею компанії; офіційний офіс компанії, її філій або службових приміщень [17, с. 255].

Виходячи з національного законодавства, можна диференціювати житло, наприклад, за формою власності (державна, громадська, приватна, житлово-будівельних кооперативів); за видом житлового фонду (приватне, державне, комунальне, громадське, соціального призначення); за способом задоволення потреби у житлі: створення житла (шляхом будівництва), отримання його в користування та придбання його у власність; за побутово-функ-

ціональною ознакою: місце спільного проживання (гуртожитки, готелі) або ізольоване (квартира). Залежно від змісту права, за допомогою якого особа задовольняє свою житлову потребу, житлові права можна поділити на право власності на житло, обмежені речові права на житло і право користування житлом (як оплатне, так і безоплатне). Окрім того, житло може бути як тимчасовим, так і постійним.

Поняттям «житло» охоплюються всі наявні його види, основними з яких за ступенем ізольованості є житловий будинок, квартира, кімната та безліч їх різновидів: садовий (дачний) будинок, номер у готелі, кімната у гуртожитку, пентхаус, особняк, вілла, таунхаус, лофт, атріумаріум, трейлер, хаусбот та ін.

Підсумовуючи викладене, можна виділити основні характерні ознаки житла: *соціальна* (виражається в призначенні житла, тобто в постійному перебуванні людини/ей); *побутово-господарська* (технічна придатність, задоволення життєвих і побутових потреб, відповідність санітарно-гігієнічним нормам, прийнятим у суспільстві); *безпекова* (забезпечення захисту особистих і майнових прав людини/ей, які в ньому перебувають; наявність дверей, запорів та ін.); *вартісна* (житло повинно мати певну ціну). Поряд із цим не менш важливою особливістю житла є те, що воно є і *сховищем*. У ньому зберігається чи може зберігатися, окрім побутових предметів, заощаджень і найнеобхідніше приватне майно, те, що має особисту цінність.

Незважаючи на те, що житло у філологічному аспекті є складовою більш загального терміна «*приміщення*», законодавець справедливо виділяє його окремо через описані вище специфічні ознаки і призначення. Інші складові загального поняття він об'єднує і виділяє як «*інше приміщення*». Під *приміщенням* слід розуміти будівлю, квартиру чи окрему кімнату, в якій поміщається хто-, щонебудь, яка використовується для чогось [3]. Як і щодо терміна «житло», у КК України не дається визначення викладених у дефініції ч. 3 ст. 185 КК ознак «*інше приміщення*» і «сховище», а роз'яснюється постановою ПВСУ від 6 листопада 2009 р. Поняття «*інше приміщення*» включає різноманітні постійні, тимчасові, стаціонарні

або пересувні будівлі чи споруди, призначені для розміщення людей або матеріальних цінностей (виробниче, торгівельне або службове приміщення підприємства, установи чи організації, гараж, інша будівля господарського призначення, відокремлена від житлових будівель, тощо).

Під *сховищем* слід розуміти певне місце чи територію, спеціально відведені для постійного чи тимчасового зберігання матеріальних цінностей, які мають засоби охорони та захисту від доступу до них сторонніх осіб (огорожа, наявність охоронця, сигналізація тощо), а також залізничні цистерни, контейнери, рефрижератори, подібні сховища тощо. Не може визнаватися сховищем неогороджена і така, що не охороняється, площа або територія, на яку вхід сторонніх осіб є вільним, а також та, що була відведена та використовується для вирощування продукції чи випасу тварин (сад, город, ставок, поле тощо) [16]. Сховище може бути як самостійним видом місця вчинення злочину, так і складовим елементом двох раніше перелічених місць вчинення злочину.

Особливістю «інших приміщень», що не охоплюється ч. 3 ст. 185 КК, на відміну від житла та сховища, є властивість мати в окремих випадках «відкритий» характер, що виявляється в загальнодозволеному доступі до нього і майна, що в ньому перебуває, наприклад, кафе, ресторани, торгівельні зали супермаркетів, магазини, інші торгівельні установи самообслуговування тощо. Оскільки особа має право на перебування в приміщенні і фактичний доступ до майна, що в ньому розміщене. Але навіть у таких приміщеннях можуть існувати «зони обмеження» знаходження майна, які пов'язані із відповідною заборонаю доступу до нього, наприклад сейф, шафа для зберігання цінностей, місце за прилавком, приміщення для персоналу у магазині, кабінети у лікарнях, державних установах та ін. Мова йде про ту частину приміщень, де зберігаються матеріальні цінності, доступ до яких заборонено чи обмежено за колом осіб. При чому це має бути доведено до відома тих осіб, які мають загальнодозволений доступ до таких приміщень. А отже, крадіжка, вчинена в приміщенні, яке має в цілому відкритий доступ, навіть

якщо винний діє із задалегідь обдуманим умислом, не підпадає під дію ч. 3 ст. 185 КК, а кваліфікується за ч. 1 ст. 185 КК, за винятком, безумовно, крадіжок із зазначених вище зон (місць), обмежених чи заборонених для вільного перебування.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що в межах складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185, – крадіжка, поєднана із проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, – розглянуті місця вчинення злочину мають власне функціональне призначення й об'єднуються загальною ознакою, яка полягає у забезпеченні зберігання відповідного майна шляхом обмеження перебування у вказаних об'єктах інших осіб, та встановлення певних заборон доступу до цього майна.

Обов'язковою і надзвичайно важливою ознакою досліджуваного кваліфікованого складу крадіжки (ч. 3 ст. 185 КК) є *проникнення у житло, інше приміщення чи сховище*, яке є невід'ємною обставиною, поєднаною із таємним викраденням чужого майна. Розглядаючи «*проникнення*» як ознаку складу розглядуваного злочину, вважаємо за необхідне урахувати його як об'єктивні, так і суб'єктивні риси. Для розкриття об'єктивної сторони «проникнення» звернемося до семантичного значення цього терміна. Проникнення – це дія за значенням проникнути, що, у свою чергу, означає удаючись до хитрощів, обману і т. ін., спритно пробиратися, прокрадатися куди-небудь [3]. Згідно з роз'ясненнями, що містяться у постанові ПВС України від 6 листопада 2009 р. № 10, під *проникненням у житло, інше приміщення чи сховище* розуміється незаконне вторгнення до них будь-яким способом (із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання; шляхом обману; з використанням підроблених документів тощо або за допомогою інших засобів), який дає змогу винній особі викрасти майно без входу до житла, іншого приміщення чи сховища [16].

Зі змісту постанови ВСУ від 15 листопада 2012 р. у справі № 5-15кс12 можна зробити висновок, що слід виокремлювати три критерії розуміння поняття «проникнення». *Фізичний*: а) факт входу чи потрапляння; б) спосіб, місце, час та обставини (режим доступу до майна, яке там містилось), *юридичний* – незаконність

входження у приміщення (за відсутності в особи права перебувати там, де лежить майно, на заволодіння яким спрямовані її дії) і *психологічний* – мета, яку переслідує особа, що вчиняє таке входження, усвідомлення характеру вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння, зокрема й факту незаконного проникнення (входження чи потрапляння) передбачення наслідків свого діяння [18].

Проникнення може здійснюватися із застосуванням засобів подолання перешкод (підбір ключів, використання відмичок, злом секрету замка, виламування, вибивання дверей, розсування дверної коробки, зрізання дверних петель, пролом у стелі, злом віконної рами, кватирок, пошкодження скління вікон, балконів та ін.) і без використання таких засобів (відкриті двері, вікна, відсутність охорони, наявність ключів або дублікатів, запрошення у гості, шляхом обману). Для потрапляння, перебування у житлі, іншому приміщенні чи сховищі з метою вчинення крадіжки використовуються як матеріальні предмети (спеціально створені для вчинення злочину – відмички, набір ключів або їх дублікатів та ін.; предмети загального вжитку – викрутки, лом, драбини та ін.), так і психологічні прийоми – обман, зловживання довірою, відволікання уваги та ін.

Також характерним для проникнення є і вилучення майна без фізичного вторгнення. Для цього може застосовуватися певне знаряддя або ж спрощені дії, наприклад, викрадення майна шляхом простягання через вікно руки злочинця.

Проникнення має бути *протиправним*. Особа не має ні дійсного, ні передбачуваного права на вторгнення у житло, інше приміщення чи сховище. Ознака «проникнення» розглядуваної норми завжди свідчить про додаткові зусилля, які застосовує злочинець для протиправного заволодіння чужим майном, а отже, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпечності. Правомірний вхід у житло, інше приміщення чи сховище або перебування в ньому, хоча і був пов'язаний з подальшим таємним викраденням чужого майна, не утворює складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК.

Причому вторгнення у житло є протиправним завжди, якщо на це не надано згоди власника чи особи, що там проживає або пере-

буває на законних підставах. Вторгнення в інше приміщення або сховище є протиправним у випадках порушення особою заборон і обмежень доступу до них, встановлених з метою забезпечення збереження товарно-матеріальних цінностей. Перебування особи в загальнодоступних приміщеннях і таємне викрадення із них чужого майна може розглядатися як вчинене з проникненням у приміщення чи сховище лише у випадках, коли особа порушує встановлені в установі заборони й обмеження доступу до відповідних «заборонених зон» і до майна, що вона викрадає.

Суб'єктивною ознакою «проникнення» у житло, інше приміщення чи сховище з метою заволодіння майном є усвідомлення крадієм протиправного проникнення у житло, інше приміщення, доступ до сховища з метою таємного викрадення чужого майна.

Висновки постанови Великої Палати Верховного суду від 18 квітня 2018 р. (справа № 569/1111/16-к) для з'ясування факту проникнення у житло, інше приміщення чи сховище слід встановлювати: 1) незаконність входження (потрапляння) в приміщення (житло, інше приміщення чи сховище) або перебування в ньому, що обумовлюється відсутністю в особи права на перебування там, де міститься майно, яким вона бажає незаконно заволодіти; 2) мету, якої досягає особа, вчиняючи обрані дії, усвідомлення нею характеру вчинюваного суспільно небезпечного діяння, зокрема й факту незаконного вторгнення (потрапляння) в приміщення (житло, інше приміщення чи сховище), передбачення наслідків вчиненого діяння [19]. Взагалі в цій постанові досить повно й обґрунтовано розкрита кваліфікуюча ознака «проникнення», на відміну від постанови ВСУ від 15 листопада 2012 р. у справі № 5-15кс12. Тобто у вирішенні питання про наявність або відсутність ознаки проникнення у житло, інше приміщення чи сховище, вирішальною є не лише встановлення характеру «проникнення у житло, інше приміщення чи сховище», а режим доступу до місця вчинення злочину (вільний/обмежений) і наявність умислу на незаконне вторгнення або входження з метою заволодіння чужим майном. І хоча в постановках ішлося про розбій, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, наведені висновки властиві

й іншим злочинам проти власності, які мають однотипні кваліфікуючі ознаки (у складах крадіжки, грабежу).

Висновок. Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що «проникнення в житло, інше приміщення чи сховище» як кваліфікуюча ознака складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК має суттєве значення, оскільки становить *ускладнений спосіб вчинення крадіжки*. Ця кваліфікуюча ознака розширює обсяг об'єктивної сторони розглядуваного злочину за характером підготовки та вчинення діяння, тривалістю діяння, що є формою реалізації корисливого умислу, як правило, заздалегідь задуманого.

Вона включає в себе як незаконне умисне проникнення в житло, інше приміщення чи сховище, так і таємне викрадення чужого майна шляхом його вилучення і заволодіння ним з метою обертання на свою користь чи інших осіб.

Перелік літератури

1. Логіка: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / В. Д. Тітов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордеева та ін.; за заг. ред. В. Тітова. Харків: Право, 2005. 208 с.

2. Кузнецов В. В. Крадіжка. *Велика українська юридична енциклопедія у 20 т.* Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого / редкол. В. Я. Тацій та ін. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право. 2017. С. 455–457.

3. Словник української мови в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 11, 1980. URL: <http://sum.in.ua/p/11/377/1> (дата звернення: 13.03.2019).

4. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Г. М. Анісімов, О. О. Володіна, І. О. Зінченко та ін.; за ред. М. І. Панова. 2-ге вид., допов. та випр. Харків: Право, 2017. 360 с.

5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., допов. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.

6. Костюк М. Ф., Салахова Ж. В. Хищение несовершеннолетними имущества с незаконным проникновением в жилище, помещение или иное хранилище: монография. Москва: Проспект, 2010. 192 с.

7. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2015. 528 с.
8. Бурдін В. М. Спосіб викрадення: спірні проблеми розуміння. Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. С. 84–88.
9. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства; передм. В. П. Тихого. Київ: Ін ЮРЕ, 2010. 812 с.
10. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление. Воронеж: Издательство Воронежского ун-та., 1974. 243 с.
11. Миненок М. Г., Миненок Д. М. Корысть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 366 с.
12. Курс советского уголовного права: Часть особенная. Т. 3. Ленинград: изд-во Ленград. ун-та, 1973. 835 с.
13. Родіонова Т. В. Місце вчинення злочину за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. ДНДІ МВС України. Київ, 2018. 20 с.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.
15. Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верхов. Суду України № 10 від 06 листоп. 2009 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09> (дата звернення: 13.03.2019).
16. Маляренко В. Т. Про недоторканність житла та іншого володіння особи як засаду кримінального судочинства. Кримінальний процес України: Стан та перспективи розвитку: навч. посіб. Київ: Ін ЮРЕ, 2004. С. 74–103.
17. Присяжнюк І. І. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності житла або іншого володіння особою в Україні: монографія / за наук. ред. З. А. Тростюк. Національна академія прокуратури України. Кіровоград: МПП “Антураж А”, 2011. 290 с.
18. Постанова Верховного Суду України від 15 листопада 2012 р. № 5-15кц12. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6C356D4D92D81C97C2257B21003DD8C2](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6C356D4D92D81C97C2257B21003DD8C2) (дата звернення: 13.03.2019).
19. Постанова Великої Палати Верховного Суду України від 18 квітня 2018 р. у справі № 569/1111/16-к. URL: https://zib.com.ua/ua/print/13897-postanova_verhovnogo_sudu_ukraini_vid_15112012_5-15ks12.html (дата звернення: 30.03.2019).

Транслітерація переліку літератури

1. Titov, V. D. , Tsalin, S. D., Nevelska-Hordeeva, O. P (2005). Lohika. Pidruchnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv. V. Titova (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
2. Kuznetsov, V. V. (2017). Kradizhka. Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia u 20 t. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho, Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho, V.Ya. Tatsii et al. (Ed.). (Vol. 17). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Slovnyk ukrainskoi movy v 11 t. AN URSS, In-t movoznavstva imeni O.O. Potebni. I.K. Bilodid (head) et al. (Eds.). (Vol. 11). Kyiv: Nauk. dumka, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/p/11/377/1> [in Ukrainian].
4. Anisimov, H. M., Volodina, O. O., Zinchenko, I. O. ta in. (2017). Kvalifikatsiia zlochyniv: navch. posibnyk. M.I. Panov (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar u 2 t. V. Ya. Tatsii, V.P. Pshonky, V.I. Borysov, V.I. Tiutiuhin (Eds.). (2013). (Vol. 2). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Kostiuk, M. F., Salakhova, Zh. V. (2010) Khyshchenye nesovershennoletnyumy umushchestva s nezakonnym pronuknovenyem v zhylyshche, pomeshchenye yly ynoe khranylyshche: monohrafiia. Moskow: Prospekt [in Ukrainian].
7. Borysov, V. I., Tatsiy, V. Ya., Tiutiuhin, V. I. ta in. (2015). Kryminalne pravo Ukrainy: Zahalna chastyna: pidruchnyk. V. Ya. Tatsiia, V.I. Borysova, V.I. Tiutiuhina (Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Burdin, V. M. (2012). Sposib vykradennia: spirmi problemy rozuminnia. Teoretychni ta prykladni problemy suchasnoho kryminalnoho prava. Luhansk: RVV LDUVS im. E. O. Didorenka [in Ukrainian].
9. Panov, M. I. (2010). Vybrani naukovi pratsi z problem pravoznavstva; peredm. V.P. Tykhoho. Kyiv: In YuRE [in Ukrainian].
10. Dagal', P. S., Kotov, D. P. (1974). Sub»yektivnaya storona prestupleniya i yeye ustanovleniye. Voronezh: Izdatel'stvo Voronezhskogo un-ta [in Russian]
11. Minenok, M. G., Minenok, D.M. Koryst'. (2001). Kriminologicheskiiye i ugovolno-pravovyye problemy. Saint-Peterburg: Yurid. tsentr Press [in Russian]
12. Kurs sovetskogo ugovolnogo prava: Chast' osobennaya. (1973). (Vol. 3). Leningrad: izd-vo Lengrad. un-ta [in Russian]
13. Rodionova, T. V. (2018). Mistse vchynennya zlochynu za kryminal'nyym pravom Ukrayiny. Extended abstract of candidate's. Kyiv [in Ukrainian].

14. Pro vykonannya rishen' ta zastosovannya praktyky Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny: Zakon Ukrainy vid 23.02.2006 № 3477-IV. (2006). Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. 30, art. 260.

15. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty vlasnosti: postanova Plenumu Verkhov. Sudu Ukrainy № 10. vid 06. lyst. 2009 r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>

16. Malyarenko, V. T. (2004). Pro nedotorkannist' zhytla ta inshoho volodinnya osoby yak zasadu kryminal'noho sudochynstva. Kryminal'nyy protses Ukrainy: Stan ta perspektyvy rozvytku: navch. posibnyk. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].

17. Prysyazhnyuk, I. I. (2011). Kryminal'na vidpovidal'nist' za porushennya nedotorkanosti zhytla abo inshoho volodinnya osobi v Ukraini. Trostyuk Z. A. (Ed.). Natsional'na akademiya prokuratury Ukrainy. Kirovohrad: MPP "Anturazh A" [in Ukrainian].

18. Postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 15 lystopada 2012 roku № 5-15ks12. URL: [http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/6C356D4D92D81C97C2257B21003DD8C2](http://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/6C356D4D92D81C97C2257B21003DD8C2)

19. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 18 kvitnia 2018 roku u spravi № 569/1111/16-k. URL: https://zib.com.ua/ua/print/13897-postanova_verhovnogo_sudu_ukraini_vid_15112012_5-15ks12.html

Панова С. В. Поняття крадіжки, поєднаної з проникненням у житло, інші приміщення чи сховище

У статті розглядаються основні і суттєві ознаки крадіжки, поєднаної із проникненням у житло, інші приміщення чи сховище. Розкрито поняття «проникнення», «житло», «інше приміщення», «сховище». Дається трактування цих понять. Так, особливістю житла є те, що воно виступає і сховищем, а «іншого приміщення», на відміну від житла та сховища, є властивість мати «відкритий» характер, що виявляється в загальнодозволеному доступі до нього. При тлумаченні «проникнення» звертається увага на його характерні об'єктивні і суб'єктивні ознаки. Робиться висновок, що «проникнення», будучи допоміжним діянням, для ч. 3 ст. 185 КК має вирішальне кваліфікуюче значення, бо виступає ускладненим способом вчинення крадіжки – таємного викрадення чужого майна. Ця кваліфікуюча ознака розширює межі об'єктивної сторони розглядуваного злочину за: характером підготовки та вчинення діяння; тривалістю діяння при існуючому корисному умислі.

Ключові слова: крадіжка, житло, інші приміщення, приміщення, сховище, проникнення.

Панова С. В. Понятие кражи, соединенной с проникновением в жилье, иное помещение или хранилище

В статье рассматриваются основные и существенные признаки кражи, соединенной с проникновением в жилье, иное помещение или хранилище. Раскрыто понятия «проникновение», «жилье», «иное помещение», «хранилище». Дается трактовки этих понятий. Так, особенностью жилья является то, что оно выступает и хранилищем, а «иное помещение», в отличие от жилья и хранилища, может иметь «открытый» характер, что выражается в общеразрешённом доступе к нему. При толковании «проникновения» обращается внимание на характерные объективные и субъективные его признаки. Делается вывод, что «проникновение», являясь вспомогательным деянием, для ч. 3 ст. 185 УК имеет решающее квалифицирующее значение, поскольку усложняет способ совершения кражи - тайного похищения чужого имущества. Данный квалифицирующий признак расширяет пределы объективной стороны рассматриваемого преступления по: характеру подготовки и совершения деяния; продолжительности действия осуществления корыстного умысла.

Ключевые слова: кража, жилье, иное помещение, помещение, хранилище, проникновения.

Panova S.V. The concept of theft, coupled with the penetration of housing, other premises or storage

The article analyzes and characterizes the theft, coupled with the penetration of housing, other premises or storage. The concept of “penetration”, “housing”, “other premises”, “storage”. The features of the interpretation of these concepts are highlighted. So, the peculiarity of housing is that it acts as a storehouse, and “another room”, unlike housing and storehouse, has an “open” character, which is expressed in the generally permitted access to it.

So, the peculiarity of housing is that it acts as a storehouse, and “another room”, unlike housing and storehouse, has an “open” character, which is expressed in the generally permitted access to it. When interpreting “penetration”, attention is drawn to characteristic objective and subjective features. It is concluded that the “penetration”, being an independent action, for part 3 of Art. 185 of the Criminal Code is of decisive qualifying value, since it complicates the way of theft. This qualifying attribute extends the period of the objective side of the crime in question according to: the nature of the preparation and commission of the act; duration of action with the existing mercenary intent.

Key words: theft, housing, other premises, premises, storage, penetration.

Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем злочинності та її причин НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 2 від 05.02.2019 р.)

Рецензент – доктор юридичних наук, доцент
Б. М. Головкін

**ГЕНЕЗА ВІТЧИЗНЯНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ**

Сергієвський С. К., аспірант сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Постановка проблеми і актуальність. Державна зрада, кримінальна відповідальність за вчинення якої передбачена ст. 111 Кримінального кодексу України (далі – КК), являє собою один із найбільш небезпечних злочинів проти основ національної безпеки України. Випадки вчинення цього злочину за часів незалежності нашої держави до початку військової агресії у 2014 р. мали поодинокий характер. Але протягом останніх 5 років ситуація кардинально змінилася – значне зростання поширеності цього злочину та зміна історичного контексту (національно-визвольна війна) потребують відповідних змін у правозастосовній та законодавчій царині.

Статистичний аналіз даних, розміщених на сайті Генеральної прокуратури України щодо злочину, передбаченого ст. 111 КК «Державна зрада», показує, що у 2013 р. було обліковано лише 1 випадок вчинення цього злочину, тоді як у 2014 р. – 65, у 2015 р. – 80, у 2016 р. – 126, у 2017 р. – 89, у 2018 році – 127 [1]. Не викликає сумніву, що кількість осіб, які під час анексії Криму та окупації частини територій Донецької і Луганської областей здійснили перехід на бік ворога та здійснювали і продовжують здійснювати підривну діяльність проти України, реально є значно більшою. У зв'язку

з цим, набуло актуальності необхідність поглибленого дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні, важливою складовою якого є історико-правовий аналіз становлення вітчизняного кримінального законодавства, яке передбачало відповідальність за таке діяння.

Стан дослідження. Проблеми кримінальної відповідальності за державну зраду в науці кримінального права досліджувалися такими ученими, як Г. В. Андрусів, О. Ф. Бантишев, Ю. В. Баулін, В. К. Гришук, І. В. Зозуля, С. Я. Кравець, А. В. Кучера, В. К. Матвійчук, В. О. Навроцький, О. С. Сутула, В. Я. Тацій, М. І. Хавронюк та ін. Тут, однак, треба зазначити, що основна частина наукових робіт, присвячених кримінальній відповідальності за державну зраду, має характер науково-практичного коментування ст. 111 КК України або являє собою відносно невелику частину досліджень, присвячених вивченню більш загальних питань, або носить фрагментарний характер у межах навчальної літератури. Так само обмежений характер мають нечисленні дослідження кримінальної відповідальності за державну зраду в історичному аспекті. В. К. Матвійчук [2], зокрема, досліджуючи історію розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки, торкнувся й історії криміналізації діянь, що відповідають сучасному розумінню державної зради. Інші вчені (В. В. Яременко, А. О. Гурбик, Є. П. Бровцинова, Т. В. Вронська) в аспекті цього питання досліджували лише окремі джерела вітчизняного права або обмежені історичні періоди функціонування вітчизняної правової системи.

Мета і завдання статті. Дослідження історії виникнення та розвитку в часі правових явищ дає можливість, не зупиняючись у русі від минулого до сьогодення лише на сучасному стані речей, спрогнозувати обґрунтовані судження щодо існування таких або подібних явищ у майбутньому. Уявляється, що вивчення генези кримінальної відповідальності за державну зраду в історії вітчизняного кримінального права сприятиме кращому розумінню цього правового феномену, дозволить як використати позитивний досвід минулого, так і запобігти повторенню хибних рішень, а інколи і ганебних зловживань, що мали місце в історії нашої країни при вста-

новленні та застосуванні кримінальної відповідальності за державну зраду.

Викладення основного матеріалу. Загальновизнано, що першою письмовою пам'яткою та історичним джерелом староруського права є Руська Правда. Дослідники продовжують дискусію щодо часу її створення (в межах XI–XII століть). На думку В. Яременка, вона репрезентує систему суспільних і правових уявлень народу Київської Русі. [3, с. 185]. При цьому, на його думку, те що «жодна стаття “Правди руської” не фіксує наявності таких антидержавних злочинів, як зрада, зневага величі Русі та її князя» пояснюється тим, що «політичні обставини в державі не потребували, очевидно, заходів для дотримання громадянином відповідного ставлення до держави». В. Яременко вважає, що «тут, очевидно, належить розрізнити два моменти: з одного боку, не було прецедентів ворожого ставлення громадянина до держави і князя, а з другого боку, вічевий уклад дозволяв громадянам Русі вільне ставлення до князя, як виразника народної волі, і негативне ставлення до володаря, очевидно, не вважалося таким, що заслуговує на покарання» [3, с. 185].

Із занепадом та подальшим розпадом Київської Русі правова регламентація суспільних відносин на частині сучасних українських земель, які в XIV–XVI століттях входили до складу Велико-го князівства Литовського, Руського та Жемайтійського, здійснювалася Статутами тогочасного права. Ці зводи законів мали три основні редакції – 1529, 1566 і 1588 рр., відомі як Статути Велико-го князівства Литовського (Литовські статути). Важливо, що одним із джерел цих статутів дослідники справедливо вважають Руську Правду.

Природньо, що зміни соціально-політичної ситуації обумовили зміни в кримінальному праві: Литовський статут 1566 року мав кілька статей (Артикулів), які формулюють елементи складу злочину, подібні до сучасного розуміння державної зради.

Так, в Артикулі 3 «О ображенъе маестату господарского» («Про образу княжї гідності») встановлювалася кримінальна караність за інформаційні зносини з ворогом («зь неприятели

порозумѣнье мѣль, листы до нихъ або послы противъ намъ Господарю и Речи Посполитое або остерегаючы слаль»), надання допомоги ворогові («тымъ непріятелемъ якуюжь кольвекъ помочъ даваль, хотя бы тежь замокъ нашъ непріятелеви подаль; хто бы тежь люди непріятельскіе въ панство наше Великое Князство Литовское зрадливѣ привель») [4, с. 16].

В Артикулі 6 була встановлена кримінальна відповідальність за перехід на бік ворога: «хтобы кольвекъ съ подданныхъ нашихъ съ панства нашего утекъ до земли непріятельское умысломъ злымъ на зраду ку шкодѣ намъ Господарю и Речи Посполитой» [4, с. 18].

Покаранням за вищевикладені злочини в Литовських статутах була смертна кара та юридична смерть – винний «честь тратить», тобто позбавляється громадянських прав, втрачає юридичну суб'єктність.

При цьому Литовські статuti передбачали не лише індивідуальну відповідальність зрадника, а й відповідальність членів родини. Так, його дружина та діти підлягали конфіскації майна (всього або частини) «зрадцы дѣти сынове за таковой выступокъ отца своего безецными будутъ, а имѣнья того зрадцы отчызные выслужонные которымъ кольвекъ обычаемъ набытые мимо дѣти и близкіе на насъ Господаря приходять».

Артикул 11, де уточнюються види та форми покарань для членів родини зрадника, прямо вказує на ворога Литовської держави: «отець отъ дѣтей утекъ до земли непріятели нашего Московского» [4, с. 20].

Литовські статuti були основним збірником права на територіях сучасної України до середини ХІХ ст., стали джерелом московського «Соборного уложення» 1649 р. та «Прав, за якими судиться малоросійський народ». На території Київської, Подільської та Волинської губерній чинність Литовського статutu було припинено в 1840 році. У Лівобережній Україні в 1843 р. його було замінено Зводом законів Російської імперії. [5, с. 835].

У ХVІІ – ХVІІІ століттях у період Гетьманщини – національного державного утворення на території сучасної України не було створено власного кодифікованого кримінального закону. В першій поло-

вині XVIII ст. була реалізована спроба кодифікації існуючої на той час судової практики шляхом створення в 1743 р. проекту нормативного акта «Права, за якими судиться малоросійський народ».

Хоча вказаний збірник права не був офіційно прийнятим, він становить значний інтерес в історії становлення вітчизняного законодавства, у тому числі й для нашого дослідження. Так, в Артикулі «О преступлениях против маестата государева» передбачалася кримінальна відповідальність за передачу ворогові відомостей шляхом листування або посильним з метою сприяння неприятелю та завдання шкоди Государеві або інтересам держави. Також кримінально-караною була зрада у формі втечі «из государства в неприятельскую землю – чтобы сделать измену и вред государю и государству».

За вчинення злочину зрадник карався смертною карою через четвертування на місці страти. Для зрадника, який знаходився за межами держави, передбачалася символічна смертна кара шляхом імітації страти на шибениці його образу.

Як і в Литовських статутах, кримінальній відповідальності підлягали родичі зрадника. Якщо вони не повідомили про вчинення злочину, вони підлягали смертній карі.

Новелою «Прав, за якими судиться малоросійський народ», стало встановлення спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності за зраду (п. 2 арт. 4). Зокрема, звільнити могли лише того злочинця, який: 1) «сам в числе изменников был»; 2) «прежде исполнения своего злого намерения» розкався; 3) «о злом умыслении в надлежащем месте верно донес» [6, с. 47].

На думку деяких дослідників, із поширенням на українських землях «Зводу законів Російської імперії» «розвиток української національної правотворчості призупинився» [7, с. 33]. Разом із тим не можна заперечувати прогресивності кодифікації кримінального законодавства в російському «Уложенні про покарання кримінальні та виправні», затвердженому в серпні 1845 р.

В указаному кримінальному законі законодавець на високому рівні юридичної техніки встановлює та систематизує кримінальну караність державної зради та відповідальності за неї.

Так, у розділі III «Про злочини державні» в главі II «Про бунт проти влади верховної і про державну зраду» розташоване Відділення II («Про державну зраду і злочини проти народного права»), яке починається зі ст. 275, де визначається, що державною зрадою визнається:

«1) Когда кто-либо умыслит предать государство или какую-либо часть оно́го другому государю или правительству;

2) Когда подданный российский будет возбуждать какую-либо иностранную державу к войне или иным неприязненным действиям против России, или с тем же намерением сообщит государственные тайны иностранному правительству;

3) Когда он во время войны будет способствовать или благоприятствовать неприятелю в военных или других враждебных против отечества или против союзников России действиях... (формам сприяння в тексті статті присвячено понад сторінку друкованого тексту – авт.);

4) Когда дипломатический или иной чиновник, уполномоченный на заключение трактата с иностранной державой, употребит с умыслом сие доверие в явный вред для отечества...;

5) Когда дипломатический или иной чиновник, или вообще подданный России, похитит или с умыслом истребить или повредить какого бы то ни было рода акты или документы, долженствующие служить доказательством прав ея на что-либо требуемое от державы иностранной, или на оборот иностранною державою от России» [8, с. 105–107].

За державну зраду ст. 276 «Уложенія» встановлювалося покарання у виді позбавлення всіх прав стану та смертної кари. Крім того, ст. 277 за державну зраду встановлювалося додаткове покарання – конфіскація всього родового та набутого винним майна [8, с. 107].

Порівняно зі збірником «Права, за якими судиться малоросійський народ», в «Уложеніі» законодавець не передбачає спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду.

У 1903 році набуло чинності «Кримінальне уложення», головна відмінність якого від «Уложенія про покарання...» 1885 р. полягала,

на думку дослідників, «у великій кількості ознак, які характеризують злочини, що входили до категорії “державних”» [9, с. 55]. Кримінальна відповідальність за державну зраду визначалася у главі IV «Про державну зраду» (статті 108–120). Зокрема, до вчинення державної зради відносили: перехід на бік ворога, шпигунство, надання іноземній державі допомоги у проведенні підривної діяльності. Так, державною зрадою визнавалися:

1) обіцянка недругові перед початком оголошення війни щодо себе та інших у сприянні іноземній державі щодо здійснення злочинних дій проти Росії (ч. 2 ст. 110);

2) свідоме виготовлення, здача або прийом засобів, непридатних до нападу на ворога чи захисту від нього (ст. 114);

3) поставку або прийом для діючої армії, флоту або лікарні завідомо шкідливих для здоров'я або непридатних для вживання предметів постачання (ст. 115);

4) підписання договору уповноваженим Росії з іноземною державою завідомо на шкоду Вітчизні (ст. 116)

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що зміни, які відбувалися у кримінальному законі про державну зраду, значною мірою (можливо, навіть визначальною) зумовлювалися політичними характеристиками держави, безпеку якої він був покликаний охороняти. Зрозуміло, що революційний соціально-політичний злам, що відбувся в першій чверті ХХ сторіччя, не міг не знайти свого відображення в змінах кримінального закону про державну зраду. Тут уже все підпорядковувалося політичній доцільності.

Необхідно зазначити, що всі кримінальні кодекси Української радянської соціалістичної республіки (1922, 1927 зі змінами 1934, 1961 р.) не були, власне, вітчизняними законами. Вони уклалися згідно із циркулярами союзної влади з Москви, копіюючи у своїй абсолютній більшості норми кримінального кодексу РСФСР.

Перший кримінальний кодекс УРСР був затверджений Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом у м. Харкові 23 серпня 1922 р. та введений у дію з 15 вересня 1922 р.

У цьому Кодексі (ст. 57), як і в двох наступних, було введено поняття «контрреволюційного злочину»: «будь-які дії, спрямовані

на повалення завойованої пролетарською революцією влади робітничо-селянських рад та існуючого на підставі Конституції У.С. Р. Р. Робітничо-Селянського Уряду, а також дії, спрямовані на допомогу тій частині міжнародної буржуазії, яка не визнає рівноправ'я комуністичної системи власності, що йде на зміну капіталізму, прагне до її повалення шляхом інтервенції або блокади, шпіонажу, фінансування преси і т. п. засобами» [10, с. 20–21]. Таким чином, ідеї класової боротьби знаходили втілення в нормах кримінального права. Відомо, що в подальшому широке тлумачення контрреволюційного злочину в умовах дії (до кінця 50-х р. минулого сторіччя) правового інституту аналогії створило підґрунтя для масових репресій.

У главі 1 «Державні злочини» норми про відповідальність саме за державну зраду не було. Разом із тим у цій главі у розділі і «Про контрреволюційні злочини» містилася ст. 59, яка встановлювала кримінальну караність «зносин з іноземними державами або їх окремими представниками з метою схилення їх до збройного втручання в справи Республіки, оголошення їй війни або організації військової експедиції, так само як сприяння іноземним державам уже після оголошення їм війни або посилки експедиції, у чому це сприяння не виявилось» [10, с. 21]. За вказані дії установлювалася вища міра покарання («заходу соціальної оборони») – розстріл із конфіскацією всього майна, або за пом'якшуючих обставин передбачалося зниження покарання до позбавлення волі на строк не нижче п'яти років із суворою ізоляцією і конфіскацією всього майна.

Крім того, у ст. 60 за участь в організації, яка діє з метою вчинення злочинів, означених у статтях 58–59 Кримінального Кодексу, були встановлені покарання, передбачені ч. 1 і ч. 2 ст. 58 (ч. 1 – аналогічна ст. 59, ч. 2 – «при встановленні судом непоінформованості учасника в кінцевих цілях визначеного в цій статті злочину, участь в ньому карається – позбавленням волі на термін не нижче трьох років» [10, с. 22]).

У лютому 1927 р. Центральний виконавчий комітет СРСР затвердив «для включення до кримінальних кодексів союзних республік» «Положення про злочини державні (контрреволюційні та особливо для Союзу РСР небезпечні злочини проти порядку управління)».

На виконання «вказівки Центру» в червні 1927 р. Центральний виконавчий комітет УРСР затвердив новий Кримінальний кодекс, у якому, зокрема, глава і Особливої частини була скопійована з Кримінального кодексу РСФСР, з різницею лише в нумерації статей.

Статті 59 КК УРСР 1922 року відповідали ст. 54³ і ст. 54⁴ КК УСРР 1927 р. Останні передбачали караність за зносини із контрреволюційною метою з іноземними державами та їх представниками, так і за сприяння та допомогу державі, яка знаходиться в стані війни із СРСР, або міжнародній буржуазії, а також групам і організаціями, нею організованими для боротьби з СРСР. Частково були виключені, частково замінені статтями 54¹¹ і 54⁴ нового КК старі статті 61, 62 і 68, які встановлювали караність участі в різного роду організаціях контрреволюційного характеру [11, с. 37].

Стосовно винних у вчиненні діянь, зазначених і зазначених статтях, застосовувалися такі засоби соціальної оборони: віща міра – «розстріл або оголошення ворогом трудящих, із конфіскацією та позбавленням громадянства союзної республіки і тим самим громадянства Союзу РСР та вигнанням за межі Союзу РСР назавжди, з допущенням при пом'якшувальних обставинах пониження до позбавлення волі з суворою ізоляцією на термін не нижче трьох років, із конфіскацією всього або частини майна». [12, с. 64].

Стабілізація комуністичного режиму, досягнута, зокрема, через упокорення українського народу шляхом геноциду 1932–1933 рр., створила умови для нового наступу на «контрреволюцію», а фактично – на тих хто міг, навіть потенційно, виявити спротив тоталітарному державному ладу.

Так, на виконання Постанови ЦВК СРСР «Про доповнення положення про злочини державні... статтями про зраду Батьківщині» від 8 червня 1934 р., Постановою ЦВК РНК УСРР від 20 липня 1934 р. до КК УСРР були введені статті 54^{1а} (зрада батьківщині, тобто дії, вчинені громадянами СРСР на шкоду військової могутності СРСР, його державній незалежності або недоторканності його території, як-от: шпигунство, видача військової або державної таємниці, перехід на бік ворога, втеча або переліт за кордон); 54^{1б} (ті ж злочини, вчинені військовослужбовцями); 54^{1в} (про відповідальність членів родин «зрадників», які навіть не знали про зраду, що

сталася або мала статися); 54^{1г} (про відповідальність за недонесення про зраду, що готується або сталася). За першими двома статтями (1а і 1б) передбачався «вищий захід соціальної оборони» – розстріл із конфіскацією майна, заміна якого на 10 років позбавлення волі була можлива лише за ст. 1а і лише за наявності пом'якшуючих обставин [13, с. 19].

Статтею 54¹¹ передбачалося, що за всяку організаційну діяльність, скеровану на підготування або вчинення діянь, передбачених у розділі і Особливої частини «Контрреволюційні злочини», а також за участь в організації, утвореній для підготування або вчинення одного зі злочинів, передбачених у цьому розділі, застосовуються заходи соціальної оборони, зазначені у відповідних статтях цього розділу [13, с. 22].

Під час Другої світової війни у «зраді» в масовому порядку звинувачували військовослужбовців, які потрапили в полон, і цивільне населення, вивезене за кордон. Як «зрада» кваліфікувалася участь у національному опорі радянському режимові, незалежно від наявності зв'язків із зарубіжними країнами. Так, 7 серпня 1944 р. постановою Верховного Суду СРСР «Про кваліфікацію злочинів членів антирадянської організації “ОУН”» учасників самостійницького руху зарахували до «зрадників Батьківщини» і приписали карати за ст. 54^{1а} або ст. 54^{1б} і ст. 54¹¹ КК УРСР. Спеціальним розпорядженням № 16770-рс від 16 серпня 1944 р. цю постанову схвалила РНК СРСР. Кваліфікуючи дії таким чином, у черговий раз застосовувалися принцип аналогії та розширювальне тлумачення закону». [14, с. 120].

У 1953–1955 рр. внаслідок лібералізації політичного режиму змінилася практика застосування норми про кримінальну відповідальність за зраду батьківщині – кількість засуджених різко зменшилася. У 1955 р. була проведена масова амністія для засуджених за «пособництво окупантам», а в 1956 р. ст. 54¹ була скасована.

У грудні 1958 р. Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, а також Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини». За радянською традицією зазначені Основи і Закон стали

базою для розвитку кримінального законодавства Української РСР: 28 грудня 1960 р. Верховна Рада Української РСР прийняла Кримінальний кодекс УРСР, який набрав чинності 1 квітня 1961 р.

Кримінальна відповідальність за державну зраду встановлювалася у ст. 56: «Зрада батьківщини, тобто діяння, умисно вчинене громадянином СРСР на шкоду державній незалежності, територіальній недоторканності або воєнній могутності СРСР: перехід на бік ворога, шпигунство, видача державної або військової таємниці іноземній державі, втеча за кордон або відмова повернутися з-за кордону в СРСР, надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади, – карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна і з засланням на строк до п'яти років чи без такого або смертною карою з конфіскацією майна.

Не підлягає кримінальній відповідальності громадянин СРСР, завербований іноземною розвідкою для проведення ворожої діяльності проти СРСР, якщо він на виконання одержаного злочинного завдання, ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам влади про свій зв'язок з іноземною розвідкою». [15, с. 30].

Новелою стало включення до тексту вказівки на навмисність цього діяння. Крім того, перелік суспільно небезпечних діянь у диспозиції цієї статті було розширено, встановлена також відповідальність за «надання іноземній державі допомоги в проведенні ворожої діяльності проти СРСР, а так само змова з метою захоплення влади», що раніше каралося за різними пунктами ст. 541.

У період розпаду СРСР та встановлення незалежності України ст. 56 зазнала незначних трансформацій. Зокрема, з умов звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду зникла згадка про іноземну розвідку (нове формулювання, майже ідентичне ст. 111 чинного КК України. Умовою звільнення було визнано невчинення ніяких дій на виконання отриманого злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників і добровільна заява органам влади України про свій зв'язок з ними). Також із диспозиції було виключено змову з метою захоплен-

ня державної влади. За це діяння відповідальність була встановлена у ст. 56¹. Покарання у виді смертної кари також було скасовано.

Висновки. Історія кримінально-правового захисту держави від злочинів проти неї та встановлення кримінальної відповідальності за державну зраду, зокрема розпочинається з виникненням на території сучасної України перших державних утворень.

Визначальним чинником генези кримінальної відповідальності за злочини проти держави, зокрема державну зраду, є політичний режим як основа організації державної влади.

Так, в авторитарній державі Великому князівстві Литовському, де особа володаря ідентифікувалася із самою державою, кримінальна караність установлювалася за зраду господарю. У тоталітарній радянській державі норми закону, якими встановлювалася кримінальна відповідальність за державну зраду, були значною мірою спрямовані на боротьбу з ідеологічними ворогами, винищення цілих соціальних груп, що призвело до зловживань у правозастосовчій сфері, покарання невинних та непричетних до злочинної діяльності.

У процесі історичного розвитку, кодифікації та практичного правозастосування у вітчизняному кримінальному праві були сформульовані та законодавчо закріплені поняття «державна зрада», визначені форми об'єктивної сторони, кваліфікуючі ознаки суб'єктивної сторони, види основного та додаткового покарання за цей злочин. Частина цих історичних надбань на сьогодні не включена до чинного кримінального закону, але цілком доречним є питання про можливість їх сучасного інтерпретування та актуалізації як чинних норм. Так, очевидно, що зміст ст. 56 КК УРСР (зі змінами) на останньому етапі його існування практично повністю збігався з нормою, закріпленою ст. 111 чинного КК України. Враховуючи значну відмінність українських реалій другого десятиріччя XXI ст. від ситуації у радянській Україні та в часи проголошення незалежності нашої держави, видається доречним перегляд вітчизняною юридичною наукою та законодавцем змісту норми кримінального права про державну зраду з метою актуалізації чинного закону відповідно до сучасного стану загроз національній безпеці.

Перелік літератури

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі (січень–грудень 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 років). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo# (дата звернення: 25.12.2018).
2. Матвійчук В. К. Історія розвитку кримінального законодавства стосовно злочинів проти основ національної безпеки. *Юридична наука*. 2011. №3. С. 139–151.
3. Яременко В. В. Правда руська. *Тисяча років української суспільно-політичної думки* : у 9 т. Т. I (X–XV ст.) Київ: Дніпро, 2001. С. 173–178.
4. Статут Великого Князства Литовського 1566 года. Москва: Изд. Имп. Москов. о-ва истории и древностей российских, 2003. 240 с. URL: <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>
5. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Т. 9 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наук. думка, 2012. С. 834–836
6. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / під ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: АТ Книга, 1997. 548 с.
7. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні. Етнотворчий аспект: навч. посіб. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. 383 с.
8. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Санкт-Петербург: Тип 2. Отделение собств. император. канцелярии, 1845. – III. – 646 с. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UIINak_UgIspr_1845/UIINakUgIspr_1845.pdf (дата звернення: 12.12.2018).
9. Бровцинова Е. П. Карательное законодательство царизма в борьбе с революцией 1905–1907 годов. *История СССР*, 1975. №5. С. 110–117.
10. Уголовный кодекс У.С.С.Р: утвержденный В. У. Ц. И. К. 23 августа 1922 г. Харьков: Издание Наркомюста У.С.С.Р., 1922. 100 с.
11. Новый уголовный кодекс У.С.С.Р. / сост. М. Д. Шаргородский; под ред. С. А. Пригова. Харьков: Юридическое издательство Наркомюста УССР, 1927. 128 с.
12. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 года. Текст с постанетейними разъяснениями из циркуляров и постановлений Наркомюста и Верх. Суда УССР и определенных УКК Верховного Суда УССР (по 1 июля 1927 г.) и сопоставительной таблицей статей УК старой и новой редакции и алфавитно-предметным указателем / сост. И. И. Курицкий, Л. А. Гиммельфарб, Н. И. Шихмантер. Харьков: Юридическое издательство НКЮ УССР, 1927. 322 с.

13. Кримінальний кодекс УСРР: зі змінами на 15 вересня 1935 року. Київ: видавництво ВУЦВК «Радянське будівництво і право», 1935. 128 с.

14. Вронська Т. В. Відповідальність за державні злочини у проектах Кримінального кодексу СРСР (1946–1949 рр.) / Т. В. Вронська, О. Є. Лисенко, Р. Л. Чорний *Укр. іст. журн.*, 2012. № 1. С. 120–134. URL: http://history.org.ua/JournALL/journal/journal_2012_1/journal_2012_1.pdf (дата звернення: 25.12.2018).

15. Кримінальний кодекс Української РСР. Київ: Держ. видав. політ. літератури УРСР, 1961. 134 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Iedynyi zvit pro kryminal'ni pravoporushennia po derzhavi (sichen'-hruden' 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018 rokiv). URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=110381&libid=100820&c=edit&_c=fo# (data zvernennia: 25.12.2018). [in Ukrainian].

2. Matviichuk, V. K. (2011). Istorii rozvytku kryminal'noho zakonodavstva stosovno zlochniv proty osnov natsionalnoi. *Yurydychna nauka.*, 3, 139–151. [in Ukrainian].

3. Iaremenko, V. V. (2001). Pravda ruska Tysiacha rokiv ukraïnskoi suspilno-politychnoi dumky (Vols. 1–9; Vol. I). (Kh-KhV st.) Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

4. Statut Velykoho Kniazstva Lytovskoho 1566 hoda.: Moskov: Yzd. Ymp. Moskov. o-va ystoryy y drevnosti rossiyskikh. [in Ukrainian].

5. Hurbyk, A. O. (2012). Statuty Velykoho kniazivstva Lytovskoho Entsyklopediia istorii Ukrainy. V. A. Smolii (head) et al. (Eds.). (Vols. 1–10; Vol. 9). Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

6. Prava, za yakymy sudytsia malorosiïskyi narod» 1743 r. Yu. S. Shemshuchenko (Ed.). (1997). Kyiv: AT Knyha [in Ukrainian].

7. Ivanovs'ka, O. P. (2014). Zvychaieve pravo v Ukraini. Etnotvorchyi aspekt: navch. pos. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivs'kyi universytet» [in Ukrainian].

8. Ulozhenye o nakazaniakh uholovnykh y yspravytel'nykh. Saint-Peterburg: Typ 2. Otdelenye sobstv. ymperator. kantseliariy, 1845. III. URL: http://history.org.ua/LiberUA/UNakUgIspr_1845/UNakUgIspr_1845.pdf [in Russian].

9. Brovtsynova, E. P. (1975). Karatel'noe zakonodatelstvo tsaryzma v bor'be s revoliutsyei 1905–1907 hodov. *Ystoriya SSSR*, 5, 110–117. [in Russian].

10. Uholovnyi kodeks U. S. S. R. Utverzhdennyi V. U. Ts. Y. K. 23 avhusta 1922 h. (1922). Kharkiv: Yzdanye Narkomiusta U. S. S. R. [in Russian].

11. Sharhorodskiy, M. D. (1927)..Novyi uholovnyi kodeks U. S. S. R. Pryhov S. A. (Ed.). Kharkiv: Yurydycheskoe yzdatelstvo Narkomiusta USSR [in Russian].

12. Uholovnyi kodeks USSR v redaktsyy 1927 hoda. Tekst s postateinymy raziasneniyamy yz tsyrkuliarov y postanovleniy Narkomiusta y Verkh. Suda USSR y opredeleniy UKK Verkhovnoho Suda USSR (po 1 yuliia 1927 h.) y sopostavytelnoi tablytsei statei UK staroi y novoi redaktsyy y alfavytno-predmetnym ukazatelem. Kurytskyi Y. Y., Hymmelfarb L. A., Shykhmanter N. Y. (Eds.). (1927). Kharkiv: Yurydycheskoe yzdatel'stvo NKIU USSR [in Russian].

13. Kryminal'nyi kodeks USRR: zi zminamy na 15 veresnia 1935 roku. (1935). Kyiv: vydavnytstvo VUTsVK «Radianske budivnytstvo i pravo» [in Ukrainian].

14. Vrons'ka, T. V. (2012). Vidpovidalnist za derzhavni zlochyny u proektakh Kryminalnoho kodeksu SRSR (1946–1949 rr.). *Ukr.ist.zhurn.*, 1, 120–134. URL: http://history.org.ua/JournALL/journal_/journal_2012_1/journal_2012_1.pdf [in Ukrainian].

15. Kryminalnyi kodeks Ukrainskoi RSR. (1961). Kyiv: Derzh. vydav. polit. literatury URSR [in Ukrainian].

Сергієвський С. К. Генеза вітчизняного законодавства про кримінальну відповідальність за державну зраду

У статті аналізується історичний аспект кримінальної відповідальності за державну зраду в Україні від часів Київської Русі. Генеза виникнення та трансформації цього правового феномену вивчається на матеріалі статутів Великого князівства Литовського, кодифікованих кримінальних законів Російської імперії, кримінальних кодексів радянської доби.

Стверджується, що зміни, які відбувалися на вітчизняних теренах у кримінальному законі про державну зраду, значною мірою зумовлювалися політичними характеристиками держави, безпеку якої він був покликаний охороняти.

Зазначається, що всі кримінальні кодекси Української Радянської Соціалістичної Республіки не були, власне, вітчизняними законами. Вони укладалися суворо відповідно до циркулярів союзної влади з Москви, які базувалися на принципі політичної доцільності. Фактично ці норми українського кримінального законодавства були скопійовані з Кримінального кодексу РСФСР. Тому в Україні в 20–50 рр. ХХ ст. поняття «контрреволюційні злочини» було введено до кримінального права. Була створена відповідна глава Кримінального кодексу,

яка включала й зраду батьківщини. В результаті ідеї класової боротьби стали нормами кримінального права та застосовувались як інструмент політичних репресій.

Тому в Україні в 20–50 рр. ХХ ст. поняття «контрреволюційні злочини» було введено в кримінальне право. Був створений відповідний розділ Кримінального кодексу, який включає зраду батьківщині. В результаті ідеї класової боротьби стали нормами кримінального права і використовувалися як інструмент політичних репресій.

На підставі проведеного дослідження зроблено висновок про необхідність удосконалення чинного кримінального законодавства України з урахуванням історичного досвіду притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду і відповідно до сучасних загроз національній безпеці України.

Ключові слова: державна зрада, зрада батьківщини, перехід на бік ворога, звільнення від кримінальної відповідальності.

Сергиевский С. К. Генезис отечественного законодательства об уголовной ответственности за государственную измену

В статье анализируется исторический аспект уголовной ответственности за государственную измену в Украине со времен Киевской Руси. Генезис возникновения и трансформации этого правового явления изучается на материале статуты Великого княжества Литовского, кодифицированных уголовных законов Российской империи, уголовных кодексов советской эпохи.

Отмечается, что все уголовные кодексы Украинской Советской Социалистической Республики не были, собственно, отечественными законами. Они создавались в строгом соответствии с циркулярами союзной власти из Москвы, которые основывались на принципе политической целесообразности. Фактически эти нормы украинского уголовного законодательства были скопированы с уголовного кодекса РСФСР. Поэтому в Украине в 20–50 гг. ХХ в. понятие «контрреволюционные преступления» было введено в уголовное право. Была создана соответствующая глава Уголовного кодекса, которая включала измену родине. В результате идеи классовой борьбы стали нормами уголовного права и использовались как инструмент политических репрессий.

Поэтому в Украине в 20–50 г. ХХ в. понятие «контрреволюционные преступления» было введено в уголовное право. Была создана соответствующая глава Уголовного кодекса, которая включала измену родине. В результате идеи классовой борьбы стали нормами уголовного права и использовались как инструмент политических репрессий.

На основании проведенного исследования был сделан вывод о необходимости совершенствования действующего уголовного законодательства Украины с учетом исторического опыта привлечения к уголовной ответственности за государственную измену и в соответствии с современными угрозами национальной безопасности Украины.

Ключевые слова: государственная измена, измена родине, переход на сторону врага, освобождение от уголовной ответственности.

Sergüevskiy S. K. *The Genesis of Domestic Legislation on Criminal Liability for High Treason*

The article analyses the historical aspect of criminal liability for high treason in Ukraine since the times of Kyivan Rus'. The genesis of the emergence and transformation of this legal phenomenon is studied on the material of the statutes of the Grand Duchy of Lithuania, the codified criminal laws of the Russian Empire, the criminal codes of the Soviet era.

It is noted that all the criminal codes of the Ukrainian Soviet Socialist Republic were not proper domestic laws. They were created in strict accordance with the instructions of the central authorities of Moscow, which were based on the principle of political expediency. In fact, these norms of the Ukrainian criminal legislation were copied from the Criminal Code of the RSFSR. Therefore, in Ukraine in the 1920s and 1950s the concept of «counter-revolutionary crimes» was introduced into criminal law. A relevant chapter of the Criminal Code was created, which included high treason. As a result, the ideas of class struggle became the norms of criminal law and were used as an instrument of political repression.

Based on the study, it was concluded that it is necessary to improve the current criminal legislation of Ukraine, taking into account the historical experience of criminal responsibility for high treason and in accordance with modern threats to the national security of Ukraine.

Key words: *high treason, transfer to the side of the enemy, exemption from criminal liability.*

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю (протокол №2 від 13.03.2019 р.)
Рецензент – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України **Н. О. Гупорова***

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій і науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@aprn.uol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08. Факс: (057) 715-62-08

Підписано до друку 26.04.2019.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 10,8. Обл.-вид. арк. 9,9. Вид. №2198.
Тираж 200 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Татарчук
Тел. (057) 717-28-80